

GAZDASÁGUNK NEMZETKÖZI VERSENYKÉPESSÉGE ÁRPOLITIKAI ASPEKTUSBÓL*

DR. CSIKÓS-NAGY BÉLA

A nemzetközi versenyképesség a gazdasági hatékonyság specifikus megjelenési formája, amikor a gazdasági folyamatokat a nemzetközi munkamegosztásból adódó eredmények, a nyereség–veszteség függvényében minősítjük. A magyar gazdaság külkereskedelem-érzékenysége indokolja, hogy ezt tekintsük a struktúrapolitika meghatározójának, a gazdaságpolitikai siker egyik kritériumának. Ha az export volumene meghaladja a megtermelt nemzeti jövedelem felét, termelőmunkánk eredményességét – ha tetszik, ha nem – a külföld minősíti. Hiába állapítunk meg valamely exportban élenjáró vállalatunk számára nyereséget biztosító hatósági árat, ha a külföldön eladott terméke után még annyit sem kap, amennyibe annak előállítása került. Társadalmunk helyzetét nem az árhatóság által megállapított, hanem a külföld által térített ár szabályozza.

Mindez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi versenyképességtől elvonatkoztatott hatékonyság kategóriának nincs helye a gazdasági folyamatok minősítésében. Van, de csak korlátozott, specifikus jelleggel, amikor is az a kívánatos, hogy amit hatékonyak minősítünk, legalábbis ne rontsa gazdaságunk nemzetközi versenyképességét. Nem tűnik például értelmesnek valamely export célzattal megvalósított beruházást pusztán azért hatékonyak minősíteni, mert az előírtnál kisebb költséggel és rövidebb idő alatt készült el, ha egyébként az új kapacitással gyártott termék az exportban nem, vagy alig hoz nyereséget.

Mindez külkereskedelem-érzékeny árutermelő gazdaságban magától értetődőnek tűnhet. A nemzetközi versenyképesség nálunk mégis újszerű problémaként merül fel. Évtizedeken át úgy véltük, hogy a szocialista tervgazdaságra való berendezkedéssel a piac szelektáló szerepe megkerülhető. A gazdasági hatékonyság makroszinten anyagi–műszaki kritériumrendszerrel egyértelműen nem is mindig definiálható, mikroszinten pedig önköltségcsökkentési elvárásokkal kapcsolódott össze. A tervszerű fejlődési folyamat ilyen értelmezését a KGST-n belül kialakított zárt tervezési rendszer tette lehetővé.

Az *Oscar Lange* által kifejtett technikai mérlegtörvények a szocialista gazdaságban a tervszerű fejlődési folyamatot az input-output elemzésre támaszkodva az anyagi mérlegek rendszerében értelmezik. Ez a koncepció az 1945–1965-ös időszakban gyakorlatilag is igazolódhatott a természeti erőforrásoknak a KGST-ben tapasztalható viszonylagos bősége következtében. Energiaforrásokban, de a leg-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel rendezett konferencia plenáris ülésén elhangzott előadás.

fontosabb ipari nyersanyagokban a Szovjetunió saját szükséglete mellett – évi 5 százalékos körüli gazdaságnövekedés figyelembevételével – ki tudta elégíteni a KGST-országok importszükségletét. A természeti erőforrásokat exportáló országok pedig a tervegyeztetés és a külkereskedelmi megállapodások során, az ellentételek meghatározásakor tekintetbe tudták venni a természeti erőforrások importjára szoruló országok exportlehetőségeit. Ilyen együttműködésben formálódott az egyes országok termelési szerkezete. E tapasztalatok révén vált uralkodóvá az a felfogás, miszerint a piacgazdaságtól eltérően, a szocialista tervgazdaságban nincs (nem lehet) az árak allokációs szerepe: a struktúraszabályozás természetes úton, tervegyeztetéssel történik.

Az elmúlt két évtizedben új fejleményekkel találkoztunk. A hatvanas évek közepe táján jelentkeztek első ízben a természeti erőforrásokkal való ellátás zavarai. A természeti erőforrások importjára leginkább rászorult KGST-országok arra kényszerültek, hogy gazdaságuk dinamikus fejlődésének megőrzése érdekében fokozzák különböző ipari nyersanyagoknak a világpiacról történő importját. Ehhez az exportot is növelni kellett. Egyes KGST-országok számára megszűnt a kelet-nyugati kereskedelem marginális jellege. E gazdasági kapcsolatokban viszont az a tervezési és irányítási rendszer, amely a második világháború után, az 1945–1965-ös időszakban formálódott, már nem bizonyult hatékonynak. Tovább éllezte a kérdést az 1973. évi első olajárrobbanás és ennek folytán a relatív áraknak a világpiacon végbemenő lényeges változása. Ez nagymértékben rontotta a természeti erőforrásokban viszonylag szegény Magyarország gazdaságának nemzetközi versenyképességét. Kiderült az is, hogy a KGST-n belüli együttműködéssel kialakított exportkapacitásokat sem lehet egyszer s mindenkorra biztosított növekedési tényezőként számításba venni.

Amilyen mértékben fokozódott a természeti erőforrások relatív hiánya, olyan mértékben erősödött az az igény is, hogy a természeti erőforrások importjára utalt országok rugalmasabban alkalmazkodjanak a természeti erőforrásokat exportáló KGST-országoknak az idő függvényében változó importigényeihez.

A VERSENYKÉPESSÉG KATEGÓRIA TÉRHÓDÍTÁSA A MAGYAR GAZDASÁGBAN

A nemzetközi munkamegosztásban végbement új fejlemények mind erőteljesebben vetették fel a gazdasági hatékonyság újszerű értelmezését. A magyar gazdaságpolitika, amelyre 1957 óta a megújításra való készség, a nemzetközi munkamegosztás változó feltételeihez való alkalmazkodás a jellemző, választ keresett – és több-kevesebb sikerrel talált is – a világgazdaság újszerű kihívására. A válasz más volt a mezőgazdaságban és más az iparban.

A mezőgazdaságban a gyökeres fordulat 1957-ben történt, a termékbeadási kötelezettség megszüntetésével. Ez lehetővé, illetve objektíve szükségessé is tette, hogy a tervszerű fejlődési folyamatot és azon belül a struktúrapolitikát a kormány átfogó ár- és pénzügyi politikával alapozza meg.

Az iparban az 1957–1967-es időszakban az ár csak önszámolási funkciót töltött be. Amikor a hatvanas évtized közepe táján első ízben jelentkeztek importnehézségek, a népgazdasági terv makroszinten törekedett a „versenyképesség” követelményét figyelembe venni. Jellemzők voltak a világpiaci áron végzett exporthatékonysági és az ún. reálönköltség-számítások.

Az iparban az 1968–1979. években az irányítási rendszer az árak már korlátozott struktúraszabályozó szerepet biztosított. A terv az ágazati szerkezetet (a mak-

rostruktúrát) döntően meghatározó fejlesztési koncepciót változatlanul a központi tervezés ügyének tekintette, viszont a gyártmányprogramozást (a mikrostruktúrát) már vállalati hatáskörbe utalta azzal a megszorítással, hogy a KGST-n belül vállalt szállítási kötelezettségeknek, a kiemelt nagyberuházásokhoz történő, valamint néhány más fontos rendeltetésű (honvédelmi, egészségügyi) szállításoknak feltétlenül eleget kell tenni.

Átfogó struktúraszabályozóvá az ár a nyolcvanas árreform révén vált. Ez a reform már azon a felismerésen alapult, hogy az iparban nem vonható éles határvonal a mikro- és makrostruktúra közé. Ezért az sem véletlen hogy a nyolcvanas években vetődött fel az irányítási rendszer olyan tervezett fejlesztése, amely olyan feltételeket biztosít, amely mellett az ár, pontosabban a nyereség-veszteség megfelelően fejezi ki a nemzetközi versenyképességet, és így racionális gazdasági döntések alapjává válhat.

Úgy vagyunk azonban ezzel is, mint néhány más gazdasági kategóriával: újra felfedezzük, ami régről ismert, leegyszerűsített séma közé illesztve értelmezzük, és így alkalmazása esetleg többet árt, mint használ. Mindenekelőtt széles körű az a vélekedés, miszerint a gazdaság nemzetközi versenyképességének javítása szinte kizárólag a termelési szerkezet átalakítását igényli, ami egyfelől beruházásokat, másfelől profiltisztítást tesz szükségessé. Az a vélekedés tehát, hogy az egyetlen célra vezető, járható út az új technika importja, az ilyen alapon értelmezett termékkonvertálhatósági kör állandó bővítése, végül pedig a veszteséges gyártmányok termelésének beszüntetése, ha kell a vállalat (üzem) felszámolásával.

A szerkezetátalakítás, az új technika meghonosítása, a termékkonvertálhatóság javítása, a gazdaságos termékszerkezet kialakítása, vállalatok alapítása, átszervezése és felszámolása – mindez természetesen szoros tartozéka annak az átfogó folyamatszabályozásnak, amely a versenyképesség kivívását, megtartását, illetve javítását célozza. Két dologról azonban nem feledkezhetünk meg.

Először: nincs olyan struktúra, amely minden elemében és mindig versenyképes lehet(ne). Minél inkább szakosított a gazdaság, minél szűkebb az a nómenklátúra, amelyen egy-egy vállalat tevékenykedik, annál nagyobb a veszélye annak, hogy válságos helyzetbe kerül, amikor is a vállalatot, formális értelmezésben, meg kellene szüntetni. Bármit teszünk is a termelési szerkezettel, mindig lesznek ágazatok, amelyeket átmenetileg megkülönböztetett támogatásban kell részesíteni, mert termékeiből átmenetileg világméretű a túlkínálat. Ezért az a vállalati üzletpolitika helyes, amely viszonylag széles gyártási profilba szervezi a termelést, és a gyártmányprogramozásban azokra a termékekre koncentrálnak, amelyek az adott időszakban legkedvezőbbben értékesíthetők.

A nagyüzemek esetében ebben az a gondolat is kifejeződik, hogy a leállítás csak „ultima ratio” (végső megoldási kísérlet) lehet, a fő hangsúlyt a megalapozott, kellően megfontolt fejlesztési politikára kell tenni. Sajnos itt követtük el a legtöbb hibát, amit leginkább a „háttéripár” szóhasználat jelez. Ezzel ugyanis – jellemzően – arra kívánunk utalni, miszerint létrehoztunk kapacitásokat, nem kellőképpen megvizsgálva, hogy a magyar gazdaság ezzel összefüggő adottságai egyáltalában lehetővé teszik-e azok hatékony működését. Ezért ezen a területen adódnak a struktúrapolitikában a fő javítanivalók. Öröndetes, hogy éppen e téren növekszik a vállalati döntési hatáskör.

Másodszor: alapvetően hibás a nemzetközi versenyképességnek a struktúrapolitikára leegyszerűsített értelmezése. Ennek kapcsán nem árt utalni az European Management Forum (Európai Menedzserek Fóruma) éves beszámolóira, amelyek a fejlett tőkés országok versenyképességéről adnak számot. Az országok nemzetközi

versenyképességét elemezve olyan kritériumrendszert vesznek alapul, amely nagyszámú ismérvet tartalmaz az emberi tényezőtől a természeti erőforrásokkal való ellátottságig, a termelési szerkezettől a gazdaságirányítási rendszerig.

Amit sokan pusztán struktúraproblémának vélnek, az valójában általános politikai, társadalmi és ezen belül általános gazdaságirányítási ügy. Gazdaságunk jövője szempontjából éppen az tűnik legfontosabbnak, mennyire vagyunk képesek megérteni és tisztázni a szoros kapcsolatot egyfelől gazdaságpolitikánk célrendszere és gazdasági mechanizmusunk, másfelől a nemzetközi versenyben való helyzetállítás között.

MECHANIZMUSFEJLESZTÉS ÉS VERSENYKÉPESSÉG

Szemügyre véve a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének az 1984–1987. években napirenden levő kérdéseit, gazdaságunk versenyképessége szempontjából a következő feladatcsoportok érdemelnek nagyobb figyelmet.

Egyensúly és exportkényszer

Gazdaságpolitikánk az 1957. évi fordulat óta a gazdasági egyensúly megteremtésének és megőrzésének megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít. Különösen így van ez az 1968. évi gazdasági reformmal bevezetett új szabályozási rendszerben. A nyugat által 1982-ben bevezetett részleges hitelebargó során sem változott ez a politika, noha ennek ma csak rendkívül nehéz körülmények között lehet megfelelni. Gazdaságpolitikánknak ezt az irányzatát már csak azért is meg kell őriznünk, mert amikor a nemzetközi munkamegosztást a piaci kapcsolatok rendszerében kell szervezni, akkor a belső és a nemzetközi egyensúly egymást szervesen meghatározzák. A belső egyensúly megőrzéséhez így akkor is ragaszkodnunk kell, ha egyébként tudjuk, hogy a baráti országok közgazdászai egy ország gazdasági helyzetének nehézségi fokát általában a hiánygazdálkodással mérik. Pedig ez csak akkor igaz, ha a kiáramló vásárlóerőt a rendelkezésre álló árualaptól függetlenül szabályozzák. Ezt azonban csak az az ország engedheti meg magának, amely központi utasításokkal szabályozza a gazdaságot. Ezt mi jól felfogott érdekünkben nem tesszük. A befagyasztott árakhoz kapcsolt hiánygazdálkodást a szabályozott inflációval egybekötött folyamatos áruellátással váltottuk fel.

Arra is figyelemmel kell lennünk, hogy a vállalatok a belföldi áruellátást még akkor is preferálják az exporttal szemben, ha az exportnyereség kedvezőbb. Így járnak el, mert a belföldi értékesítésnél a kockázat kisebb, az ütemtelen szállításhoz, az egyenetlen minőségnek úgyszólván nincs szankcionálása, és maguk határozhatják meg a műszaki fejlesztés, a termékcsere, valamint a választékbővítés menetét. Nincsenek ilyen kényelmes helyzetben export esetén. Ezt a pozíciókülönbséget az exportérdekeltség önmagában nem ellensúlyozhatja. Restriktív pénzügyi politikával kell olyan helyzetet teremteni, hogy a vállalatok kapacitásukat csak expanziós exportpolitikával legyenek képesek a racionális szintig kihasználni.

A nemzetközi versenyképességnek a belső verseny is lényeges feltétele. A verseny élénkítése érdekében került sor az elmúlt években számos tröszt feloszlására. Ezt szolgálta a termelőszövetkezeti szektor részére az ipari tevékenység szabadabbá tétele. A különböző kisüzemi formáknak az intézményi rendszerbe történő beépítése is a verseny jobb kibontakoztatását mozdítja elő.

Amikor azonban versenyről beszélünk, nem gondolhatunk a termelőerők szétforgácsolására. Nemcsak a vállalatok, hanem a termékek közötti verseny is racio-

nális piacsabályozó. A műszaki fejlesztés nagymértékben gazdagította a termék-helyettesíthetőséget. A termékek versenye némelykor még hatékonyabb is a vállalatok közötti versenynél. A vállalatok számára az egyeztetett politika mérsékelheti a versenytől várt és számukra kellemetlen hatásokat. Ismerjük gazdaságunk monopol szervezettségét. Így az sem kerülheti el figyelmünket, milyen üzletpolitikát folytatnak a monopolhelyzetben levő vállalatok. Lényeges magatartásbeli különbségek mutatkozhatnak attól függően, hogy egy monopolvállalat termékei helyettesítési kapcsolatban állnak-e más vállalatok termékeivel, s ha igen, milyen mértékben és módon. Ha erre nem lennének tekintettel a vállalati munka minősítésekor, nem hajthatnánk végre fordulatot olyan gazdasági mechanizmus irányába, ahol a döntéseket ott hozzák, ahol az információ rendszeres, és a változó feltételekhez való alkalmazkodásra a legtöbb esély kínálkozik.

Exportérdekeltség és inflációellenes politika

Az irányítási rendszer fejlesztése kapcsán három olyan intézkedés áll mérlegelés alatt, amelynek inflációgerjesztő hatása van. Ezek:

- a) olyan árfolyampolitika, amely exportösztönzést biztosít, illetve amely mellett az export zöme nyereséges;
- b) a termelési költséggel harmonizált fogyasztói árak bevezetése és ehhez kapcsolódóan a fogyasztási árak szubvencionálásának lényeges csökkentése;
- c) a teljesítményhez jobban igazodó, a jelenleginél differenciáltabb bérek bevezetése; a nettóról a bruttó bérezésre való áttérés, összekapcsolva az általános jövedelemadó bevezetésével.

A vizsgálat alatt álló inflációgerjesztő intézkedések az exportérdekeltséggel állnak közvetlen, illetve közvetett módon kapcsolatban. Fogantatosításuk viszont néhány év leforgása alatt számottevően növelné az inflációs rátát, amit el szeretnénk kerülni. Ezért tűnt célszerűnek annak vizsgálata, miképpen lehetne az exportérdekeltséget antiinflációs politikával párosítani.

A külkereskedelem szabályozásának racionális modellje a következőkben összegezhető: az egyensúlyi árfolyam a fő szabályozó, amit az exportnál a normatív adóvisszatérítés, az importnál pedig a konvencionális vámrendszer egészít ki. Minden más beavatkozás csak átmeneti, illetve specifikus lehet.

Az antiinflációs politika szempontjából az az árfolyampolitika és az adópolitika harmonizálása tűnik a legfontosabbnak. Pénzügyi és árrendszerünket a nyugati tőkés piaci országokéval egybevetve két eltérő sajátosságra kell utalni.

1. Az árképzésben a természeti erőforrásokat tőkés importáron értékeljük. Következésképpen rendkívül szerves a kapcsolat az árfolyam és a termelési költség között. A magyar valuta 1 százalékos leértékelése 0,5–0,6 százalékkal emeli a termelési költséget, következképpen rendkívül kis mértékben javítja az exportjövödelmezőséget. Ezzel szemben a piacrendszerü országokban az energiahordozók és az ipari nyersanyagok kalkulációja – általános szabályként – kevert árakon alapszik.

2. A piacrendszerü országokban az adóvisszatérítés az exportnak a hozzáadott érték adó (TVA) alóli mentesítésén alapul. A jelenlegi magyar adórendszer nem ismeri a hozzáadott érték adózását.

A fogyasztói ár képzésénél egyrészt a termelői árakon foglalt illetményadó, másrészt a termelői és fogyasztói árat összekapcsoló forgalmi adó játszik szerepet. Ha nem lenne illetményadó, a termelői árszínvonal csökkenne, és megnőne a fogyasztói árakba foglalt forgalmi adó. Ha áttérnénk a hozzáadott érték adóztatására, akkor megszűnne mind az illetményadó, mind a forgalmi adó. A TVA-adózásra való áttérés, még ha ennek bevezetése mellett történne is döntés, több éves

előkészítést igényel. Viszont az illetményadónak exportban való visszatérítése – mint a TVA-visszatérítéssel adekvált megoldás – különösebb nehézség nélkül lenne végrehajtható. Éppen ilyen módon válhat a valutaárfolyam az exportérdekeltség fokozódásának fő eszközévé.

Mindenesetre a gazdaságirányítási rendszer további lépéseit annak figyelembevételével szeretnénk megtenni, hogy az inflációs ráta a kritikus reformlépések időszakában se haladja meg az évi 7 százalékot, és ezt követően évi 5 százalék alá csökkenjen.

A racionális vállalati magatartás számviteli, kalkulációs és pénzügyi megalapozása

Az irányítási rendszer megújításának legbonyolultabb kérdései a számviteli, kalkulációs és pénzügyi rendszer átalakításával függnek össze. Ezzel kapcsolatban négy kérdés érdemel megkülönböztetett figyelmet.

a) A magyar gazdaságpolitika – mint ismeretes – 1957-től a nyereségérdekeltségre alapozza a vállalati magatartást. Ugyanakkor tudjuk, milyen sok vonatkozásban uralkodó a vállalati üzletpolitikában a bázisszemlélet; az a törekvés, hogy a már elért átlagrentabilitás ne csökkenjen, hanem nőjön. Ez a szemlélet irracionális magatartást honosít meg, mert hátrányosnak minősít minden olyan termelőmunkát, amelynél a jövedelmezőség nem éri el az átlagot, és veszteségesnek minősít olyan gyártmányt, amely a közvetlen költségek mellett nem képes viselni az átlagos rezsit. Az igazi nyereségérdekeltség a tőkemegtérülés elvén alapul, amit a határkölséghez igazodó kalkulációs módszer alapoz meg.

b) A határkölség-szemléletű kalkuláció- és gyártmányprogramozás, az ezen alapuló kapacitáskihasználás-optimalizálás a számviteli és költségszámítási rendszer gyökeres átalakítását teszi szükségessé. De az egész számvitelt csak így lehet a vállalatvezetés szolgálatába állítani.

c) A pénzügyi és adórendszernek ehhez igazodó átalakítása egyebek mellett a bruttó rendszerű elszámolásról a nettó rendszerű költségvetési elszámolásra való áttérést követeli. A bruttó rendszerű elszámolás esetén gyakorta előfordul, hogy a költségvetés csak azért szubvencionál vállalatokat, mert különböző címeken az adott piaci helyzetben nem realizálható árakat feltételezve von el pénzüsségeket. A termelési tényezőkhöz kapcsolódó adó, az amortizáció, valamint a műszaki fejlesztési alap normatív előírása és az így akkumulált pénzüsségek egy részének elvonása a bruttó rendszerű kapcsolatok tipikus megjelenési formái. Mindez a vertikális tőkeáramlást hozza magával. Ha az irányítási rendszer kiiktatja a tőkepiacot, mert abból indul ki, hogy csak a központi tőkeallokáció felelhet meg a tervszerű fejlesztésnek, akkor természetesen az a teendő, hogy a tőkeáramlás minden lehetséges csatornáját lezárják. A következő évek reformlépései e tekintetben is új helyzetet teremtenek, kibontakozik a horizontális tőkeáramlás. Ez a folyamat valójában évekként elzárult már megindult.

d) A vállalati szervezeti struktúra is szoros kapcsolatban áll a gazdaság nemzetközi versenyképességével. Ha az egységes termelési folyamatot funkcióként széttagolt vállalati struktúrába szervezik, akkor előfordulhat, hogy a folyamat egyes láncszemein jelentős nyereséget realizálnak, miközben a végső kibocsátásban a termék nem versenyképes, illetve veszteség hordozója. Ilyen vállalati szervezeti struktúra azért alakulhatott ki, mert a tervgazdaság hagyományos értelmezésében a központi állami tervezés és tervdirektívákra alapuló szabályozás problémamentessé teheti a gazdaságot. Ilyenkor azt tekintik megfelelő vállalati struktúrának, amely a leghatékonyabb módon teszi lehetővé a központi direktívákra alapu-

ló szabályozást. Ha azonban ezt a hipotézist nem fogadjuk el, akkor irracionális szervezeti struktúrának bizonyul. A terv nyitottságának hangsúlyozása a nyolcvanas években éppen azt kívánta érzékeltetni, hogy a valóság akár lényegesen is eltérhet attól, amit a terv készítésénél figyelembe vettek. Ilyen körülmények között pedig a mindenkori helyzetre való gyors reagálás tűnik legfontosabbnak. Ez viszont marketingorientált vállalati struktúrát feltételez, ahol a végső realizálás visszafelé, az egész termelési folyamatra minősíti a munkát.

A két világpiac párhuzamos működése a versenyképesség szempontjából

Valamennyi gazdasági kérdés, különösképpen azonban gazdaságunk versenyképessége szempontjából sajátos körülményeinkből kell kiindulnunk. A lényegyet tekintve arról van szó, hogy a vállalatoknak három piac keresleti struktúrája egyeztetésével kell a termelést szervezniük. Az értékesítés 50–50 százalékban oszlik meg a belföldi és exportpiacok, illetve a KGST- és a KGST-n kívüli piacok között. Az exportpiacok körében a KGST-együtműködés alapján véve természetes, a nem KGST-piacokon monetáris szervezettségen, gazdaságpolitikánk pedig hármashipotézisen alapul. Eszerint:

- maximális módon igyekeznek kihasználni a KGST-n belül a gazdasági integráció nyújtotta lehetőségeket; a KGST-n kívüli munkamegosztásra akkor és ott kerül sor, ahol ennek lehetőségei a KGST-n belül kimerültek;
- a világpiaci kapcsolatokban előnyben részesíti a fejlődő országokkal létesített kapcsolatokat; országunk tagsága a Világbankban és a Nemzetközi Valutaalapban éppen azzal függ össze, hogy a fejlődő világban hitelekkel finanszírozott nagyszabású fejlesztési programok kivitelezésében csak azok az országok működhetnek közre, amelyek tagjai a nemzetközi pénzügyi intézményeknek;
- a fejlett tőkés országokkal való kapcsolatokban az egyenjogúságon alapuló együtműködés feltételeinek a biztosítása, a piackonform magatartás erősítése annak érdekében, hogy az öndiszkrimináció ne okozzon árveszteséget.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak ilyen kifejtése csak nagymértékű leegyszerűsítéssel mutathatja be gazdaságpolitikánk külgazdasági stratégiáját. Nemcsak a KGST-ben, hanem a világpiacon is számos ország kapcsolatában érvényesül a kétoldalú kiegyenlítődés tendenciája. Következésképpen, amit átfogóan versenyképességnek tekintünk, konkrét megjelenési formájában csak meghatározott külgazdasági stratégia és taktika rendszerében értelmezhető.

Számunkra a múltban és a jövőben is a KGST-n belüli együtműködés a fő meghatározó. Itt a termelési struktúra és a külkereskedelmi áruszerkezet természetesen definiált, és a kölcsönös elvárások rendszerében formálódik. Ebben a körben a gazdasági hatékonyság csak indirekt módon jelenhet meg. Magatartásunkat e viszonylatban a messzemenő alkalmazkodás mellett az a megfontolás is meghatározza, hogy figyelembe veszi, milyen exportpotenciált kell készenlétben tartani a csak a világpiacról beszerezhető és a gazdaságnövekedés szempontjából nélkülözhetetlen import finanszírozásához. Ez a kérdés alapján véve nem a versenyképesség, hanem a külgazdasági stratégia ügye, ami csak kormányzati szinten rendezhető, és ahol a nemzeti érdekek egyeztetése és a belátás a meghatározó. Más a helyzet a világpiacon, ahol a monetáris szabályozás a meghatározó. Ez az oka annak, hogy gazdaságirányítási rendszerünk továbbfejlesztése terén az áru- és pénzviszonyok kibontakoztatásánál a KGST-n kívüli kapcsolatokban felmerülő követelményeket tekintjük meghatározónak, és ebből vezethetjük le azokat a pénz- és érdekeltségi viszonyokat, amelyeket a KGST-n belüli kapcsolatokban alkalmazunk.

Korábban azt emeltük ki, hogy a vállalatok a belföldi értékesítést előnyben részesítik az exporttal szemben még akkor is, ha az export nagyobb nyereséget biztosít. Ehhez most azt tehetjük hozzá, hogy a vállalatok a KGST-n belüli exportot előnyben részesítik a KGST-n kívüli exporttal szemben még akkor is, ha nagyobb a nyereség a KGST-n kívüli exporton. A hosszú távú piaci biztonság, a nagy széria, az átvételi készség, a szerződéses fegyelem megsértésének kifizetése stb. hozza mindezt magával.

Iparunk nemzetközi versenyképességét nemcsak azért kell a tőkés világpiacra érvényes konvenciók szem előtt tartásával javítanunk, mert ott a termékek és szolgáltatások szigorúbb elbírálás alá esnek, hanem azért is, mert a KGST-piac is „keményedik”. Másképpen kifejezve: a tapasztalatok szerint egyre inkább szűkül a sáv a két piac nyújtotta eltérő lehetőségekben.

A kelet–nyugati gazdasági kapcsolatokban irányítási rendszerünk továbbfejlesztése két területen vet fel gazdaságunk versenyképességét is érintő problémát. Egyik a tőke, a másik az új technika importja. Magyarország tőkeszegénysége folytán igényli a külföldi tőkét. Az viszont kérdéses, vajon helyes-e ezt egyoldalúan a fináncsőkére alapozni különösen akkor, ha annak lejáratú struktúrája sem kedvez a gazdaságkorszerűsítés folyamatában adódó tőkemegtérülési lehetőségeknek. Ezért áll a közös vállalkozási rendszer kiterjesztésének lehetősége, illetve a működő tőke importjának bővítése vizsgálat alatt.

Ez összefügg az új technika importjával. Hitelfelvételi lehetőségeink korlátai miatt ez idő szerint 50 százalékát sem tudjuk importálni annak a technikának, ami iránt vállalati készség mutatkozik. A részleges hitelebargó óta a szabad devizáért vásárolt import beruházási gépeket központilag kell elosztani. Az tűnik kívánatosnak, hogy ez mihamarabb megszüntethető legyen, és valamilyen közgazdasági módszer vegye át a jelenlegi elosztási funkciót. A nemzetközi versenyképesség szempontjából fontos struktúrapolitikai döntéseknek ez ma a leggyengébb pontja.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит текст доклада, представленного автором на пленарном заседании конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика” состоявшейся 9—10 апреля 1984 года в Будапеште в организации Статистической секции Венгерского экономического общества.

Во введении автор интерпретирует понятие эффективности и международной конкурентоспособности в изменившихся экономических условиях. Рассматривает роль ценовой и финансовой политики в формировании структуры промышленности и сельского хозяйства до и после экономической реформы. Отмечает, что когда идет речь о средствах повышения конкурентоспособности (преобразование структуры, новая техника, создание и реорганизация предприятий и т. д.) следует иметь в виду, что нет такой структуры все элементы которой были бы всегда конкурентоспособны и, далее, что упрощенное отождествление конкурентоспособности с политикой структуры является по существу ошибочным. Здесь в действительности речь идет об общих политических, общественных делах, в том числе об общей проблематике управления народным хозяйством.

В дальнейшем автор останавливается на вопросах развития хозяйственного механизма и повышения конкурентоспособности в венгерской экономике в ближайшие 1984—1987 годы. Особое внимание уделяет четырем группам вопросов: экономическому равновесию и принудительному экспорту в условиях острой конкуренции; заинтересованности в экспорте и антиинфляционной политике; учетному, калкуляционному и финансовому обоснованию рационального поведения предприятий; и наконец параллельному функционированию двух мировых рынков с точки зрения конкурентоспособности.

SUMMARY

The study was given as a lecture on the plenary session of the conference „Intensive Economics Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

In the introduction the author interprets the concept of efficiency and international competitiveness under altered economic conditions. He analyses the role played by the price- and monetary policy in structural changes in the field of agriculture and industry, before and after the economic reform. In his opinion, if dealing with means of increasing competitiveness (structural change, new technology, establishing and re-organizing enterprises etc.) one must take into account that there is no structure, which could be considered as competitive in all its components every time, moreover, that the simplification of the concept of competitiveness to structural policy is fundamentally biased. Here the point is the issue of overall economic and social policy and within this general economic management.

Further on, the author deals with the problem of the improvement of economic management and increasing competitiveness of the Hungarian economy in the 1984–1987 period. Four issues are dealt with in details: economic equilibrium and competition for exports; export orientation and anti-inflationary policy; foundation of the rational enterprise behaviour by the accounting system and calculations; the parallel function of the two world markets from the point of view of competitiveness.

A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA ÉS A MUNKAERŐ-GAZDÁLKODÁS*

DR. RÁCZ ALBERT

A gazdasági fejlődés feltételeinek lényeges megváltozása, a világgazdasági értékrendhez való alkalmazkodás kényszere, a versenyképesség fokozásának szükségyszerűsége a gazdaságirányítás részére olyan követelményt támasztanak, hogy a szabályozókon keresztül minél nagyobb mértékben biztosítsák a gazdálkodó egységek részére az alkalmazkodás lehetőségét, a szükséges mozgásteret. Végigkísérve történelmünk folyamatát azt látjuk, hogy a módszerek, eszközök váltogatták egymást, változott az is, hogy mikor, milyen mértékben engedünk, illetve szorítunk a gazdaságpolitikában, a gazdasági fejlődésnek megfelelően mikor, milyen módszereket alkalmazunk a foglalkoztatáspolitikában, illetve a munkaerő-gazdálkodás végrehajtása során.

A mai helyzet jellemzése érdekében először röviden visszatekintünk a korábbi foglalkoztatáspolitikára, függetlenül attól, hogy egyes vélemények szerint nem is volt, illetve nincs deklarált foglalkoztatáspolitikánk hazánkban. Összefoglalom tehát, hogy milyen volt, és mi az elképzelésünk ma a foglalkoztatáspolitikáról, illetve a munkaerő-gazdálkodásról.

Az ötvenes évek foglalkoztatáspolitikájának alapcélkitűzése – társadalompolitikai megfontolásokból kiindulva – a teljes foglalkoztatás megvalósítása, a munkaerő-szükséglet minél nagyobb mértékű kielégítése, a nyílt és (a mezőgazdaságban) burkolt munkanélküliség felszámolása volt. Ez egybeesett akkori gazdaságpolitikánk céljaival is, amely a fejlődő, dinamikus beruházáspolitikán és gazdasági növekedésen alapult. Ekkor valóban mondhattuk és vallottuk is, hogy a létbiztonság alapja a munka, a foglalkoztatás. Az, hogy milyen széles körű volt a foglalkoztatottság, azon múlt, hogy a népesség mekkora része szándékozott és mekkora kényszerült bekapcsolódni a társadalmilag szervezett munkamegosztásba.

A szándék természetes és érthető. A gazdasági körülmények, az életszínvonal-lehetőségek az 1940-es évek végén, az 1950-es években kényszerítették a családokat a többkeresős család kialakítására, és ilyen módon az 1960-as évek közepe tájára teljesült az egész népesség vonatkozásában a teljes foglalkoztatottság. Az 1950-es évekről azt is mondhatjuk, hogy akkor nagy volt a munkaerőhiány, és bőven állt munkaerő a gazdaság rendelkezésére. Azt hittük egyrészt, hogy a munkaerőhiány sohasem szűnik meg, másrészt, hogy rendelkezünk is ehhez elég munkaerő-tartalékkal. Úgy gondoltuk, hogy ez vagy a demográfiai forrásokból, vagy a

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel rendezett konferencia plenáris ülésén elhangzott előadás.

mezőgazdaság és egyéb népgazdasági ágak burkolt munkanélküliségi tartalékai-
ból kielégíthető.

Sajnos nem így volt. Az 1960-as években változott a helyzet. Mindenekelőtt de-
mográfiai oldalról ismertté vált, hogy potenciálisan rákényszerültünk a munkaerő-
forrás stagnáltatására, majd csökkentésére, amelynek napjainkban tanúi vagyunk.
Sőt az is az 1960-as évek közepétől vált láthatóvá – amikor a mezőgazdaság szo-
cializálása stabilizálódott –, hogy a mezőgazdasági foglalkozási struktúra meg-
változik, a mezőgazdaság már nem leadó ágazat, sőt ellenkező irányú munkaerő-
mozgás alakul ki. Ez látható a mezőgazdaságban akkor és ma dolgozók életkorá-
nak összehasonlításából. Az 1960-as évek elején, közepén folytatott beruházáspolitik-
a, a vidéki iparosítás már jelezte, hogy egyes ipari centrumokban megjelent a
munkaerőhiány, és jelezte azt is, hogy a politika és a gazdaságpolitika súlyt he-
lyez a teljes foglalkoztatottság területi elvének a megvalósítására. Ekkoriban jöt-
tek létre, fogalmazódtak meg azok a határozatok, amelyek – főleg Budapestet
érintve – a munkaerő-ellátás fokozása, egyes területeken a munkalehetőségek biz-
tosítása érdekében az ipar kitelepítéséről intézkedtek.

E felismerések között a legfontosabbak közé soroljuk ma is annak megállapí-
tását, hogy a gazdaságban a hatékonysági követelmények nem érvényesülnek kel-
lően. Nem korlátozzák az erőforrások iránti igényt. Korábban az állóeszközök, az
import, a munkaerő stb. iránti igény kielégítési lehetőségeit szinte korlátlanak
képzeltük. A lendületes gazdasági növekedés lehetőségét, a jövőre vonatkozó el-
képzeléseinket erre alapoztuk.

Az 1960-as években a teljes foglalkoztatottságot már nem úgy értelmeztük,
ahogy az 1950-es évek elején. Régebben kissé szólamszerűen vallottuk: hogy min-
denkinek dolgoznia kell, mindenkinek feltétlenül munkát kell biztosítani. Az 1960-
as évek közepétől már azt mondtuk, hogy a teljes foglalkoztatottság egy optimá-
lis szinten mindig éppen úgy valósul meg, amennyien munkát keresnek. Ez meg is
felelt az időszak gazdaságpolitikájának, hiszen a teljes foglalkoztatottság mai
vagy az 1970-es évek közepétől kialakult szintje fokozatosan, a dolgozni akaró
munkaerőforrás bevonásával jött létre.

Munkaerőforrás-többletünk demográfiai oldalról 5–6 éve szinte alig van, illet-
ve a munkaerőforrás jelenleg csökken. A még bevonható munkaképes korúak szá-
ma minimális, s közöttük is kevesen vannak olyanok – néhány ezer fő –, akiknek
a szervezett munkájára számíthatunk. A mondottak és a gazdaság növekedésének
fokozódása következtében az 1970-es évektől munkaerőhiány keletkezett. Hangsú-
lyozni kell, hogy a munkaerőhiány összefüggött azzal, hogy a gazdasági növeke-
dés extenzív jellege megmaradt. Minden fáradozásunk ellenére az 1970-es évek ele-
jén, közepén, sőt a munkaerő-gazdálkodás szempontjából a későbbiekben is –
amit majd bizonyítani igyekszem – inkább az extenzív gazdálkodás a jellemző
mintsem a munkaerő intenzív felhasználása.

Ebben az időszakban azonban az extenzív gazdálkodás egyéb jelei – így a
fejlesztéspolitika, a munkakörülmények elhanyagolása, a nehéz fizikai munkák gé-
pesítettségének háttérbe szorulása és egyéb tényezők – is abba az irányba hatot-
tak, hogy nőtt a munkaerőhiány, sőt torzultak a szakképzett és nem szakképzett
dolgozók kereseti arányai. E konfliktusok feloldását abban az időszakban abban
véltük megtalálni, ha a meglévő munkaerőforrást vagy munkaidőalapot valamilyen
módon bővítjük. Olyan intézkedéseket hoztunk, amelyeknek célja kifejezetten a
munkaidőalap bővítése volt. Ilyenek voltak a nyugdíjasok munkavállalásának, to-
vábbi munkavállalásának ösztönzése, a bedolgozói rendszer bővítése, az anyag-
mozgatás gépesítésének támogatása (amit később eredménytelensége miatt meg-

szüntettünk), létszámfelvételi zárlat stb. Feltételeztük, hogy központilag pontosan előírható, hogy megyénként, területenként melyik vállalatnál kell a létszámot bővíteni és melyiknél szűkíteni. Tehát gyakorlatilag a munkaerő-kínálatot, a munkaidő-alapot központilag akartuk növelni.

Ezek az intézkedések azonban nem hozták meg a várt eredményt a gazdaság fejlődésének növekedéséhez szükséges munkaerő növelése, a munkaidőalap bővítése vonatkozásában. Ilyen körülmények között a teljes foglalkoztatottság természetesen közepes vagy alacsony szintű termelékenység mellett valósult meg. Hiszen, mint említettem, az extenzív fejlődés volt előtérben és nem az intenzív.

Az 1970-es évek végén fordulat következett be a gazdaságpolitikában, mindekelőtt a gazdasági fejlődés ütemét tekintve. Ettől az időtől kezdődően olyan gazdaságpolitikát folytattunk, amely nem a gazdaság dinamikus fejlesztésével, hanem visszafogott gazdasági növekedéssel (minimális növekedéssel vagy stagnálással), s ehhez tartozó stagnáló életszínvonallal törekszik a válsághelyzetből való kilábalásra. Ehhez kellett igazítani a foglalkoztatási politikát is.

A helyzet az, hogy az ország a gazdaság oldaláról nyitott gazdaság. Vagyis a gazdaság áruk viszonylatában a külvilággal igen szoros kapcsolatban van. Mindez azonban úgy teljesül, hogy a munkaerő szempontjából zárt gazdaság vagyunk. A mintegy ötmillió keresővel kell megoldanunk gazdasági feladatainkat. Arra a kérdésre a választ, hogy ez az ötmillió kereső pontosan úgy felel-e meg a gazdasági követelményeknek, mint ahogy kell, és hogy ezt jól képzeltük-e el öt, tíz évvel ezelőtt, az eredmények adják meg.

A munkaerőforrást jelenleg kisszámú külföldi munkavállaló egészíti ki, de ez olyan minimális, hogy a továbbiakban erről nem is érdemes szót ejteni. Hozzá kell tenni, hogy a nyitottságot (akár a kifelé menő, akár a befelé jövő) munkaerőben nem tartom reális lehetőségnek. Csupán a téma jelentőségét kívánom hangsúlyozni, azt hogy a strukturális, területi és mennyiségi munkaerő léte, hiánya meghatározott. Ezért az 1970-es évek végétől azt a követelményt tűztük magunk elé, hogy a munkaerő célszerű foglalkoztatását alapvetően a hatékony foglalkoztatás révén kell elérnünk. Jelszó lett a „teljes és hatékony foglalkoztatás”. Még ma is sokan vitatják, a kettő élhet-e egymás mellett, lehet-e, tudjuk-e a hatékony és teljes foglalkoztatást (vagy fordítva) egyidejűleg biztosítani.

A munkaerő hatékony foglalkoztatását biztosító eszközeink közül azokat vettük elő, amelyek a rugalmas kínálat bővítését tették lehetővé. Arra számítottunk, hogy a gazdasági fejlődés lelassulása majd fékezi a munkaerő iránti keresletet. Azt is gondoltuk, hogy a gazdasági folyamatokban meglévő kényszerítő erők a gazdálkodó és a gazdasági egységeket arra fogják rábírní, hogy a munkaerőt hatékonyan használják fel, és felesleges létszámot kapun belül ne tartsanak. Jóslataink, elképzeléseink nem váltak be. Az 1978., 1979., 1980-as években voltak ugyan némi jelei ilyen jellegű magatartásnak, kezdeményezésnek, de 1981-től kezdve ismét előtérbe került a munkaerőhiány. Gazdaságunkat kisebb-nagyobb mértékben mindig jellemezte a munkaerőhiány, illetve a munkaerő-keresleti többlet, de talán soha olyan mértékben, mint ma. Különösen szembetűnő ez olyan körülmények között – és ez a fonákság –, amikor a gazdasági növekedés minimális. Adott munkalehetőségek között nagymértékű munkaerőhiánnyal számol a gazdaság, illetve a vállalatok.

Mit szándékozunk tenni a rugalmas munkaerő-kínálat növelése érdekében? Ilyenkor változtatni kell a foglalkoztatáspolitikai eszközeinket. Ilyen jellegű intézkedés volt, hogy a nyugdíj melletti foglalkoztatás merev korlátait lazítottuk. Módot adtunk ezzel a gazdálkodó egységeknek, hogy szükség esetén ezt a réteget, illetve ebből azokat, akik dolgozni tudnak, megfelelő módon bevonhassák a munkába. Társa-

dalmi kívánságnak tettünk eleget, amikor feloldottuk a gyermekgondozási segélyen levők foglalkoztatási tilalmát, és biztosítottuk a 4 órás foglalkoztatás lehetőségét. A nemzetközi munkaerő-kooperációban kritikus helyeken lengyel és kubai munkaerőt foglalkoztatunk. A rugalmas gazdálkodást kívántuk elérni azzal is, hogy átalakítottuk a munkaerőközvetítő-szolgálatot, -irodákat. Megszüntettük a bizonyos személyekre a közvetítés (börtönből szabadultak, munkahelyet sokszor változtatók) kötelező jellegét, s a munkaerő-közvetítő irodákat az állampolgárok és a gazdasági egységek közé ékelődött igazi szolgáltató szervezetként működtetjük, és kívánjuk működtetni a jövőben is. Ezek az irodák a tényleges helyzetet ismerve, felmérve tájékoztatnak és segítenek azokon a helyeken, ahol munkaerő-ellátásra vagy -elhelyezkedésre van szükség.

A munkajogi szabályozásban is olyan változtatásokat végeztünk az elmúlt években, amelyek a munkáltatóknak nagyobb lehetőséget adnak, vagy kívánják adni arra, hogy a munkaerő felhasználását hatékonyan végezhessék. Ilyenek voltak a többes munkakörben történő foglalkoztatás megengedése vagy a saját dolgozó munkaidőn túli foglalkoztatása stb. Szorgalmazzuk a rugalmas munkarendek alkalmazását, a bedolgozói munka elterjesztését. Ez az egyik oldal. Tehát a kínálati oldalt ezekkel az intézkedésekkel akarjuk és szeretnénk bővíteni.

A másik oldal és terület, amikor az általános munkaerőhiány mellett egy-egy területen vagy szakmában abszolút vagy relatív munkaerő-felesleg létezik. Gondoskodnunk kell e munkaerő-felesleg elhelyezéséről. Ezekre az esetekre is kialakítottuk a foglalkoztatáspolitikai megfelelő eszközeit. Ilyen a felsőfokú végzettségűek elhelyezkedését segítő pályázati rendszer. Sokan elmarasztalják a kialakult gyakorlatot, részben azért, mert véleményük szerint kötött, részben azért, mert úgy tartják, alig ad valamit. A rendszer lényege mégis az, hogy információt nyújt a foglalkoztatáspolitikai számára az elhelyezkedésről, információt biztosít az elhelyezkedni szándékozóknak a lehetőségekről, és lehetőséget ad a gazdasági egységeknek arra, hogy ezeken a csatornákon keresztül hozzájuthassanak a megfelelő szintű és szakmájú munkaerőhöz. Működtetünk ún. támogatási alapot is bizonyos területeken a munkaerő elhelyezése vagy foglalkoztatása érdekében. Így például az elmúlt két évben Szabolcs-Szatmár megyében a területfejlesztési alap támogatásával segítséget nyújtottunk üzemek, műhelyek létrehozásához, s így a lakosság nem dolgozó részére munkaalkalmat biztosítottunk. Bevezettük az átképzési segélyt, amellyel lehetőséget kívánunk adni arra, hogy ott, ahol esetleg tömegében feleslegessé válnak dolgozók, az állam anyagi segítséget nyújtson nekik az átképzéshez (átképeztetésükhöz), és így biztosítsa más helyen foglalkoztatásukat.

Rendszeresen megvizsgáljuk, hogy mennyiben voltak hatásosak az említett eszközök, mennyiben értük el velük céljainkat. Egy-két példát említve: a gyermekgondozási segélyen levők foglalkoztatása – mint ismeretes – nem sikerült. Alig van vállalkozó. Ugyanez a helyzet a bedolgozással és a részmunkaidős foglalkoztatással. Hozzá kell azonban tenni, hogy nemcsak az önkritika szükséges itt, hanem a kritika is, bírálni kell a gazdasági egységek magatartását is. Saját tevékenységünket annyiban kell bírálnunk, amennyiben az egyes intézkedések még mindig nem elégségesek, eléggé korlátozó jellegűek vagy merevek. Ezért oldani kell azokat. (Ilyenek a bedolgozói rendszer társadalombiztosítási kötöttségei stb.)

Bármilyen jogszabályt hozunk a bedolgozói rendszerre, bármilyen lehetőséget adunk is a részmunkaidős foglalkoztatásra, ha a gazdasági egységek felkészültsége munkájukban, kooperációs kapcsolataikban ehhez nem megfelelő, nem úgy szervezik termelésüket, hogy ilyen típusú munkaerőt foglalkoztatni tudnának, akkor a legüdvösebb jogszabály sem segít hozzá a munkaerő-felesleg foglalkoztatá-

sához. Ha anyagellátási gondok, munkaszervezési hiányosságok akadályozzák a munkaerő felhasználását, akkor a bedolgozói rendszert nem lehet működtetni. Nem véletlen, hogy az elmúlt időszakban a bedolgozói rendszer inkább szűkül, mint bővül. Szűkül, mert a szervezési intézkedések, a munka- és üzemszervezés, a termelészervezési intézkedések ehhez nem megfelelők. A bedolgozói rendszer zavartalan működtetése nagyon alapos szállítási, anyagellátási, áruátvételi stb. szervezési munkát igényel.

Ami a munkaerő kölcsönadását, átcsoportosítását illeti, nem valósult meg az elképzelt módon. A vállalatok közötti munkaerő-átcsoportosítás vagy -kölcsönadás szinte elvétve fordul elő. Ismét bebizonyosodik, hogy önmagában a jogszabállyal nem lehet munkaerőt átcsoportosítani. Ha a gazdaság struktúrája változik, akkor szó lehet a munkaerő-struktúra változásáról is, amihez a központi irányításnak át-képzési segítséget, munkahely-változtatási biztosítékot kell adni. Ellenkezőleg: ha nincs szervezeti és gazdasági strukturális változás, akkor nem várható, hogy a munkaerő az egyik helyről a másikra vándoroljon.

Hogyan magyarázható, hogy sokkal többször tapasztalható a munkaerő vállalaton belüli mozgatása, mint vállalatok közötti átadása? A vállalatok önmagukon belül vállalják az egyik üzem megszüntetését, a másik üzem bővítését, fejlesztését, egyik termék leépítését, új termék létrehozását, ehhez a szakképzés beindítását. Nem vállalják azonban a központi szervek a veszteséges, nem hatékonyan dolgozó vállalatok leépítését, megszüntetését, ami maga után vonná a munkaerő megfelelő átcsoportosítását, illetve az átcsoportosulást. Tehát csupán a munkaerő oldaláról kiindulva soha nem várhatjuk átcsoportosulását, sem átcsoportosítását. Ez csak valamilyen cél, mindenekelőtt a gazdasági szerkezet, struktúra változtatásának szolgálatában történhet.

A gazdasági szerkezet természetesen mindig változik, ha nem is mindig olyan irányban, ahogy elképzelnénk, s jelentős mozgása van a munkaerőnek is a népgazdaságban. 1980 és 1983 között, illetve a hatodik ötéves terv eddigi szakaszára azt terveztük, hogy 58 000 fővel fog csökkenni a munkaerőforrás. Ezzel szemben már 104 000-rel csökkent. Azt vélelmeztük, hogy a hatodik ötéves tervben a foglalkoztatottak száma 33 000 fővel csökken. Már az első három évben 54 000 fővel csökkent a foglalkoztatottak száma. Az anyagi ágakban 90 000-nél több volt a létszámcsökkenés.

Tehát a munkaerőmozgás, a mobilitás a népgazdaságban jelen van, és ezt a mozgást mégis csak a gazdaságirányítási rendszer módosulása és azok a gazdaságpolitikai lépések tették lehetővé, amelyek az elmúlt időszakra jellemzők. Ilyenek többek között a kisvállalkozások, a kereskedelemben a különböző szerződéses és egyéb formák létrehozása, a magánvállalkozások szélesítése. Csak példaként említem, hogy az elmúlt három évben a magánszektorba 42 000 fő lépett át a szocialista szektorból. A mozgás tehát a magasabb jövedelemszerzés reményében vagy lehetőségében – mert mind a kettő hozzátartozik, nem biztos és nem valószínű, csak remény és lehetőség – azért adott.

Ezt a munkaerő-mobilitást magam részéről kielégítőnek és megfelelő mértékűnek tartom. Sokaknak az a véleménye, hogy ennek nagyobbnak, intenzívebbnek kellene lenni. Sőt nagyon sokszor kifogásolják, hogy a munkaerőmozgást csak kisebb részben a vállalatok, nagyjából a munkaerő kezdeményezi. Valószínűleg igaz, hogy nem elégséges a vállalatok részéről a kezdeményezés. A vállalatok részéről a munkaerőmozgás, elbocsátás kezdeményezéséhez azonban az szükséges, hogy a munkaerő leépítésének tartalma, feltétele, indoka legyen. Annyi részeges, „lógós” stb. ember nincs, hogy az összes elbocsátáson belül a vállalati kezdemé-

nyezése legyen a túlsúly. Természetes tehát, hogy a munkavállalók általi kezdeményezés aránya a nagyobb.

Nagyon fontos kérdés viszont, hogy van-e lehetősége a vállalatnak arra, hogy ha nincs a munkaerő egy részére szüksége, és át akarja adni a népgazdaság más szektorának, akkor ezt megteheti-e. A törvény, a jogszabályok szerint igen. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. Bonyolultabb, mert emberekkel van dolgunk. Ezért bizonyos kötöttségeket maga a törvény, a jogszabály is előír. Előírja például, hogy ha a vállalat legalább 10 főt csökkenteni akar, akkor azt be kell jelentenie a tanácsnál, hogy tudjanak ezekről az emberekről gondoskodni. Vagy az előírások szerint bizonyos rehabilitációs feladatai vannak a vállalatnak. A nála megrokkant vagy csökkent munkaképességű emberek foglalkoztatásával kapcsolatosan kötelezettségei vannak. Ebből adódóan bizony nagyon sokszor (jogosan) úgy érzik a vállalatok, hogy a teljes foglalkoztatottság érdekében olyan feladatokat is ellátnak, amelyeket az állami központi irányításnak kellene végeznie, hogy ők a hatékony foglalkoztatással, munkaerő-gazdálkodással törődhessenek.

A teljes foglalkoztatottság biztosítása valóban állami központi, kormányzati feladat. Politikai követelmény és a társadalmi és kormányzati megvalósítást biztosítanunk kell. Ezt az állam a gazdálkodó egységek révén, azokon keresztül teszi és végzi. Ezért soha nem bújhat ki egy vállalat az alól például, hogy rehabilitációval kapcsolatos feladatai legyenek. Jogosan kifogásolhatja, hogy a központi irányítás oldaláról a rehabilitációs feltételeket mind ez ideig nem sikerült megfelelően rendezni sem a vállalati támogatások, sem a megváltozott munkaképességű emberek anyagi érdekeltsége tekintetében. A kormányzati szervek feladata – többek között –, hogy kidolgozzák a rehabilitáció fejlesztésének, változtatásának módozatait, mind intézmény-, mind érdekeltségi rendszerét. Nem könnyű feladat, mert minden módosítás több pénzt igényel, ami ma nem áll rendelkezésre, de az intézményrendszer bővítése, a jelenlegi keretek között lehetséges módosítás végrehajtása feltétlenül szükséges.

Ugyancsak nem léphet ki a vállalat a megszabott keretek közül, azaz kötelessége, hogy amikor és amennyiben a foglalkoztatottak létszámát csökkenteni kívánja, azt jelentse be, tudjon róla a munkaközvetítő iroda, hogy e személyek sorsáról gondoskodás történhessen.

Meg kell jegyezni, hogy nem az a jellemző ma a vállalatokra, hogy azért nem építenek le, mert ilyen jellegű, terhet jelentő kötelességeik vannak. Általában inkább az a jellemző, hogy a vállalatok nem számolnak a reális munkaerőhelyzettel: sem az általános országos, sem a környezeti munkaerőhelyzettel. Az 1983-as évre vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy a vállalati tervekben 50–60 000 fős munkaerő-többletet terveztek, jóllehet közismert, hogy egyrészt az országban csökken az aktív keresők száma, másrészt az iparban is már évek óta abszolút létszámcsökkenés tapasztalható. Sőt tudjuk azt is, hogy a legtöbb vállalatnál, főleg Budapesten munkaerőhiány, legalábbis nagyságrendileg munkaerőhiány jelentkezik. (Budapesten a bejelentett munkaerőigény ma is 30–40 000 fő.)

Hangsúlyozni kell a „nagyságrendet” és a számszerűséget, mert ez jelenik meg „tényként”. Más kérdés, hogy valójában a Budapesten meglévő munkaerő elég-e az itt elvégzendő feladatokhoz. Véleményem szerint jó munkaszervezés esetén ez a munkaerő elégséges ugyanúgy, mint ahogy az országban általában. Ez nem mond ellent annak, hogy egyes vállalatoknál valóságos a munkaerőhiány.

Ez a ma tapasztalható munkaerőhiány-pszichózis bizonyos értelemben a gazdaság extenzív bővítésének a feltételeihez vezethető vissza. Ezek a mai intézkedéseinkben, illetve magatartásunkban is láthatók. Arra gondolok például, hogy sok

vállalat ún. munkaerő-kooperációs kapcsolatokat épít ki. Jellemzők e tekintetben a termelőszövetkezetek és az iparvállalatok közötti munkaerő-kooperációs kapcsolatok. Ez kifejezett extenzív bővítése az ipari termelés fokozásának. Hasonlóan extenzív bővítés, ha munkaerő-felesleggel rendelkező területeken ipart telepítünk. Extenzív fejlődésnek tartom a vállalati gazdasági munkaközösségeket is, ahol ezen az úton növelik a munkaidőalapot.

Azt tapasztaljuk tehát, hogy a munkaerőhiányos időszakban további olyan lépéseket teszünk, amelyek a munkaerő idejét, a munkaerő szabadidejét vonják be, illetve több munkaerőt vonnak be a gazdálkodásba. Pedig az ötnapos munkahét bevezetése és most a 40 órás munkahétre való áttérés kapcsán számos példa igazolja, hogy az extenzív fejlesztés és fejlődés mellett a vállalatok zöménél mód van a munkaerő intenzív, hatékony felhasználására. Ha a gazdasági vezetőket abba a helyzetbe hozzák, hogy kénytelenek lesznek valamilyen módon „kigazdálkodni” a kieső munkaidőt – mint például most a 40 órás munkahétre való áttéréskor –, akkor majd megfelelő intézkedési terveket készítenek a kieső idő pótlására, hozzá tudnak és hozzá mernek nyúlni a normákhoz. Akkor a kollektíva is úgy fogja érzékelni ezt a folyamatot, hogy az számára hasznos, és vállalja ennek az intenzívebb munkavégzésnek a következményeit.

A munkaerő hatékony felhasználásáról beszélve az lenne illendő, hogy legtöbbet arról szóljunk, hogy mennyire vannak ösztönözve a vállalatok és az egyének arra, hogy hatékonyan dolgozzanak. Mennyire vannak ösztönözve a vállalatok az érdekeltségi rendszeren keresztül arra, hogy a munkaerőt hatékonyan használják fel. Nagyon gyakori, majdnem általános az a felfogás, hogy Magyarországon a bérpolitika eleve olyan, hogy a teljes foglalkoztatást biztosítja. Mondják, hogy az átlagbérszínvonal-gazdálkodás vagy -szabályozás bevezetésére csak azért került sor, hogy ilyen módon mindenki munkához jut, valahol mindenkinek munkahelye van, valahol mindenki keresethez jut. Ez egyáltalán nincs így.

A követett szabályozás és bérpolitika célja nem ez, bár tagadhatatlanul vannak ilyen hatásai ezeknek az intézkedéseknek, megoldásoknak. Éppen ezért, hogy ezeket a hatásokat leépítsük, kerülnek bevezetésre azok a módszerek, amelyeket 1983-ban és 1984-ben szélesebb körben alkalmazunk. A vállalatok az eddiginél és az általánosnál nagyobb mozgásteret és lehetőséget kapnak a bér-gazdálkodásra. A vállalat a kereseti színvonal meghatározásánál önként, a vállalat által és a nyereség által fedezett bér szerint fizetheti meg a munkát, és teremtheti meg az érdekeltséget.

A kísérleti bérszabályozás elmúlt évi eredményeinek elemzése, tapasztalatainak összegezése alapján azt mondhatjuk, hogy a részt vevő vállalatok zöménél a kísérlet sikerrel járt. Valóban jobb és magasabb teljesítményre ösztönözte a vállalatokat, mindenekelőtt az export teljesítését. A vállalatoknál látható, érezhető volt, hogy a korábbinál jobb érdekeltségi rendszert tudtak kialakítani, ezzel a nagyobb mozgástérrel jobban tudtak differenciálni a megérdemelt és valós teljesítmények javára.

Sajnos több ellentétes példa is van. Sok vállalat ezt a lehetőséget arra használta fel, hogy a bérszínvonal emelése útján „megtartsák” a munkaerőt. Több teljesítmény ugyan nincs, de megszűnnek a munkaerő-elvándorlás okozta gondok. ugyanazért a munkáért fizetett nagyobb bérért mindenki szívesen marad a munkahelyén, sok vállalatnál előfordult, hogy nagyobb mértékben emelték a bért, mint ahogy a teljesítmény azt indokolta. A hozzáadott érték 5–6 százalékos emelése esetén a bér, a bértömeg 15–20 százalékos emelése megengedhetetlen. Ez azt jelenti, hogy egyrészt az egységnyi termeléshez több személyi jövedelmet használ-

nak fel, másrészt az állam és a vállalat közötti osztozkodásban a személyi jövedelem javára tolódik el az arány, ami nem kívánatos.

Ami ezeknek a kísérleteknek a munkaerő-gazdálkodási oldalát és vetületét illeti, meglepő módon azt tapasztaltuk, hogy nem a munkaerő leépítése volt az elsődleges cél. Azt vártuk és szerettük volna elérni, hogy a vállalatok ennek révén megszabadulnak a felesleges munkaerőtől, és a népgazdaság egész területén rendelkezésre áll az így felszabadult munkaerő. Ezzel szemben szinte kivétel nélkül minden vállalat többletmunkaerő iránt jelentett be igényt. Mindegyik a munkaerő bővítése révén akarja fokozni a tevékenységét. Az a vélemény alakult ki, hogy valószínűleg még ma is olcsóbb a munkaerő, mint a minden más lehetőség a terelés bővítésére.

Az az elképzelésünk a jövőre nézve, hogy a munkaerő hatékony felhasználását talán azzal tudnánk az irányítási rendszer korszerűsítése során elérni, ha a munkaerő-költségeket, a munkaerőt a vállalat számára drágítanánk, a munkaerő költségeit emelnénk. Természetesen ez a vállalatokra nem egyformán érvényesül. Nem is mindenki ért ezzel az elképzeléssel egyet. Sokszor az a vélemény is felmerül, hogy a munkaerő drágításával elveszítjük azt a komparatív előnyt, amely abból adódik, hogy Magyarországon olcsó munkaerővel tudunk megfelelő termékeket előállítani.

A magam részéről nem osztom ezt a nézetet. Inkább vallom azt, hogy rá kell kényszeríteni ezen a tényezőn keresztül is a vállalatokat arra, hogy a munkaerőt a nyereséget termelő, költséget jelentő tényezőként fogja fel, és annak megfelelően gazdálkodjék vele.

Az elkövetkezendő időszak foglalkoztatáspolitikájában – a mondottaknak megfelelően – lényeges szerepet szánunk a szabályozásnak. Szándékosan használom a „szabályozás” kifejezést és nem a „bérszabályozást”. A szabályozás egészének, a gazdaságirányításnak (és ezen belül természetesen a bérszabályozásnak is) szánunk fontos szerepet. Nem akarunk abba a helyzetbe kerülni, hogy a munkaerő hatékony felhasználásáért a bérszabályozás, azaz a szabályozásnak kizárólag egy része legyen a felelős. Hiszen olyan része sincs a szabályozásnak, amelyik az anyagok hatékony felhasználásáért felelős. Természetesen a bér- és keresetszabályozásnak meghatározó jelentősége van a munkaerő-csökkenés, a felesleges munkaerő leépítése szempontjából. Ha a gazdaságirányításban nem tudjuk azt a kényszerhelyzetet, azt a versenyhelyzetet létrehozni, amelyben a hatékonyan dolgozó vállalat érdemlegesen és érezhető módon többet tud fizetni eredményes munkája alapján a munkaerőnek, és ilyen módon vonzza a munkaerőt, akkor a felesleges vállalati létszám leépítése és a kívánatos munkaerőmozgás nem fog érvényesülni.

Összefoglalva megállapítható, hogy az alapvető gazdaságpolitikai feladatok végrehajtása, a gazdaságnak a megváltozott körülményekhez való gyorsuló alkalmazkodása a munkaerőforrással is racionálisabb gazdálkodást, a termelékenység növelését igényli. A foglalkoztatás eszközrendszere érdemlegesen a kínálatra képes csak hatni, és a kínálat élénkítésében már kimerülőben vannak a lehetőségeink. A foglalkoztatási egyensúly javítására tehát a kereslet mérséklése útján van csak lehetőségünk.

A munkaerő-gazdálkodásban és a munkaerő-keresletet befolyásoló más műszaki, gazdasági folyamatokban a gazdaságirányítási rendszer módosulása hozhat jelentős javulást. Mégpedig olyan irányú változása, amely a munkaerő-felhasználás jelenlegi költségeinek növelésével felértékeli a munkaerőt, és a termelési tényezők olyan optimális kombinációjának létrehozásában teszi – a nyereség révén

– érdekeltté a vállalatokat, amely végül is a munkaerő-felhasználás csökkentését eredményezi a termelői szférában.

Ma úgy ítéljük meg, hogy a szándékolt változtatások bevezetése fokozatosan kiválthat a termelő szférában olyan vállalati magatartást, amely a mai létszámgazdálkodástól eltérően létszámfelszabadításhoz vezet. Alapvető társadalom- és foglalkoztatáspolitikai kérdés, hogy e létszámfelszabadítás szükségképpen vezet-e mennyiségi munkanélküliséghez. Véleményünk szerint nem. A vállalatok magatartásának megváltozása ugyanis nem fordulatszerű, emellett az infraágazatok létszámszükséglete jelentős. Igaz, ott is korlátozzák a munkahelyek bővítését a gazdasági növekedés és a hatékonyság által szűkre szabott anyagi lehetőségeink.

Realisan azzal kell számolnunk, hogy a termelő szféra gazdálkodó egységei a munkaerő minőségi szelektálására kényszerülnek, és bizonyos típusú munkaerő foglalkoztatását korlátozzák. Emellett – az eddig megszokottól eltérően – a vállalatok (vezetés) által kezdeményezett létszámátcsoportosítások jellemzően fordulnak majd elő. Ez utóbbit nem tartjuk a teljes foglalkoztatást sértő jelenségnek, az elkövetkező időszakra a teljes foglalkoztatást ezzel együtt értelmezzük. Emellett azonban a munkaerőpiacon nem versenyképes munkaerő (fogyatékosok, esetleg pályakezdekők egyes rétegei, nyugdíj előtt állók) szociális biztonságáról, foglalkoztatásuk lehetőségéről gondoskodni kell. Ez szükség szerint további anyagi eszközöket és a jelenlegi intézményrendszer bővítését igényli. Nélkülözhetetlen, hogy a foglalkoztatás területén szükséges változások előmozdítása érdekében a szociálpolitikával, a fejlesztés- és beruházáspolitikával szembeni igényeket is megfogalmazzuk a foglalkoztatásra gyakorolt kedvező irányú befolyásolása érdekében.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит материал доклада, представленного автором на пленарном заседании конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика“, организованной 9 и 10 апреля 1984 года в Будапеште Статистической секцией Венгерского экономического общества.

Автор производит обзор положения и роли политики занятости и экономики труда в изменившихся экономических условиях. Приспособление к порядку стоимостей на мировом рынке, необходимость в повышении конкурентоспособности предъявляет новые требования также к политике занятости и экономике труда.

В целях лучшего понимания нынешней ситуации автор производит обзор положения в сфере трудовых ресурсов и стремлений политики занятости на протяжении последних 30 лет. На смену дефициту рабочей силы и 1950-ые годы в 1960-ые годы пришло обилие рабочей силы (в первую очередь по демографическим причинам). Однако это проявлялось по-разному в отдельных народнохозяйственных отраслях. Тогда началось значительное движение из промышленности в сельское хозяйство, в результате которого в некоторых промышленных центрах возник дефицит рабочей силы.

Между тем в соответствии с требованиями экономической политики изменилась также интерпретация занятости. Несмотря на это в 1970-ые годы все еще было характерным экстенсивное хозяйствование в области трудовых ресурсов. Решение возникших конфликтов предполагалось осуществить в первую очередь путем расширения фонда рабочего времени.

Изменения в экономической политике потребовали также новой политики занятости.

С конца 1970-ых годов главной целью является обеспечение эффективной занятости.

Автор останавливается на мероприятиях, которые должны обеспечить осуществление этой цели. В заключение дает эскизный прогноз ожидаемых тенденций в движении рабочей силы в предстоящий период и излагает проекты мероприятий в области политики занятости которые имеют цель оказать воздействие на эти тенденции.

SUMMARY

The study was given as a lecture on the plenary session of the conference „Intensive Economic Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

The author reviews the conditions and the role of employment policy and manpower economy under the economic conditions. Adaptation to the value judgement of the world market and the necessary increase of competitiveness set new tasks also to the employment policy and to manpower economy.

With an aim to the better understanding of the present situation the author reviews labour conditions and the efforts of employment policy in the last 30 years. Excessive manpower demand in the 1950s was replaced by abundant supply in the 1960s (primarily on account of demographic reasons). Nevertheless, the latter presented itself differently in various branches of the national economy. Considerable migration from industry to agriculture started at that time, which resulted in shortage of manpower in certain industrial centres.

The interpretation of employment also changed, meanwhile, in accordance with the requirements of economic policy. Nevertheless, the 1970s were still characterized by extensive manpower policy. The solution of the conflicts evolved was planned mainly by the extension of the working time basis.

Changes in economic policy called for a new employment policy too.

The primary aim is effective employment since the late 1970s.

The author reviews the measures aimed at realizing this target. Finally, he outlines the likely tendencies of labour turnover to be expected in the next period as well as the targets of employment policy influencing these tendencies.

KÜLKERESKEDELMI POLITIKÁNK ÉS KÜLPIACI HELYZETÜNK*

DR. MELEGA TIBOR

Az 1973. évi árrobbanást követő cserearányromlás és az ebből eredő veszteségek méretei és tartóssága két fő tényezőre vezethetők vissza.

Az egyik, hogy reakcióidőnk hosszú volt; késlekedtünk a helyes intézkedésekkel. A másik, hogy konvertibilis exportunkban igen nagy a súlya a tömegjellegű és közepes minőségű termékeknek, amelyeknél a versenyt elsősorban a fejlődő országok jelentik számunkra a világpiacon, illetve nagy (mintegy 45 százalék) a problematikus, részben válságágazatok termékeinek aránya. Ide sorolom mindazokat a termékeket, amelyeknek az előállító ágazatok kapacitása tartósan, strukturálisan nagyobb, mint a termék iránt jelentkező fizetőképes kereslet, azaz nemcsak a textilipart, a kohászatot, hanem még a mezőgazdaságot is, illetve annak sok termékét. Mint ismeretes, a cserearányromlásból származó veszteségeinket, amelyek éveken keresztül kereskedelmi passzívumként jelentkeztek, hitelek felvételével egyensúlyoztuk ki. Ez az 1970-es évtized végére azt jelentette, hogy a hatékonyság és a cserearány javításának feladata mellé új feladat adódott: fizetőképességünk biztosításának érdekében jelentős konvertibilis kereskedelmi aktívumot kellett elérnünk. A két feladat egymásnak több ponton ellentmond, nehezen, sőt esetenként nem harmonizálhatók egymással.

A következőkben sorra veszek néhány olyan külső gazdasági és kereskedelempolitikai tényezőt, amelyek nagymértékben befolyásolják céljaink teljesítését, ezen belül nem szocialista exportunkat.

Itt három témakörrel kívánok szólni:

1. a konjunkturális helyzet,
2. a protekcionizmus,
3. a vámhátrány.

A *konjunkturális helyzetről* – tekintettel arra, hogy erről a gazdasági sajtó igen sokat ír – csak néhány megjegyzést teszek.

Először: a konjunkturális helyzet hatásának megítélésekor sokan elhanyagolják a minőségi elemeket. Gyakori ugyanis az a nézet, hogy a dekonjunktúra tulajdonképpen nem is fékezi igazán a magyar kivitelt. Akik ezt mondják, arra hivatkoznak, hogy a magyar export a nyugati országok, az ún. OECD-országok importjának csupán 0,2 százalékát teszi ki, tehát bármilyen erős a konjunktúra csökke-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel rendezett konferencia plenáris ülésén elhangzott előadás.

nése, ilyen mennyiséget el lehet adni. Sőt ehhez még bizonyítékkal is rendelkeznek, hiszen az OECD-import alakulását és a magyar export növekedését hosszabb távon összehasonlítva az derül ki, hogy exportunkat olyankor is növelni tudtuk, amikor csökkent a konjunktúra és visszaesett az import. Mégis, ezzel a nézettel ma már nem lehet egyetérteni, mert gazdaságunkat, vállalatunkat egyre inkább nyereségorientálttá, árérzékenyvé tettük és tesszük. Ilyen körülmények között, ha az export jövedelmezősége nem éri el a kellő szintet, ez az export elmaradásával, sőt időnként a kapacitások ki nem használásával jár.

Másodszor: exportunk számára a nyugat-európai konjunktúra alakulása a döntő. A közgazdasági és piackutató intézetek ezt a kérdést átfogóan szemlélik, és az Egyesült Államok és Japán – mint két világgazdasági erőcentrum – konjunktúráját helyezik előtérbe. Ennek ellenére a tapasztalatok azt bizonyítják, hogy számunkra e térségek fejlődése nagyjából áttételesen, Nyugat-Európán keresztül érződik. Ennek oka az, hogy nem szocialista külkereskedelmünk a tradíciók és a földrajzi közelség miatt főleg Nyugat-Európa-hoz kapcsolódik, e térség szerepe még most is túlsúlyban van. Igaz ugyan, hogy az utóbbi évtizedben a súlypont bizonyos mértékben eltolódott. Nem szocialista exportunknak 1973-ban mintegy háromnegyedét vette fel Nyugat-Európa, ma már kevesebb mint kétharmadát, de még ez is túlnyomónak nevezhető.

Harmadszor: konvertibilis exportunk 45 százaléka olyan termékekből tevődik össze, amelyeknek előállító ágazatai nyugaton strukturális gondokkal küszködnek. Emiatt e cikkeket csak erősen nyomott áron lehet értékesíteni, mégpedig nemcsak a tőkés piacokon, hanem a fejlődő világban is. Sőt, a világpiaci ár és a szocialista árak összefüggése miatt ez hatással van a szocialista piacra is. Ezen túlmenően a konjunktúra általános javulása ezekben a szektorokban nem érződik, vagy ha igen, akkor csak csekély mértékben.

Ami a *protekciónizmust* illeti, ebben az összefüggésben ez olyan gazdaságpolitika, amelynek keretében a fejlett tőkés országok, feladva a komparatív előnyökre való törekvést, úgy kívánnak versenyképtelen termelési ágazatokat életben tartani, vagy kiveszésüket meglátni, hogy hatósági eszközökkel akadályozzák az importot. A legáltalánosabb ilyen eszköz az import mennyiségi korlátozása. Ennek a legszorgosabb gyakorlója a Közös Piac. Indítéka belpolitikai, hiszen a 12 millió munkanélküli számát nem akarja növelni az importverseny hatására esetleg megszűnő üzemek dolgozóival. Fontos körülmény, hogy a konjunktúra megélénkülése előreláthatólag nem fogja felszívni ezt munkanélküli sereget, és így az ezen országok kormányaira az import korlátozása érdekében gyakorolt nyomás változatlan marad.

Az ipari szektor két fő válságágazata az acélkohászat és a textilipar. Nyugati exportunk 6 százaléka textil és 6–7 százaléka vas- és acélkohászati termék. A tőkés országok és ezen belül a Közös Piac említett protekciónizmusának további következménye az, hogy – mivel a legnagyobb piacra a bejutás korlátozott – a világpiacon jelentkező áruk jelentős része rázúdul a szabadon maradt piacokra, itt lenyomja az árakat, és nagyon sok esetben itt is különböző intézkedéseket (mennyiségi korlátozások, dömpingeljárások stb.) von maga után. Erre jó példa, hogy a Közös Piacról kiszoruló textil- és ruházati termékek az Egyesült Államokba vándoroltak, és így az utóbbi időben az Egyesült Államok is különböző korlátozásokat léptetett életbe. Az említett általános protekciónizmus mellett a Közös Piac egy sor, csak a szocialista országokkal szembeni mennyiségi korlátozást tart fenn. Ezek a korlátozások megkülönböztető, ún. diszkriminatív mennyiségi korlátozások.

A protekcionizmus speciális, bennünket legjobban sújtó válfaja a mezőgazdasági protekcionizmus. A nyugat-európai országok, leginkább a Közös Piac tagországi gazdasági megfontolásoktól függetlenül fenntartják, sőt fejlesztik mezőgazdasági termelésüket.

A Közös Piac agrárprotekcionizmusának három fő jellemzője van. Ezek mindegyike közvetlenül vagy közvetve kihat mezőgazdasági exportpiacainkra. Az egyik jellemző az, hogy mozgó vámokkal ún. lefölözésekkel megdrágítják, versenyképtelenné teszik az importot. A lefölözés gyakran az áru értékének 50–100 százalékát is eléri. Például a marhahúsról és az élő marhára a lefölözések az utóbbi időszakban 70–100 százalék között voltak. Amennyiben a lefölözés sem elég nagy akadály, úgy – mint 1974-ben az élő marhánál és a marhahúsnál – beviteli tilalmat rendelnek el.

A közös piaci agrárpolitika hatását a magyar exportra jól mutatja, hogy míg az 1950-as évek elején az Európai Gazdasági Közösségbe irányuló magyar exportnak mintegy 60 százalékát tették ki a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek, ma ez 25 százalék körül mozog. Egy sor termék (például vaj, gabona, tojás) kiesett exportunkból a korlátozások miatt. Az élő marha évszázadokon keresztül hagyományos exportcikkünk volt. 1973-ban még csaknem 200 millió dollár értékben exportáltunk ebből a termékből az Európai Gazdasági Közösségbe. Ma kivitelünk nem tesz ki többet 30–35 millió dollárnál. A Közös Piac lefölözési rendszere a magyar mezőgazdasági exportot évi 40–50 millió dolláros teherrel sújtja.

A közös agrárpolitika második jellemzője az, hogy ha nincs is a belföldön piaci kereslet, a központi készletező helyek a termelőktől – a világpiaci árnál magasabb – garantált árszinten és korlátlan mennyiségben felvásárolják az alapvető mezőgazdasági termékeket. Ez azt eredményezi, hogy a termelők – mivel előre látják, hogy mennyi lesz a minimális felvásárlási ár, és mivel a gazdaságok többségének önköltsége a minimális felvásárlási ár alatt van – biztosak lehetnek abban, hogy bármennyit termelnek, azt meghatározott profittal el tudják adni. Így a termelés függetlenedett a valóságos piactól, ami túltermelést indított meg. Ennek következtében a Közös Piac, amely korábban nettó mezőgazdasági importőr volt, a legtöbb és a létfontosságú termékekben önellátóvá lett, sőt a felvásárló politika eredményeként óriási mezőgazdasági készleteket is felhalmoz.

A mezőgazdasági politika harmadik jellemzője, hogy a feleslegeket, az óriási közösségi készleteket dömping áron a világpiacra dobják. A Közös Piac az elmúlt tíz évben mezőgazdasági exportját mintegy megháromszorozta, és szintje ma már eléri a 25 milliárd dollárt. Erre 5 milliárd dollár direkt szubvenciót használ fel. Ez a mezőgazdasági világkereskedelemben az árakat tartósan lenyomja, irreálisan alacsony árszintet alakít ki, amellyel kárt okoz minden mezőgazdasági exportőrnek, beleértve Magyarországot is, de beleértve az Egyesült Államokat, Ausztráliát, Új-Zélandot stb. is. Nem véletlen, hogy ebben a kérdésben különösen éles a Közös Piac és az Egyesült Államok vitája és ellentéte.

Exportunk körülményeit és lehetőségeit befolyásoló harmadik alapvető tényező, amelyről szólni szeretnék, *vámhátrányunk*.

Az 1950-es évek vége és az 1970-es évek közepe között az európai tőkés országokban iparcikkekre vonatkozó szabadkereskedelmi övezet alakult ki. A Közös Piac, az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA), valamint a közöttük létrejött társulási megállapodások a többi európai országgal kialakította a különleges kedvezményeket élvezők nagy csoportját. Ennek eredményeként a nyugat-európai piacra irányuló iparcikk szállítások 85 százaléka vagy vámentesen, vagy nagyon kedvező vámtételek mellett bonyolódik le. Tehát csak az import 15

százalékára kell a teljes vámot megfizetni. Teljes vámot fizetnek Nyugat-Európában a szocialista országok és a tengerentúli fejlett tőkés országok, például az Egyesült Államok, Japán, Kanada. Tehát ezek a versenytársak túlnyomó többségéhez képest hátrányban vannak.

Felmerülhet a kérdés: hogyan érvényesül a legnagyobb kedvezmény elve? A válasz: a GATT szabályai szerint a szabadkereskedelmi övezet és a fejlődő országoknak nyújtott preferenciák kivétel képeznek a legnagyobb kedvezmény alól. Az említett helyzet közvetlen hatása a magyar exportra az, hogy a Közös Piac országaiba exportált iparcikkeinkre – súlyozott átlag alapján – 7–8 százalékponttal magasabb vámot kell fizetnünk, mint a többieknek. Ez a mindennapos kereskedelem nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy ipari termékeinket átlagban ennyivel olcsóbban kell ajánlanunk, ha versenyképesek akarunk maradni. Versenyhátrányunk Ausztriában, Svédországban 6–7, Svájcban ennél magasabb: 13–14 százalék.

A vázolt három tényező idézi elő alapvető kereskedelempolitikai problémákat a nem szocialista országokkal folytatott kereskedelemben. A gondokat döntően az jelenti, hogy különböző okoknál fogva számunkra Nyugat-Európa és ezen belül az Európai Gazdasági Közösség a legfontosabb piac, de itt ütközünk a legnagyobb akadályokba. Ezeket az akadályokat természetesen szeretnénk elhárítani. A problémák feloldásának három lehetséges eszköze van, amelyeket párhuzamosan kell alkalmaznunk, mert önmagában egyik sem vált meg bennünket.

Az első eszköz a klasszikus kereskedelempolitika, mint például a kereskedelmi megállapodások. A második a piacok váltása, tehát a magyar exportot lehetőség szerint elterelni onnan, ahol a hátrányok érnek bennünket, és olyan piacokat keresni, ahol a hátrányok kisebbek. A harmadik, és megítélésem szerint ez a döntő, és ez az ami rajtunk múlik, hogy termelésünk hatékonyságban és struktúrájában (mikro- és a makroszerkezetében) alkalmazkodjon a megváltozott helyzethez.

Nézzük az első eszközt, a kereskedelempolitikát. A magyar gazdaságpolitika sarkalatos pontja a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódás. Ez csak akkor lehet hosszú távon és valóban előnyös számunkra, ha részvételünk a nemzetközi munkamegosztásban az egyenjogúság alapján történik. Tehát úgy, hogy a magyar exportot nem diszkriminálják, nem kezelik hátrányosabban, mint más országokét. A magyar kereskedelempolitika következetesen törekszik arra, hogy ezt az egyenjogúságot megfelelő nemzetközi szerződésekkel biztosítsa. Ennek fő állomásai a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése óta, tehát azóta, amióta ezt a nyitást belső gazdaságpolitikánkban előkészítjük, a következők:

- 1973-ban GATT-hoz való csatlakozásunk;
- 1978-ban az Egyesült Államokkal kötött kereskedelmi szerződés, amelynek alapján biztosítjuk magunknak a legnagyobb kedvezményt;
- 1982-ben az ENSZ szakosított pénzügyi szervezeteihez való csatlakozás (ez a Világbank révén új piacokat nyit, de egyben beruházási hitelek felvételére is lehetőséget nyújt; a Nemzetközi Valuta Alaphoz való csatlakozás pedig segít biztosítani azokat a pénzügyi feltételeket, amelyek szükségesek a világpiachoz intenzíven kapcsolódni kívánó ország számára).

Ma már elmondhatjuk, hogy – leszámítva a Közös Piacot, illetve annak tagországait – sikerült a magyar export számára az egyenjogúságot biztosítani. Ugyanakkor joggal fel lehet vetni, hogy legnagyobb nyugati partnerünk a Közös Piac, hiszen az OECD-országokba, tehát a fejlett tőkés országokba irányuló exportunk 45 százalékát a Közös Piac veszi fel. Gyakran hangzik el az a vélemény, hogy

ezért tehát megállapodást kell kötni a Közös Piacsal, és ez megoldja a problémákat. Mivel ebben a kérdésben több a félreértés, néhány megjegyzés szükségesnek látszik.

Mindenekelőtt, a közhiedelemmel ellentétben, nekünk a Közös Piacsal vannak megállapodásaink, és a problémákat nem a megállapodások hiánya okozza. A Közös Piac és tagországai is tagjai a GATT-nak, ők is aláírták az Általános Kereskedelmi és Vámtarifa Megállapodást. Tehát létezik közöttünk a nemzetközi kereskedelempolitika legáltalánosabb szabályait tartalmazó szerződés. Lehet olyan vélemény is, hogy ez önmagában nem elég. Erre cáfolat az, hogy a Közös Piac két legnagyobb kereskedelmi partnerével, az Egyesült Államokkal és Japánnal a GATT-szerződésen kívül semmiféle kereskedelempolitikai megállapodással nem rendelkezik. Tehát a GATT önmagában elegendő a kereskedelempolitikai kapcsolatok szabályozására.

A GATT mellett egy sor egyéb megállapodást is kötöttünk már az Európai Gazdasági Közösséggel, például textiltermékek, acél- és vaskohászati termékek kiviteléről, továbbá technikai megállapodásokat is. Tehát nem a megállapodások hiánya okozza a problémát, hanem az, hogy a Közös Piac nem tesz eleget a GATT-ban vállalt kötelezettségeinek és nem törli el a velünk szemben alkalmazott diszkriminatív korlátozásokat. Ennek indítéka az, hogy nem akarja a szocialista országokat – és így bennünket sem – a nemzetközi munkamegosztás egyenjogú partnereiként elismerni. Egyébként ezért is akadtak el a KGST és az Európai Gazdasági Közösség között néhány évvel ezelőtt megkezdődött tárgyalások.

Hangsúlyozni kívánom, hogy Magyarország a jövőben sem zárkózik el az Európai Gazdasági Közösséggel való megegyezéstől. Ennek azonban csak akkor van értelme, ha a megegyezés két szempontot érvényesíteni tud.

Először is: az Európai Gazdasági Közösség elismeri Magyarországot egyenjogú tagként a nemzetközi munkamegosztásban, a nemzetközi kereskedelemben. Ettől nem tekinthetünk el, mert ellenkező esetben hosszú távon olyan súlyos terhétellel kellene mozognunk a nemzetközi piacokon, amely akadályozná a lehetséges előnyök kihasználását.

A másik szempont, amit érvényesíteni kell, hogy a megegyezés érdemben segítse elő a Közös Piacsal a mezőgazdasági protekcionizmus és a vámhátrány ténylegesen mutatkozó problémák megoldását vagy legalábbis érdemi enyhítését is. Meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben a Közös Piac részéről hallani lehet olyan utalásokat, miszerint kívánatosnak tartja, hogy megállapodást létesítsen Magyarországgal. Sajnos az említett két szempontra vonatkozóan eddig érdemleges és pozitív nyilatkozat nem hangzott el. Ha elhangzik, meg fogjuk hallani.

Mint említettem, Nyugat-Európában bizonyos taszító erők jelentkeznek a magyar exporttal szemben. Ezeket kereskedelempolitikai eszközökkel csak kis részben tudjuk elhárítani. Máshol ugyanakkor bizonyos „vonzás”, jobb lehetőségek tapasztalhatók, kisebb részben – 1978 óta – az Egyesült Államokban, ahol a legnagyobb kedvezmény kedvező vámfeltételeivel jutunk be a piacra; nagyobb részben pedig a fizetőképes fejlődő országokban, főleg az ún. OPEC-országokban.

Az OPEC-országokat az jellemezte az 1973-at követő években (1982-ig), hogy igen gyorsan bővült a piac, importjuk évenként 25–30 százalékkal növekedett. A másik jellemző – és ez nagyon fontos számunkra –, hogy ez a kereslet a nyugat-európainál sokkal jobban egybeesett a magyar exportkínálattal. Ugyanis az OPEC-országok olyan hasonló iparosítási és infrastruktúra-fejlesztési programot hajtottak végre, illetve kezdtek meg, amelyet hazánk a felszabadulást követő évtizedekben. Tehát rendelkezünk az ehhez megfelelő termelő kapacitással és tapasztalatokkal

(faluvillamosítás, nagyüzemi mezőgazdaság és ehhez kapcsolódó rendszerek kialakítása, falun az egészségügy megszervezése, tömegoktatás stb.). Az OPEC-országok gépiparunk számára kiegészítő piacot jelentettek.

Előnyös számunkra az is, hogy ezek az országok természeti adottságaiknál fogva általában nem önellátók élelmiszerből, és ezt nem is tudják megoldani. Ebből következően jelentős fizetőképes keresletet támasztottak a magyar élelmiszeripari és mezőgazdasági termékek iránt, méghozzá úgy, hogy a belső piacot semmiféle protekcionista eszköz nem védte, hiszen nem volt mit védenie. És végül, de nem utolsósorban (például a vámok terén) ezeken a piacokon – ellentétben például Nyugat-Európával – más országokkal egyenlő feltételekkel vehettük fel a versenyt. Egyenlő feltételek, de verseny. Mind a két szót egyformán hangsúlyozni kell, mert – ellentétben a közhiedelemmel – a fejlődő országok piacain a verseny legalább olyan éles, mint Nyugat-Európában. Számunkra az előny az, hogy a keresletnek – korábbi fejlődésünk adottságaiból következően – kínálatunk itt jobban megfelelt, mint Nyugat-Európában vagy a fejlett tőkés országokban.

A taszítás–vonzás egyidejű fellépésének eredményeként megindult bizonyos átcsoportosulás a magyar külkereskedelemben. Ennek eredményei: 1973-ban a nem szocialista exportból a fejlődő országok részesedése 17 százalék volt, 1983-ra ez az arány 32 százalékra növekedett. Teljes exportunkból a fejlődő országok részesedése 1973-ban 5,7 százalék volt, s ez 1983-ra 11,5 százalékra nőtt. Összehasonlításképpen vegyük Ausztriát, mely ország – földrajzi helyzetét, nagyságát, történelmi múltját tekintve – hasonló adottságokkal rendelkezik, 1973-ban az osztrák export 9,9 százaléka irányult a fejlődő országokba, 1981-ben ez az arány 14 százalék volt. Tehát elég közel vagyunk egymáshoz. A szocialista országok között az egy főre eső, fejlődő országokba történő kivittelt tekintve, Bulgáriával együtt Magyarország áll az élen.

A piaci átrendeződésnek egy sor pozitív eredménye volt. Mindenekelőtt az, hogy a fejlődő országokba irányuló exportunk 40–50 százaléka gépipari termék. Gépipari exportunk a fejlődő országokba 1974 és 1982 között csaknem nyolcszorosára emelkedett. Aránya a nem szocialista gépexportból az 1974. évi 36 százalékról 75 százalékra növekedett. A másik pozitív eredmény – ez különösen a külgazdasági egyensúly szempontjából lényeges –, hogy általában 300–500 millió dolláros aktívumot érünk el.

Felvetődik a kérdés: a fejlődő országokkal folytatott külkereskedelem jelenthet-e számunkra Nyugat-Európával szemben teljes értékű alternatívát, illetve meddig növelhető e részesedésünk?

Sajnos nem jelentenek teljes értékű alternatívát, többek között azért sem, mert a velük folytatott kereskedelem sok bizonytalansági tényezőt rejt magában, ami azzal a kockázattal jár, hogy a kivitel egyik évről a másikra hirtelen visszaesik.

A bizonytalansági tényezők politikai és gazdasági jellegűek. A politikai bizonytalansági tényezők közül csupán az Irak és Irán között kitört háborút említem. Mindkét ország fontos kereskedelmi partnerünk, és így a köztük dúló háború közvetlenül árt az érdekeinknek. Ezekre az országokra monokulturális gazdaság a jellemző. Egy-egy termék, jelen esetben az olaj áráról és keresletének alakulásáról függ gazdasági helyzetük. Így adódhatott, hogy egyik hónapról a másikra, illetve nagyon rövid idő alatt például Nigéria és Líbia készfizető országból súlyos fizetési gondokkal küszködő országgá változott. Arra a kérdésre, hogy részesedésünk meddig növelhető, a válasz az, hogy a növekedésnek jelenlegi árstruktúránk mellett igen erős korlátai vannak. Ugyanis jelenlegi nem szocialista exportunkban

a félkész termékek, az alapanyagok és a mezőgazdasági termékek 60 százalékot tesznek ki. Ezek igen fuvarigényes termékek.

A fuvardíjak a piacok megválasztása szempontjából fontosak. Emiatt is koncentrálódik a fejlődő világba irányuló magyar export Észak-Afrikába, Közel- és Közép-Keletre. Gyakran hallható az az elképzelés, hogy érdemes lenne Délkelet-Ázsiába, ebbe a dinamikusan fejlődő térségbe sokkal többet exportálni. Ez elvileg lehetséges lenne, de nem a jelenlegi árstruktúra mellett, fuvarigényes termékekből. A Közel-Keletre az áru árához viszonyítva általában 30–40 százalék a félkész termékek fuvarkölsége. Európába irányuló szállításkor ez 10 százalék körül van. Gabonánk Közel-Keletre szállítása nekünk tonnánként 44 dollárba kerülne. Ez az áru értékének most körülbelül 30 százaléka. Ugyanakkor az Egyesült Államok a mexikói öbölből a Közel-Keletre 17 dollárért tudja fuvarozni a gabonát. Például a hűtött csirke szállítási költsége a Német Szövetségi Köztársaságba az áru értékének 10 százaléka, Kuvaitba 40 százaléka. Mivel pedig nem mi diktáljuk a világpiaci árakat, és Kuvaitba Brazíliából hűtőhajón érkezik a csirke, magas fuvarkölségeinket senki sem fizeti meg.

A fejlődő világban kialakult fizetési problémák miatt egyelőre itt nem a bővítési, hanem a pozíciók megőrzése kerül előtérbe. Megítélésem szerint az elkövetkező években, legalábbis a legközelebbi 2–3 évben ismét nagyobb figyelmet kell szentelnünk Nyugat-Európának, valamint az Egyesült Államoknak, és így kell alkalmazkodnunk a megváltozott világgazdasági helyzethez. Mert az alkalmazkodókészség és -képesség az a tulajdonság, amelyet ki kell kényszerítenünk magunkból és gazdaságunkból, ez talponmaradásunk feltétele.

Az előbbieken lényegében a következőket akartam bizonyítani.

Először: megkésett reagálásunk a világgazdasági helyzet gyökeres változására arra kényszerít bennünket, hogy évről évre jelentős aktívumot érjünk el a konvertibilis kereskedelmi mérlegben. A jelenlegi világpiaci viszonyok mellett termelési, illetve termékszerkezetünk, vagy mondhatjuk mikro- és makrostruktúránk gátolja konvertibilis exportunk megfelelő növelését és cserearányaink javítását. Ez kényszerít bennünket az importot fékező gazdaságpolitikára.

Másodszor: jelenlegi termelési és termékszerkezetünk mellett a várható konjunkturális megélénküléstől nem várhatunk orvoslást piaci problémáinkra, hanem csupán azoknak enyhítését.

Harmadszor: piacok váltásával részben feloldhatjuk nehézségeinket. E folyamatnak azonban korlátai vannak. Ezért a nem szocialista kereskedelmen belül Nyugat-Európa változatlanul kiemelkedő szerepet fog játszani.

Negyedszer: a verseny elől nem lehet elbújni. Közepes színvonalú és tömegtermékekkel vagy már ma is versenyképtelenek vagyunk a fejlődő országokkal szemben, vagy belátható időn belül azzá válunk.

Végül, de nem utolsósorban jelenlegi helyzetünk megnyugtató és tartós rendezése elképzelhetetlen anélkül, hogy ennek előfeltételeit termelési és termékszerkezetünk átalakításával, a hatékonyság számottevő növelésével ne teremtenék meg. Tehát erre kell erőinket és figyelmünket összpontosítani.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит материал доклада, представленного автором на пленарном заседании конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика”, организованной 9 и 10 апреля 1984 года в Будапеште в Статистической секции Венгерского экономического общества.

Автор дает основательный обзор внешнеторговой политики Венгрии и ее положения на мировом рынке, в первую очередь в отношении экспорта в несоциалистические страны.

Согласно мнению автора на венгерскую внешнеторговую политику воздействуют три главных фактора: 1. конъюнктурная ситуация, 2. протекционизм, 3. таможенные препятствия. Вслед за анализом этих трех затрудняющих факторов раскрывает возможные способы преодоления трудностей. Подчеркивает, что при нынешних условиях и мировой конъюнктуры улучшение или сохранение имеющихся позиций на рынке, увеличение конвертабельного экспорта и, соответственно, улучшение соотношений экспортных и импортных цен можно обеспечить не только путем внешнеторговой политики, но и посредством совершенствования модификации структуры производства и продукции, значительного повышения его эффективности.

SUMMARY

The study was given as a lecture on the plenary session of the conference „Intensive Economic Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

The author reviews thoroughly the foreign trade policy and conditions of Hungary on the world market, in particular dealing with exports to non socialist countries.

Hungary's foreign trade policy is influenced, according to the author, by three basic factors: 1. business cycles, 2. protectionism and, 3. import duties. Having analysed these three hindering factors the study explores the possible ways of solving the problem. Considering the present conditions of the world market he insists upon the improvement or maintenance of market conditions, the increase of exports to non-Rouble areas or improvement of the terms of trade can be achieved not only through the means of foreign trade policy but also through the modification of the production and commodity structure and through the considerable improvement of efficiency.

A STATISZTIKAI INFORMÁCIÓS RENDSZER ÚJ FELADATAI*

NYITRAI FERENCNÉ DR.

A gazdasági fejlődés intenzív szakaszának kezdete új követelményeket támasztott a statisztikai információs rendszerrel szemben. Ezeket a követelményeket a következőkben lehet összefoglalni.

Elemzéseink középpontjába kevésbé a növekedést, mint inkább a *hatékonyságot*, az azt mérő mutatószám-rendszereket kell állítani, és nagyobb figyelmet kell fordítanunk a gazdaság *minőségi* fejlődésére, mint annak dinamizmusára. Ez bonyolultabb számbavételi és elemzési módszereket és gyakran részletesebb információt is igényel a különböző tényezők hatásáról, a mechanizmus működéséről, mint a növekedési indexek elemzése.

A teljes körű intézményi és a lakosságra vonatkozó reprezentatív – általában kismintás mintavételi – statisztikai megfigyelések terén jól összehangolt, egymásra épülő és egymást kiegészítő rendszert kell összeállítani és továbbfejlesztetni. Ezt a követelményt nemcsak az indokolja, hogy a statisztika számára sem adtak már az extenzív fejlesztés lehetőségei, hanem jóval inkább az, hogy egyre több kérdést kell a lakossághoz intézni annak érdekében, hogy a gazdasági és a társadalmi fejlődés közötti kapcsolatokat meg tudjuk világítani, s ugyanakkor a lakosságot túl sok adatkéréssel terhelni nem lehet.

A harmadik csomópont a *vállalati* (mikro-), *területi* (mezo-), valamint a *nép-gazdasági* (makro-) *szintű értékelési rend összehangolása*. Ez utóbbi egyfelől azt igényli, hogy mindhárom szférában azonos módszert, azonos fogalmakat, definíciókat és mutatószámokat alkalmazzunk, másfelől azt, hogy az elemzési eszköztár legalább olyan gazdag legyen a vállalatok számára, mint amilyen a gazdaság egészének szintjén. Az információs rendszer nem lehet sem tisztán felülről lefelé, sem pedig a vállalatoktól a gazdaság egészéig felfelé épített. Az összehangolás folyamatos, rendszeres tevékenységet igényel a különböző szférákban az egyes területek információs igényeinek megfelelő kialakítása érdekében.

Természetesen a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése is támaszt bizonyos új követelményeket a statisztikai információ-rendszer iránt. Már korábban vizsgáltuk azt a kérdést, hogy a statisztika mennyire mechanizmusérzékeny. Ez a kérdés napirendre került a gazdaságirányítási rendszer 1968. évi fejlesztése kapcsán; ezt megelőzően még lényegében spekulatív úton határoztuk meg információs rendszerünk mechanizmusérzékeny pontjait. Napjainkban – mintegy 15 év

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel rendezett konferencia plenáris ülésén elhangzott előadás.

gyakorlata alapján – már bátrabban mondhatjuk: a gyakorlat igazolta, hogy a statisztikai információs rendszer alapvető módszerei, főbb témakörei, számbavételi eljárásai lényegében függetlenek a gazdaságirányítás konkrét rendjétől, stabilaknak, állandóknak tekinthetők. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a részletmegoldásokat illetően ne kellene alkalmazkodni a mindenkori tervezés és a számbavétel (ezen belül elsősorban a pénzügyi mérlegbeszámoló-rendszer) konkrét változásaihoz, a közvetett szabályozás módosításaihoz. Kétségtelen azonban, hogy jóval inkább befolyásolja, sőt mondhatjuk azt is, hogy meghatározza a gazdaságpolitika és annak az egyes időszakokban bekövetkező változása a statisztikai információ témaköreinek jelentős hányadát, mint amennyire a gazdaságirányítás konkrét rendje. A gazdaságpolitika egyes kérdéseket reflektorfénybe állít. A statisztikai információs rendszernek ehhez nemcsak alkalmazkodnia kell, hanem akkor jár el helyesen, ha már a gazdaságpolitikai koncepciók kialakításakor megkísérli az időszerű témák alapját képező jelenségek szemügyre vételét (megfelelő részletezésben), dinamikai változásuk, szóródásuk, valamint a fejlődésükre ható vagy azt akadályozó tényezők vizsgálatát.

A gazdasági mechanizmus fejlődése nem annyira a „miről” kérdésében igazít el, hanem sokkal inkább a „kiknek mit” témakörében. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a statisztikai információs rendszer adatai, elemzései alapján ugyanazon témákról mást mondjunk a nagyközönségnek, mint az állami vagy a politikai vezetésnek. Inkább arra ad eligazítást, hogy azokról a fő kérdésekről, amelyekről a különböző döntést hozó, a döntésben részt vevő és a kérdések iránt érdeklődők számára információt szolgáltatunk, milyen mélységű elemzést szükséges rendelkezésre bocsátanunk a különböző információt fogyasztó rétegek számára. Nyilvánvaló például, hogy olyan irányítási rendszerben, ahol a döntések jelentős része közvetlenül a vállalat vezetői vagy vezető testületei kezébe kerül, lényegesen gazdagabb információval kell ellátni őket nemcsak a vállalat helyzetéről, fejlődéséről, hanem környezetéről is. Napjainkban és a közeli jövőben éppen ez lesz a vállalati statisztikusok egyik jelentős feladata. Informálniuk kell a vállalati vezető testületeket arról a hazai és nemzetközi környezetről, amelyben az adott vállalat tevékenykedik, a termékeit fogyasztók helyzetéről és annak fejlődéséről, az országon belüli vagy országon kívüli versenytársak gazdasági helyzetéről, helyzetük várható alakulásáról és arról a mozgástérrel, amelynek keretében a vállalat a döntéseit hozhatja, s azokról a környezeti hatásokról, amelyeknek a döntéseket motiválniuk kell.

Kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődés mai szakaszában tovább kell lépnünk azon az úton, amelyet már korábban meghatároztunk, olyan módszerekkel és ütemezéssel, ahogy azt a hazai gazdasági vezető testületek megtárgyalták és jóváhagyták. A szóban forgó koncepció a statisztikai információs rendszer középtávú fejlesztése tekintetében a következő témaköröket állította középpontba.

– A népgazdasági szintű *hatékonyságszámítás* továbbfejlesztését, ezen belül olyan mutatószám-rendszer kialakítását (és rendszeres karbantartását), amely egyaránt alkalmas a vállalati, a közép- és a makroszintű hatékonyság figyelemmel kísérésére, s módot ad arra is, hogy a hatékonyság színvonalára hatást gyakorló tényezőkről és azok alakulásáról is információt szolgáltatassanak. A vállalatoknak is ismerniük kell a módszertant, nyomon kell követniük, hogy a róluk alkotott értékelés milyen mutatószámok alapján történik, s célszerű összevetni a megállapításokat a vállalat önértékelésével.

– A *külgazdasági egyensúly* részletesebb vizsgálatát már az elmúlt évben napirendre tűztük. Folytatjuk ennek elemzését, nemcsak az egyes főbb értékesítési és beszerzési irányok szerint, hanem a cserearányok és azok hatásmechanizmusának vizsgálatát, valamint az aktív árfolyampolitika hatásának működését is.

– Továbbra is feladatunk, sőt a korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott a *nemzetközi munkamegosztás* és a *kooperáció* elemzése, az utóbbin belül különös tekintettel a terme-

lési kooperáció újszerű formáira, amelyek éppen a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése kapcsán kerülnek előtérbe.

– A nemzetközi versenyképesség vizsgálatának szükségessége a termékek és a technológiák korszerűségének, a termékstruktúra alakulásának elemzését is rendszeres feladattunkká teszi a statisztikai információ minden szintjén. Ma már azonban nemcsak arról van szó, hogy egyes vállalatok vagy ágazatok termékei, az ott alkalmazott technológiai folyamatok mennyire versenyképesek a világ élmezőnyében vagy éppen abban a középmezőnyben, amelybe hazánk is tartozik, hanem vizsgálnunk kell azt is, hogy milyen az ország gazdaságának és ezen belül az iparnak és főbb ágazatainak *struktúramegújuló képessége*, mely tényezők segítik a strukturális alkalmazkodást, és melyek akadályozzák azt. A folyamatos strukturális megújulás igénye nemcsak a termékszerkezet, hanem a ráfordításszerkezet kapcsán is felvetődik.

– A termelés tényezőinek tanulmányozása terén továbbra is kiemelt helyet foglal el a *munkaerőnek és a munkaerő mozgásának vizsgálata*. Az utóbbi tekintetében különösen fontos annak elemzése, hogy a munkaerő mozgását milyen tényezők váltják ki, milyen mértékben kezdeményező a munkaerő s milyen mértékben a vállalat vagy intézmény.

– Most is a figyelem középpontjában van a *gépi háttér*, az eszközállomány elemzése, korszerűségi szerkezete, korcsoport szerinti összetétele, automatizáltságának mértéke, kihasználtsága, az eszközök működtetésének hatékonysága.

– A statisztikai információs rendszer középtávú fejlesztési terve nagyobb figyelmet fordít az *áralakulás* és az ezzel kapcsolatos összefüggések vizsgálatára mind a termelés, mind az értékesítés, mind pedig a fogyasztás területén.

– A korábbinál jelentősebb a *gazdálkodó egységek differenciálódásának vizsgálata*, különös tekintettel arra, hogy a gazdaságirányítás konkrét eszközrendszere milyen mértékben differenciálja a vállalatokat, mely ágazatokban, tevékenységcsoportokban alakulnak ki a fejlődés csoportjai, hol vannak azok a góccok, amelyek körül az alacsony hatékonyságú gazdálkodó egységek csoportosulnak. A differenciáltság mértékének elemzése mellett az erre ható tényezők feltárása is fontos feladat.

– Az *életszínvonal* és ezen belül az egyes rétegek életszínvonalának, életkörülményeinek és az arra ható tényezőknek elemzése a következő ötéves tervidőszakban továbbra is mind az állami és politikai vezetés, mind a társadalom egésze érdeklődésének homlokterében áll. E téren a statisztikusok fontos feladata a közvélemény naprakész tájékoztatása, úgynevezett „népszerű” (tehát közérthető) kiadványok formájában is.

A statisztikai információs rendszer hosszú távú fejlesztésére is kialakultak a főbb irányok és elképzelések. Az illetékes testületek ezeket is megvitatták és egyetértettek azokkal a tendenciákkal, amelyeket a Központi Statisztikai Hivatal és az egész magyar állami statisztikai információs rendszer a következő évtizedek fejlesztésének főbb vonalaként megjelölt. Ezek között a legjelentősebb az, hogy nagyobb figyelmet kívánunk fordítani a társadalmi és a gazdasági folyamatok között levő kölcsönhatások vizsgálatára, tehát arra, hogy a gazdasági jelenségek és folyamatok módosulásai milyen változásokat idéznek elő a társadalomban. (Ilyen vizsgálatoknak már évtizedes hagyományai vannak). Figyelmet kívánunk fordítani arra is, hogy a társadalomban végbemenő mozgások miként hatnak vissza a gazdaságra és annak fejlődésére. (E témakörben kisebb a tapasztalatunk.)

Már a nyolcvanas évek eleje óta nagyobb érdeklődésre tart számot a népesedésre vonatkozó statisztikai elemzések elmélyítése, a népmozgalmi statisztika és a népességnylvántartás egységes információs rendszerének kialakítása (amely 1984. január 1-ével megvalósult) és az erre alapozott előrejelzések sorozata is. A népesedés tekintetében is nagyobb hangsúly van a korábbiakhoz képest a rétegvizsgálatokon, és ezen belül néhány olyan kérdés, mint például a termékenység és a színvonalára ható tényezők elemzése az érdeklődés homlokterében marad a következő évtizedekben is. Nagyobb figyelmet fordítunk a halálozások okainak korcsoportonkénti vizsgálatára. E kérdések nemzetközi összehasonlító elemzése gazdagíthatja a hazai információkat.

A gazdasági és a társadalmi–demográfiai prognosztikai tevékenység számottevően bővült az elmúlt időszakban, ennek továbbfejlesztésére is – különösen a

részletek tekintetében – igény van. A gazdasági prognózisok területén elsősorban a rövid távú előrejelzésekre irányul a figyelem, s ezek keretében a korábbinál részletesebben célszerű megvilágítani azokat a veszélyzónákat, amelyek az adott éven belül a terv teljesítését akadályozhatják, vagy a kibontakozást fékezhetik. A társadalmi–demográfiai prognózisok tekintetében a legfontosabb rétegekre kell figyelniük, elsősorban a munkásosztályra és természetesen a parasztságra és az értelmiségre is.

A területi (megyéenkénti, régióenkénti) megfigyelési rendszer továbbfejlesztése is új feladatokat ró a statisztikára. Mindazoknak a reprezentatív – esetenként kis-mintás – megfigyeléseknek, amelyeknek korábban csak a lakosság, az egész társadalom szintjén kellett reprezentatívoknak lenniük, ma már a megyék számára is fontos információt kell nyújtaniuk az adott jelenség megyén belüli rétegződéséről, az életszínvonal, az életmód, az életkörülmények és a gazdasági helyzet alakulásáról. Ez azt igényli, hogy a minta viszonylag kis volta mellett a területi reprezentativitásra nagyobb figyelmet fordítsunk, esetenként szükségessé válhat a minta bővítése is.

E közép- és hosszú távú fejlesztési elképzelések lényegében meghatározzák a statisztikai informatika fejlesztésének mozgásterét, s ezek mellett ma, a gazdaság-irányítás konkrét továbbfejlesztési szakaszában a következőket is figyelembe kell vennünk.

Alapigazság az, hogy minden döntési szinten olyan mélységű, részletezettségű információval kell a döntést hozó szervezetnek rendelkeznie, amely alapján megalapozottan tud dönteni. Napjainkban, amikor a döntés azoknak a szervezeteknek, testületeknek és vezetőknek a hatáskörébe kerül, akik az adott kérdés gyakorlati megvalósításához a legközelebb vannak (tehát a legtöbb vállalati döntés a vállalat irányító testületeinek birtokába jut), akkor a statisztikai informatikával ehhez kell igazodni. Ez a feladat az esetek többségében nem igényel új adatgyűjtést, hanem a vállalati szinten dolgozó statisztikusoktól igényli azt, hogy a rendelkezésre álló adathalmazból megfelelően csoportosított és jól elemzett, értelmezett információkat nyújtsanak a vállalat irányítói számára. A makroszférában működő statisztikusoktól pedig azt igényli, hogy mind a módszerbeli, mind az elemzési eszköztárral nyújtsanak segítséget a vállalat területén dolgozó közgazdászoknak, statisztikusoknak ahhoz, hogy a helyi döntést elősegítő munkájukat megbízhatóbban, jobb bázison tudják végezni. Az államigazgatás felső szintjén pedig az egyes jelenségek (mutatók) szóródásáról részletesebb információt kell kapnia a gazdasági és politikai vezetésnek arról, hogy a különböző típusú és egyre bonyolultabb vállalatok hogyan élnek döntési lehetőségeikkel, hogyan fejlődnek, s az átlag körül milyen mezőnyben, milyen széles körű szóródással helyezkednek el. A szóródásnak korántsem csak a hatékonyságra, jövedelmezőségre, hanem ezek főbb tényezőire vonatkozó információkat is tartalmaznia kell. A jelenlegi adatbázis-rendszerünk adta lehetőségek mellett, a számítástechnikai eszközök megfelelő alkalmazásával mód van a szóródásról is megfelelő információkat nyújtani.

Kétségtelen, hogy minél decentralizáltabbak a döntések, annál nagyobb jelentőséget kap a statisztikának a módszertant, a fogalmakat és a mutatószámokat koordináló feladata. Jól eligazodni csak olyan adatok birtokában lehet, amelyeket azonos fogalmak és módszerek alapján számítottak ki az egész gazdaságra és ennek egyes területeire. Az ettől vállalati szinten mutatkozó eltérés könnyen dezinformálhat. A különböző szinteken hozott döntések hatásmechanizmusának értékeléséhez esetenként több operatív információra lehet szükség a döntések magasabb szintjén is. Az operativitás sok előnnyel jár, vannak azonban veszélyei is. A

túl korai figyelmeztető információ ugyanis az indokoltnál esetleg korábbi beavatkozásra készítheti az állami irányító szerveket, s előfordulhat, hogy e túlzott operativitás a jól induló folyamatok kibontakozását akadályozza.

A gazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszában az információk nagyobb hányadának a versenyszférára kell irányulnia. A nemzetközi gyakorlatból ismeretes, hogy a versenyképességre ható tényezőket eléggé eltérő módon értelmezik a különböző országok. Az Európai Menedzserek Fóruma (European Management Forum) például kialakított egy 240 elemből álló kritériumrendszert az ipari versenyképesség értékelésére. Ennek alapján minden évben elemzik 16 európai és 5 Európán kívüli fejlett tőkés ország ipari versenyképességét. A 240 kritériumot 10 főcsoportba vonták össze, ezeket a főcsoportokat nevezik a versenyképesség tényezőinek. E tényezők között nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és politikai hatást kifejezők is vannak, amelyeknek egy része közvetlenül a versenyképesség hordozója (ilyenek tekintik a termelékenységet, az eszközhatékonyságot, a munkaerőköltséget), más része hosszabb távon hat a versenyképességre (ilyenek a kutatási, fejlesztési ráfordítások vagy az oktatási költségek), s a további tényezők közé tartoznak például az emberi tényezők, az állam szerepe, a jövőbeni orientáció s nem utolsósorban a társadalmi-politikai konszenzus és stabilitás. Ez az értékelés tehát nemcsak a teljesítményt közvetlenül befolyásoló tényezőket tekinti a versenyképesség alapjának, hanem az országban alkalmazott szociális rendszert, a demográfiai jellemzőket, a vezetők és a dolgozók ösztönzési rendszerét, a társadalom tagjainak a kormányzat és a politika iránti bizalmát, a munkások azonosulását az ipar céljaival, a vezetői döntésekkel. Bár kétségtelen, hogy e 240 kritérium pontozásos értékelése eléggé bonyolult és nem mentes a szubjektív elemektől, de jelzi azt, hogy napjainkban a versenyképességet távolról sem csupán az arra közvetlenül ható néhány tényező alapján lehet és célszerű elemezni. A közvetett hatások fokozhatják vagy éppen korlátozhatják a versenyképességet.

A hazai gyakorlatban a gazdaság makro- és mikroszintjén egyaránt lényeges a nemzetközi viszonyok rendszeres vizsgálata. Erre rendelkezésre állnak nemzetközi adattárak, zsebkönyvek, két- és sokoldalú elemzések az egész gazdaságról és fejlődésének főbb témaköreiről is. A nemzetközi összehasonlítások eredményeinek megismerése nemcsak a gazdaságirányítás felső szintjén fontos feladat, hanem az adott ágazat vagy tevékenységcsoport vállalatai számára is. Az ENSZ, a KGST nemzetközi összehasonlításaiban, valamint a szakosított szervek, köztük a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO), a Nemzetközi Egészségügyi Szervezet (WHO) összehasonlításaiban való részvétel pedig ezért fontos a magyar statisztikusok számára, hogy információt szerezhessenek és továbbíthassanak arról, hogy a Magyarországhoz hasonló fejlettségi körbe tartozó országok hogyan haladtak előre egy-egy gazdasági vagy társadalmi területen az elmúlt években, hogy „helyünk a világban” bizonyos kérdésekben hogyan változott, és információkat szerezzenek annak elemzéséhez is, hogyan ítélik meg a különböző nemzetközi szervezetek a magyar gazdaság fejlődését. Az ország helyzetéről („image”-éről) alkotott vélemény gyakran ugyancsak versenyképességet fokozó tényezővé válhat.

Természetes, hogy a versenyképesség általános elemzése mellett külön kell vizsgálni versenyképességünket a szocialista, a fejlett tőkés és a fejlődő országok piacán, sőt ma már szinte elengedhetetlen az, hogy bizonyos országcsoportokban külön is elemezzük helyzetünket. Az elmúlt évben például a fizetőképes fejlődő országok régióját vettük szemügyre, és megnéztük, hogy ilyen irányú exportunk és onnan érkező importunk hogyan alakult, és exportunkat milyen tényezők befolyásolták kedvezően.

Elengedhetetlen az is, hogy az általános és a legfőbb termékcsoporthoz vonatkozó elemzés mellett esetenként – ritkább időközökben – szemügyre vegyünk azokat a termékeket és tevékenységeket is, amelyek egyenként ugyan nem képviselnek nagy volument, együttesen azonban bizonyos irányú exportunkat jelentősen fokozhatják. A külkereskedelmi egyensúlyi helyzet és változásainak bemutatása mellett célszerű bizonyos szempontokat esetenként külön is megvizsgálni. Az elmúlt évben például elemeztük, hogy az aktívabb árfolyampolitika milyen mértékben segítette elő a külkereskedelmi egyensúly javítását és az ország strukturális alkalmazkodóképességének fokozását.

Ezeknél a vizsgálatoknál sem szorulhat háttérbe a differenciálódás, a szóródások elemzése s az egyes hatótényezők részletesebb megvilágítása. Ez utóbbiak között szerepet játszik például az, hogy a kvalifikált munkaerő elhelyezkedése a gazdaság különböző területein mennyiben indukál kedvezőbb versenyképességet, a technológiai váltás egyes tevékenységcsoportokban hogyan hat a versenyképességre a gazdaság más, a tevékenységekhez kapcsolódó szféráiban, vagy például az is, hogy a kutatási-fejlesztési tevékenység milyen mértékben segítheti elő közvetlenül és hosszabb távon közvetve a versenyképesség javulását.

Jelenlegi gazdasági helyzetünkben a közvetlen termékexport vizsgálata mellett a kiegészítő tevékenységek, szolgáltatások külkereskedelmének elemzése, valamint az idegenforgalom alakulásának vizsgálata is fontos, hiszen például az idegenforgalomból származó előnyeink már az elmúlt években is jelentősen hozzájárultak az ország pozitív szaldójához. Ez igencsak figyelemre méltó, mert olyan időszakban következett be, amikor a nemzetközi recesszió a turizmust erősen visszavetette az idegenforgalomban nálunk jártasabb országok nagy részében.

Feltétlenül fontos az árak és az ármechanizmus működésének elemzése (főként a termelői szférában) s hatásuk vizsgálata a versenyképességre. Az ilyenfajta vizsgálatokat remélhetőleg a jövőben jobban elő fogja segíteni a gazdasági kalkuláció várhatóan bevezetésre kerülő rendje, amely a tisztánlátást segíti elő valamennyi gazdálkodó szférában. Az adózási rendszer módosítása is ad újabb feladatokat a statisztikai információs rendszernek, hiszen azt is elemeznünk kell, hogy az egyszerűbb adózás milyen mértékben segíti a folyamatokról alkotott reálisabb kép kialakítását.

Versenyképességünk és általában nemzetközi gazdasági kapcsolataink elemzése szükségessé teszi a szerkezeti vizsgálatok elmélyítését mind a kibocsátások, mind a ráfordítások körében. E tekintetben az elmúlt 4–5 évben jelentősen előbbre léptünk, különösen a ráfordítási struktúra vizsgálatában. E célra ma már rendszeresen felhasználjuk az ágazati kapcsolati mérleg adatait. Napirendre került annak elemzése is, hogy a központi gazdaságfejlesztési programok milyen szerepet játszanak az ország strukturális alkalmazkodásának fejlesztésében, s ezek hatásmechanizmusa hogyan működik, s milyen területeken jár egyértelmű sikerrel. Ez utóbbiak között feltétlenül említést érdemel az energiaprogram, hiszen talán nincs egyetlen olyan szférája sem a gazdaságnak, ahol az elmúlt években olyan ütemben léptünk volna előre, mint éppen az energiatermelés és -felhasználás racionalizálása tekintetében, amiben kétségtelenül a központi gazdasági fejlesztési programnak volt meghatározó szerepe.

A ráfordítási szerkezet igényli az emberi tényező összetételének vizsgálatát életkor, szakmastruktúra, kvalifikáció szerint, de ennél mélyebben is például annak elemzését, hogy a műszakiak aránya és munkájuk hatékonysága hogyan hat vissza a termelésre, annak eredményességére. A gépi ráfordítások összetételének vizsgálata egy-egy ötéves tervperióduson belül egyszer, legfeljebb kétszer esedé-

kes, hiszen e téren a beruházások lassuló növekedése miatt nem olyan jelentősek a változások. Az anyagfelhasználás összetételének vizsgálata is a kormányprogramok szerepének elemzését igényli, elsősorban az ún. másodlagos nyersanyagok, a hulladékanyagok megfelelő hasznosításának vizsgálatát s ezek mellett a fajlagos anyagkihozatali és anyagfelhasználási mutatószámok körének bővítését, s ilyen típusú adatgyűjtéseink korszerűsítését is szükségessé teszi.

A versenyképesség elemzése a minőségi jegyekre irányítja a figyelmet, s közöttük a műszaki-gazdasági mutatószám-rendszer felülvizsgálata, korszerűsítése is a közeli jövő feladata.

Külön elemzést érdemel az, hogy a termelés minőségi jegyeinek erősödését milyen mértékben segíti elő a bérszabályozás változása, a kísérleti bérezési formák szélesebb körű elterjesztése.

A gazdaságban megjelenő új típusú szervezeti formák, gazdasági társulások, kisvállalatok, kisvállalkozások figyelemmel kísérése is feladata a statisztikának. E területen kettős szemléletet kell érvényesíteni: egyfelől ezeket az új típusú formákat, kisvállalkozásokat nem szabad bürokratikus részletes adatok gyűjtésére kényszeríteni, másfelől rendelkezünk kell azokkal a legfontosabb információs elemekkel, amelyek a gazdaság vezetése számára e formák hatékony működését vagy éppen problémáit jelzik. Természetesen e körben különösen figyelemre méltó annak vizsgálata, hogy az új típusú gazdálkodási formák dolgozóinak, keresőinek jövedelmei hogyan aránylanak konkrét teljesítményükhöz, ebben a szférában mennyiben érvényesült a teljesítményekkel arányos bérezés (hiszen nem utolsósorban ilyen célból is keletkeztek ezek az új szervezeti formák).

Statisztikai információs rendszerünk továbbfejlesztésének fontos területe az *életszínvonal*, az *életmód* és az *életkörülmények* vizsgálata. Nyilvánvaló, hogy minden olyan fejlődési szakaszban, amikor a kormányzat nem tud többet vállalni, mint az átlagos életszínvonal stabilizálását, szintjének megőrzését és biztosítását, nagyobb figyelem irányul az egyes rétegek életszínvonalára, az e téren mutatkozó különbségekre, különösen a szélsőségekre. Az élet két szélén álló csoportnak, a pályakezdő fiataloknak s a nyugdíjba vonult idősebbeknek vizsgálata már napjainkban is hangsúlyos. Korábbi vizsgálataink e tekintetben is sok új szempontra hívták fel a figyelmet. E két rétegben más a lakáshoz jutás és a lakásellátás szerepe, eltérő az egészségügyi ellátás iránti igény, mint az élet más szakaszában levők esetében.

Az életszínvonal, életkörülmények, életmód vizsgálatában nemcsak az adatszerező információk kapnak nagyobb hangsúlyt, hanem a *szándékokról*, *véleményekről* való informálódás is. Így például 1984 elején mintegy 8000 háztartást kérdeztünk meg arról, hogyan ítélik meg életszínvonalukat, életkörülményeik alakulását, milyen jövedelemre lenne szükségük véleményük szerint ahhoz, hogy megfelelő szinten, jól ellátottan éljenek, s milyen jövedelemre lenne szükségük ahhoz, hogy a minimális (létminimum körüli) szinten legyen az életszínvonaluk. Rendkívül tanulságos volt a lakosság különböző jövedelmű és korú csoportjainak véleménye. Érdekes módon éppen a minimális igény tekintetében igencsak szerényen nyilatkoztak: az átlag e 8000 háztartásnál alacsonyabb volt annál, mint amit a létminimumról a mai becslések elképzelnek.

Az 1984. évi 2 százalékos mikrocenzus (ezt 1984 októberére vonatkozóan hajtjuk végre) újabb ismeretanyagot fog adni a népesség demográfiai és foglalkozási összetételének, iskolázottsági szintjének alakulásáról, a háztartások és családok összetételében, lakásviszonyaiban az elmúlt négy év alatt bekövetkezett változásokról. Ezek mellett vizsgáljuk a lakásbővítések, átalakítások, közművesítések hely-

zetét, a családok lakásváltoztatási szándékait, terveit és ezek hátterét. Azt is elemezni kívánjuk, hogy milyen változások következtek be 1980 és 1984 között a lakosság foglalkozási szintjében, munkáltatói összetételében és miként alakultak a főfoglalkozás melletti tevékenységek. Külön adatgyűjtést hajtunk végre az 1929 és 1969 között született nőkről elsősorban termékenységük alakulásáról, de emellett vizsgáljuk azt is, hogy gyermekeik ellátását hogyan oldják meg. Ugyancsak külön kérdőívet bocsátunk ki az időskorúak számára. A nyugdíjkorhatárt elérteknél vizsgáljuk tevékenységüket, életkörülményeiket, rokoni kapcsolataikat, egészségi állapotukat, valamint szociális ellátottságukat. E két külön adatfelvétel alapján kívánunk a népesedésre vonatkozó új ismereteket szerezni s a nyugdíjasok különböző rétegei, köztük a különböző korcsoportú időskorúak helyzetéről információkat kapni.

A mikrocenzus mellett folytatjuk azokat a vizsgálatokat, amelyeket az Egységes Lakossági Adatgyűjtési Rendszer (ELAR) keretében már az 1982–1983. években megkezdtünk. E vizsgálatok elsősorban a lakó- és településkörnyezetre vonatkozó információkat tartalmazzák, továbbá tájékoztatnak a kisegítő gazdaságban való részvételről, a munkával töltött idő mellett a szabad idő eltöltéséről és annak módjáról is. Különböző vizsgálatainkban továbbra is előtérben van annak elemzése, hogy a gyermekvállalás, esetenként a több gyermek vállalása milyen mértékben befolyásolja az egyes rétegek, családok életszínvonalát, életkörülményeit. Vizsgáljuk azt is, hogy a lakosság hogyan van ellátva szolgáltatásokkal és milyen mértékben elégedett ezekkel.

A népességre vonatkozó prognosztikai munka szorosan kapcsolódik a kormány népesedéspolitikájához. Elsősorban azt követi nyomon, hogy 2000-ben, majd az azt követő évtizedekben miként alakul a népesség összetétele korcsoportok, nemek szerint s területenként. E munkában szorosan együttműködünk a népesedés vizsgálatában érdekelt szervekkel, köztük elsősorban az Országos Tervhivatallal és az Egészségügyi Minisztériummal.

A statisztikai informatika továbbfejlesztése két területen igényel a korábbinál is intenzívebb munkát: ez a módszertani fejlesztés, valamint a számítástechnikai lehetőségek jobb kihasználása.

A módszertani feladatok területén nagyobb hangsúlyt kap a kialakított egységes statisztikai módszereket ismertető füzetek közreadása. Ez különösen abból a szempontból fontos, hogy a döntéshozók és a végrehajtás ellenőrzésében tevékenykedő statisztikusok megfelelő tájékoztatást kapjanak az alkalmazott és a számukra is hasznosítható módszerekről, azok köréről, tartalmáról, részletes definícióiról, elemzési lehetőségeiről és korlátairól.

Rendszeressé kívánjuk tenni a módszertan alkalmazásának kontrollját nemcsak a központi statisztikai információs rendszer, hanem az igazgatási statisztika területén is, hiszen csak akkor lehetünk biztosak, hogy valóban egységes módszereket alkalmazunk az elemzésben, ha rendszeresen ellenőrizzük is ezt.

A módszertani füzetek között jelentetjük meg az árindexszámításokra vonatkozó füzet sorozatot, amely a mai bonyolult ármechanizmusnak megfelelően a termelés, az értékesítés, a ráfordítások szférájában különböző árindexelemeket tartalmaz. E témakörben elsősorban ugyancsak a vállalati statisztikusok figyelmét akarjuk arra irányítani, hogy saját érdeklődési körükben szervezzék meg a megfelelő árindex számítását. Az a tapasztalatunk ugyanis, hogy a reprezentatív árstatisztika alkalmazását a vállalatok nem tartják megfelelőnek, helyette viszont az esetek többségében nem alakították ki a vállalati szinten teljes körű árinformációs bázist. Enélkül pedig ma már szinte lehetetlen megfelelően tájékoztatni a válla-

lati döntéshozó szerveket, különösen olyan vállalatoknál, amelyek az exportban és pedig különböző irányú külkereskedelmi értékesítésben érdekeltek. A módszertani segítség e téren feltétlenül szükséges, és valószínűleg ösztönzőleg is foghatni.

A számítástechnikai lehetőségek jobb kiaknázása érdekében már évek óta együttműködünk az államigazgatás több funkcionális szervével és ágazati tárcájával, köztük elsősorban a Pénzügyminisztériummal, az Országos Tervhivatallal, az Ipari Minisztériummal, a Külkereskedelmi Minisztériummal. Az összehangolt adatbázis-rendszer feljesztése egyre inkább lehetővé teszi azt, hogy az azonos módon felépített adatbázisokból nyert információkat a különböző szervezetek közvetlenül is lekérhessék és felhasználhassák. E téren feltétlenül bővíteni kell az eszközrendszert is, ez azonban csak az egyik lépés, még inkább szükség van arra, hogy a hozzáférhetőséghez a szakmai ismeretanyagot is megszervezzék munkatársaink.

A területi statisztikai információs rendszer 1982 óta folyamatosan tér át új, hazai gyártmányú kisgépek alkalmazására. Ez a folyamat várhatóan 1984-ben zárul, és ezzel létrejön a területi és a központi információ jól összehangolt új, korszerű rendszere. Természetesen az új rendszer újabb alkalmazkodást igényel mind a Központi Statisztikai Hivatalon belül, mind a külső szerveknél annak érdekében, hogy a megyékben is szorosabb együttműködést lehessen kialakítani az érdekelt intézmények (pénzügyi, banki, számítástechnikai szervezetek) között. A Központi Statisztikai Hivatal felkarol minden olyan akciót, amely a rendelkezésre álló számítástechnikai bázis hatékonyabb felhasználását segíti elő. Úgy látjuk, hogy e téren még kevés a kezdeményezés. A rendelkezésre álló számítástechnikai bázist általában csak azok a szervezetek, intézmények használják fel, amelyek annak birtokában vannak. Az egymástól való adatlekérés rendszere felsőszinten ugyan él, a középszférában azonban már kevésbé és még kevésbé a vállalatok között. Kétségtelen, hogy e téren vannak a jövőre vonatkozóan tartalékaink, hiszen a közeli jövőben a számítógéppark extenzív fejlesztésére csak korlátozott mértékben számíthatunk, e téren költségvetési és importkorlátaink egyaránt vannak. Az adott számítógéppark jobb kihasználásában rejlő lehetőségekkel azonban hatékonyabban élhetünk.

*

A társadalmi és a gazdasági statisztikai információs rendszer fejlesztésére vonatkozó vázolt feladatok jelzik, hogy a magunk házatáján is az intenzívebb fejlesztés irányában haladunk. Erre kényszerít nemcsak a külső környezet, hanem a statisztikai információ iránti növekvő igény is. Ez méginkább szükségessé teszi az együttműködést az összes érdekeltek, köztük a tervezők, elemzők, statisztikusok között.

РЕЗЮМЕ

Настоящий очерк содержит текст доклада, представленного автором на конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика”, организованной 9—10 апреля 1984 года в Будапеште Статистической секцией Венгерского экономического общества.

Автор подробно рассматривает положение статистической информационной системы и излагает ее предстоящие задачи в период интенсивного этапа экономического развития. Поскольку как хозяйственное руководство, так и общественное мнение нуждаются в обстоятельном понимании общественно-экономической жизни, статистическая информационная система должна предоставлять основные данные для удовлет-

ворения этого запроса, анализа экономических процессов, подготовки решений и информационной деятельности.

В соответствии с требованиями новых задач в центр внимания статистических анализов в постоянно возрастающей мере следует выдвигать системы показателей, ориентированных на эффективность. Больше внимание следует уделять качественному развитию экономики, чем ее динамизму. Это потребует более сложных учетных и аналитических методов и часто более подробной информации.

В области сплошных институциональных и касающихся населения выборочных статистических наблюдений следует создать четко согласованную, взаимно увязанную и дополняющую друг друга систему.

Следует согласовать систему оценки на уровне предприятий (микро), на региональном (мезо) и народнохозяйственном уровне (макро). (Имеются в виду тождественные методы, категории и т. д.)

Статистическая информационная система нового типа для нужд среднесрочного развития намерена обеспечить, наряду с прочим, расчеты эффективности, анализы внешнеэкономического равновесия, международного разделения труда, машинной вооруженности производства, динамики цен, дифференциации хозяйственных организаций, движения жизненного уровня отдельных общественных слоев. В сфере долгосрочного развития государственная статистическая информационная система сосредоточивает свое внимание на взаимодействиях общественных и экономических процессов, народонаселении, составлении экономических, общественных и демографических прогнозов.

Автор излагает методы создания и развития системы методологических и вычислительных средств, необходимых для осуществления этих задач.

SUMMARY

The study was given as a lecture on the plenary session of the conference „Intensive Economic Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

The author deals with the details of the statistical information system and presents future tasks in the period of intensive economic development. Both economic management and general opinion require the thorough knowledge of the socio-economic life of the country, thus the statistical information system, in order to promote this, must provide the basic data for economic analysis, decision making and information.

Considering the requirements of the new tasks statistical analyses should even more focus on indicators reflecting efficiency. More attention should be paid to qualitative development of the economy than to its dynamics. This requires in the future more sophisticated survey and analytic methods and often more detailed information.

In full scope surveys of institutions and in sample surveys of the population a harmonized system should be elaborated in which these sub-systems are capable for self-accomodation and supplement each other.

The system of evaluation on enterprise (micro), regional (medium) and national (macro) level should be harmonized (identical methods, concepts etc.).

For the purposes of middle-term development the new system of statistical information is to provide, among others, analytic methods of efficiency, foreign trade balance, international division of labour, technical background of production, price movement, differentiation of economic units, and development of the living standard of certain social strata. As far as the long-term development is concerned, the national system of statistical information directs attention to the relationships of social, economic and demographic processes and forecasts.

The author shows the ways of the elaboration, development of the system of methodological and technical means, indispensable to the fulfilment of the tasks above.

A TÁRSADALMI FOLYAMATOK NÉHÁNY ÚJ VONÁSA MAGYARORSZÁGON*

BARTA BARNABÁS

A társadalmi folyamatok háttérében az elmúlt négy évtizedben ugyanúgy, mint napjainkban a gazdasági élet alakulása állott, illetve áll. Az 1960-as és 1970-es években a népgazdaság szerkezeti átalakulása volt a mozgatója annak az erős, alapvetően strukturális jellegű és zömmel a főirányban történő társadalmi mobilitásnak, amely elsősorban a mezőgazdaságból az iparba, később a szolgáltatásba, másrészt pedig magasabb szakképzettségű munkakörök felé való áramlásokban nyilvánult meg, mind a fizikai munkakörökön belül, mind pedig a fizikai–szellemi munkakörök alakulásában. Természetesen ezek az átrétegződési folyamatok részben előidézői, részben következményei voltak az oktatásban végbement változásoknak, amelyek hatottak a lakosság kulturális magatartására, életmódjára is.

Jelentős társadalmi következményei voltak az 1960-as és 1970-es évtizedek dinamikus gazdasági növekedésének is. A nemzeti jövedelem, ezenbelül a lakossági jövedelem gyors emelkedése a fogyasztási struktúrában előidézett mélyreható változások mellett alapvető életmódbeli változásokkal járt, amit egyes technikai mozzanatok (például a televízió és az automobilizmus elterjedése), valamint a munkaidő általános csökkenése felerősítettek.

Ahhoz, hogy a jelenlegi, lényegében az 1980-as években kialakult társadalmi folyamatokat megértsük, át kell tekintenünk azokat a változásokat, amelyek gazdaságunkban az 1970-es évek vége óta bekövetkeztek egyrészt a világgazdasági helyzet, másrészt azonban belső demográfiai és gazdasági fejlődésünk hatására.

Ebből a szempontból gazdasági fejlődésünk egyik fordulóponjtja, hogy 1976-ban befejeződött a foglalkoztatottak számának több mint három évtizedes folyamatos növekedése, ami a részben belföldi hitelekből származó beruházások mellett extenzív gazdasági fejlődésünk egyik fő forrása volt.

A gazdasági aktivitás csökkenése több tényező együttes hatásának a következménye. Az 1970-es években jelentősebb mozgósítható munkaerő-tartalék – a nők megközelítően teljes körű foglalkoztatottságának kialakulása után – már nem állt rendelkezésre. Egyre kisebb létszámú évjáratokba tartozók léptek munkavállalási korba, s közöttük is növekedett a különböző fokon továbbtanulók aránya, így fokozatosan csökkent az ifjúsági utánpótlás is. Az életkor felső határának kitolódása folytán emelkedett az időskorúak száma és aránya, s mivel hazánkban a nyugdíj jogosultság általánossá vált, tovább nőtt a nyugdíjasok aránya. Ezt a ten-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én, „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel tartott konferencia „Társadalomstatisztika” szekciójában elhangzott előadás.

denciát az 1970-es évek második felében átmenetileg erősítette a kordedvezményes nyugdíjazásra jogosultak körének kiterjesztése, a rokkantsági nyugdíjasok számának több éven át tartó emelkedése és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok korábbi, magasabb nyugdíjkorhatárának fokozatos leszállítása az általános nyugdíjazási korra.

1. tábla

A népesség összetétele gazdasági aktivitás szerint

Év	A népesség	Az aktív keresők	Az inaktív keresők és eltartottak	Az aktív keresők száma a népességben (százalék)	Száz aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott
	száma (ezer fő)				
1976	10 562,7	5 093,2	5 469,5	48,2	107
1980	10 709,6	5 073,6	5 635,9	47,4	111
1983	10 700,2	4 970,1	5 730,1	46,4	115

Az inaktív keresők körén belül a nyugdíjasok száma az elmúlt évtized közepe óta – az említett okoknál fogva – nagymértékben, 1,6 milliőről közel 2,2 millióra emelkedett; ezen belül mintegy százezer főt kitevő növekedés az elmúlt két évben jelentkezett. 1983 végén az ország népességének több mint egyötöde nyugdíjból vagy járadékból élő inaktív kereső volt.

Az inaktív keresők számát és arányát növelte a gyermekgondozási segély intézményének 1967-ben történt bevezetése. Ennek nyomán az 1970-es évek második fele óta a foglalkoztatottnak mintegy 5, a női keresőknek több mint 10 százaléka van gyermekgondozási segélyen, bár számuk a születések fluktuációjával összefüggésben változik.

A fenti tényezők hatására stabilizálódó, illetve lassan csökkenő gazdasági aktivitáson belül az elmúlt években állandósult a keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlása is.

2. tábla

Az aktív keresők megoszlása a népgazdasági ágak jellege szerint

Népgazdasági ág	Az aktív keresők aránya az		
	1981.	1982.	1983.
	évben (százalék)		
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	21,1	21,6	21,8
Nem mezőgazdasági ágak	78,9	78,4	78,2
Összesen	100,0	100,0	100,0
Nem mezőgazdasági ágakból			
anyagi ágak	77,1	76,6	76,3
nem anyagi ágak	22,9	23,4	23,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Lelassult tehát, sőt a jelek szerint lassan végére ér az a két évtizedes folyamat, amelyet az első időszakban a mezőgazdaságból a nem mezőgazdaságba, főleg az iparba, később pedig a szolgáltatásokba (nem anyagi ágakba) való be-

áramlás jelentett. Hasonló módon megközelítőleg stabilizálódott az utóbbi években a fizikai foglalkozásúakon belül a szakmunkások, betanított munkások, segédmunkások, illetve az összes aktív keresőkön belül a fizikai és a szellemi foglalkozásúak aránya.

3. tábla

*A szocialista szektor aktív keresőinek összetétele
tevékenységi főcsoportok szerint*

Tevékenységi főcsoport	Az aktív keresők aránya az		
	1977.	1980.	1983.
	évben (százalék)		
Fizikai foglalkozású	72,4	71,3	70,5
Nem fizikai (szellemi) foglalkozású	27,6	28,7	29,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A fizikai foglalkozásúak közül			
szakmunkás	38,9	40,8	42,6
betanított munkás	37,6	38,0	37,8
segédmunkás	23,5	21,2	19,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az új gazdasági helyzet másik közvetlen társadalmi hatása a jövedelemnövekedés lassulása, illetve stagnálása. Figyelemre méltó e tekintetben, hogy míg a munkával kapcsolatos jövedelmek, elsősorban a munkabérek reálértéke az utóbbi 8 évben lényegében stagnált, addig a társadalmi (köztük a pénzbeni társadalmi) juttatások reálértéke növekedett, méghozzá jelentős, bár lassuló mértékben. Az 1970-es évek végén évente több mint 5, az 1970-es évek elején pedig évente 3 százalék volt a társadalmi juttatások reálértékének növekedése. Ennek következtében a stagnáló reálbérekkel szemben a társadalmi juttatások aránya az összjövedelemben fokozatosan megnőtt és jelenleg már meghaladja annak egyharmadát.

A társadalmi juttatások volumenének és arányának növekedése alapvetően két tényezővel függ össze. Az egyik tényező abból adódik, hogy a gazdasági növekedés időszakában beindított, illetve kibővített szociálpolitikai intézményrendszerek (nyugdíjrendszer, gyermekekkel kapcsolatos juttatások stb.) részben egyes demográfiai folyamatokkal összefüggésben, automatikusan kiterjedésesedtek. Különösen markánsan mutatkozik ez meg a nyugdíjak vonatkozásában: a nyugdíj jogosultság csaknem általánossá válása, valamint a nyugdíj-automatizmus hatására gyorsan növekvő átlagnyugdíj (felerősítve a népesség öregedő korösszetételének hatásával) a nyugdíjasok létszámát, arányát és a nyugdíjkiadásokat gyors ütemben növelte. Ennek társadalmi jelentőségét jelzi az a tény, hogy ma már a magyar háztartások közel egynegyed részében csak nyugdíjas kereső van, másik negyedében aktív és inaktív nyugdíjas keresők vegyesen, és csupán a háztartások mintegy fele olyan, ahol nincs inaktív kereső.

A másik tényező a társadalmi juttatások növekedésében az a társadalompolitikai koncepció, amely a gazdasági nehézségek ellenére bizonyos témaköröknek (népesedés, oktatás, egészségügy, lakásellátás) prioritást biztosít. A továbbiakban megkísérlem vázlatosan áttekinteni egyrészt e prioritás motívumait, másrészt azokat a társadalmi összefüggéseket, amelyek az említett problémakörökben jelentkeznek.

Népesedési gondjaink 1981 óta a közvélemény számára is egyértelműen érzékelhetővé váltak, miután megkezdődött a népesség fogyása. Meg kell jegyezni, hogy termékenységünk alakulása már negyed évszázada nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, a halandóság folyamatos javulása és a népesség korösszetétele következtében azonban a születésszám 1980-ig meghaladta a halálozások számát.

Az adott keretek között nincs lehetőség arra, hogy akár vázlatosan is bemutathassam a századforduló óta csökkenő magyar termékenység alakulásában szerepet játszó tényezőket és hatásmechanizmusokat. Ezért röviden csak utalok arra, hogy a termékenységi folyamatok háttérében nagyrészt olyan mozzanatok és strukturális változások állnak, amelyeket társadalmi értékrendünk szempontjából önmagában kívánatosnak tartunk. Ilyenek a női foglalkoztatottság és iskolázottság növekedése, a társadalmi mobilitás, a népgazdaság szerkezeti átalakulása, a településfejlesztés és az ezzel összefüggő városiasodás, amelyek közvetlenül vagy közvetve mind hozzájárultak az egy-, maximum kétgyermekes családtípus általánossá válásához. Mindez elég nehéz helyzetet teremt a népesedéspolitika hatásmechanizmusának megválasztása szempontjából elsősorban azért, mert természetesen komolyan vesszük azt az alapvetet, hogy a gyermekvállalás kérdésében az érintetteknek, a fiatal házaspároknak kell dönteniük. E tekintetben az adminisztratív kényszerintézkedések hosszabb távon egyrészt hatástalanok, másrészt társadalompolitikai szempontból rendkívül súlyos következményekkel járhatnak. Ezt figyelembe véve a továbbiakban elsősorban azokkal a témakörökkel foglalkozom, amelyek tekintetében a célkitűzések egyértelműek és amelyeknek nyilvánvalóan hatása van a népesedésre is.

Társadalmi és népesedési szempontból egyrészt alapvető jelentőségű az egészségügyi helyzet, a népesség egészségi állapotának alakulása; ennek közvetlen hatása van a halandóságra is.

A magyarországi halandóság a hatvanas évek közepe óta fokozatosan romlik, a halálozási arányszám nő. A romlás két összetevő következménye: egyrészt a népesség úgynevezett „öregedése”, az idősebb korcsoportok arányának növekedése, másrészt a korszpecifikus halálozási arányszámok tényleges emelkedése okozza. Kismértékű javulás tapasztalható a fiatal korcsoportok halálozási arányszámai esetében, nemzetközi összehasonlításban azonban ez a javulás kisebb, mint a népesedési helyzetüket tekintve hasonló, fejlett országokban.

A halandóság szintjének legáltalánosabban elfogadott középérték jellegű mutatója, a születéskor várható átlagos élettartam a férfiak esetében 1965 óta folyamatosan, 1,3 évvel csökkent. A nők esetében e mutató az 1970-es évek közepe óta nemzetközileg magas szinten stagnál. Ennél is rosszabb képet mutat a 30 éves korban még várható élettartam alakulása, amely 1965 óta a férfiak esetében folyamatosan 3 évvel csökkent. Ez a mutató a középkorú és idősebb népesség halandósági viszonyait jellemzi, nagymértékű csökkenése különösen a középkorú férfi lakosság halandóságának romlását mutatja.

A halandóság romlását elsősorban a daganatokból, idült elfajulásos betegségekből származó, valamint az erőszakos eredetű halálozások számának és arányának növekedése okozta.

Az idült elfajulásos betegségek okozta halálozások növekedésében az okok között első helyen kell említeni az általánosan jellemző egészségtelen életmódot, a helytelen táplálkozást, a dohányzást, a mozgáshiányt, a fokozódó stresszt. Ezek az életmódbeli tényezők a környezet- és levegőszennyezéssel együtt játszanak szerepet a daganatos betegségek kialakulásában is. Az alkoholizmus elterjedése szin-

tén egészséget károsító tényező, és egyben az erőszakos halálozások növekedésének is egyik okozója.

A morbiditási és halandósági adatokból megállapítható, hogy a helyzet javítása elsősorban a keringési rendszerrel összefüggő morbiditás csökkentése útján lehetséges. E betegségek okozzák ugyanis a halálozások több mint felét, és különösen kiemelkedő a szerepük a viszonylag fiatal, tehát 60 éven aluli korcsoportokban. E tekintetben nagy jelentősége van az egészségügyi ellátásnak, különösen a betegségek idejében való felismerése, illetve a betegségek szűréssel való megállapítása tekintetében. Kiemelkedő szerepe van továbbá a keringési betegségek megelőzésében az egészséges életmódnak. A helyes táplálkozási arányok megtartása (szénhidrát, fehérje, zsír, vitaminok, rostos táplálékok), rendszeres könnyű testmozgás, az energiafelhasználásnak megfelelő kalóriabevitel, káros szokások (dohányzás, hajsolt életvitel, élvezeti szerek túlzott fogyasztása) elhagyása jelentősen csökkentheti a megbetegedések gyakoriságát.

A tömegsport helyzetének javítása, a tömeges kerékpáros közlekedés feltételeinek hosszú távú kialakítása (például kerékpárutak az útvonalak mentén), még fokozottabb egészségi felvilágosító tevékenység és nem utolsósorban a környezeti ártalmak csökkentése jelentősen segítheti a megbetegedési helyzet javulását. A jó munkahelyi légkör vérnyomáscsökkentő és koszorúér-tágító szerepe is igen fontosnak tekinthető.

A második legfontosabb halálokok, a daganatos megbetegedések tekintetében is lehetőség van orvosi és társadalmi beavatkozásra. Egyrészt a betegség kelő időben való felismerésének van itt rendkívüli jelentősége. Másrészt egyre több adat szól az iparosodás, a kemizáció és az urbanizációs ártalmak kórokozó szerepéről. Ezért e tekintetben közvetlen egészségügyi jelentősége is van a komplex környezetvédelmi programok végrehajtásának.

Végül nemcsak egészségügyi, hanem társadalmi szempontból is súlyos probléma Magyarországon az erőszakos halálozások magas aránya. Ebben legnagyobb aránya a baleseteknek van, de közismerten jelentős hazánkban az öngyilkosok száma és aránya is. E haláloknál korántsem csupán egészségügyi, hanem komplex társadalmi problémával állunk szemben.

Társadalmunk életkörülményeit és közérzetét befolyásoló jelentős tényezői közé tartoznak a lakáshiánnyal kapcsolatos feszültségek. A lakáshelyzet szerteágazó gazdasági és szociális kérdéskörének mellőzésével ezt a kérdést most egyetlen aspektusból, a pályakezdő, családalapító fiatalok lakáshoz jutásának szemszögéből vizsgálom. Ennek a szempontnak ugyanis megkülönböztetett szerepe van mind a társadalmi mozgásfolyamatok, mind a népesedés alakulását illetően. Ez utóbbi ugyan eléggé vitatott, mivel nemzetközi adatokra hivatkozva gyakran felmerül a kérdés, hogy a lakáshelyzetnek van-e, illetve mennyiben van hatása a fiatal házaspárok gyermekvállalási készségére. Retrospektív vizsgálatokból, azaz amikor adott helyzetből igyekszünk kinyomozni az előzményeket, erre vonatkozóan valóban nehéz egyértelmű következtetésre jutnunk. Azok az 1966-ban, illetve 1974-ben kezdett és 1980-ig tartó longitudinális vizsgálatok, amelyek reprezentatív mintavétel alapján és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) vizsgálatsorozatába illeszkedve elemezték a fiatal házaspárok életkörülményeit és termékenységét, viszont hátrózkodott és egyértelmű választ adnak a kérdésekre.

E vizsgálatok szerint a közvetlen házasságkötés utáni lakásviszonyokat az jellemzi, hogy a fiatal házaspárok kétharmadát szüleik, rokonaik, ismerőseik fogadják be otthonukba, és ott családtagként laknak. A házaspárok mintegy egyötöde kezdi közös életét önálló otthonban, valamivel több mint 10 százalékuk viszont albér-

letbe kényszerül, és 4–5 százalékra tehető azok aránya, akik házasságkötésük után is külön laknak.

A lakáskörülmények gyors javulása figyelhető meg a házasság első hat évében. Az arányok oly módon alakulnak, hogy a házasság hatodik évében a házaspároknak több mint 70 százaléka már önálló otthonban tulajdonosként, főbérletként vagy szolgálati lakásban lakik, a családtagként vagy albérletként élők aránya pedig a házasságkötés kori helyzethez viszonyítva egyharmadára esik. Tizennégy évvel a házasságkötés után a házaspárok 90 százalékának van önálló otthona, kevesebb mint egytizedük él családtagként, és 1 százalék körül van az albérletben lakók aránya.

A lakáskörülmények javulása a lakószobák száma szerint is megmutatkozik. A fiatal házasok háromnegyedének egy önálló szobája van, amikor házasságot kötnek, hat évvel később viszont 50 százalékuk már két szobában, valamivel több mint egyharmaduk pedig három vagy ennél több szobában lakik. Az 1966-ban házasságot kötött nőknek 40 százaléka élt három vagy ennél több szobás lakásban tizennégy évvel a házasságkötés után, és csak kevesebb mint egytizedüknek jutott egyszobás lakás.

Az önálló lakás megszerzésének esélyei némileg különböznek társadalmi–foglalkozási csoportonként és a nők lakóhelye szerint is. Ezek a különbségek főleg az induláskor – közvetlenül a házasságkötés után – érzékelhetők, később azonban kiegyenlítődnek. Így a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak kedvezőbb induló lakáshelyzete a házasság hatodik évében már annyiban módosul, hogy az önálló otthonnal rendelkezők aránya nem csökkent, hanem a szellemi foglalkozásúaknál a legmagasabb. Lakóhely szerint viszont a vidéki városokban van a legjobb esély arra, hogy a házaspárok önálló lakáshoz jussanak.

Az önálló lakáshoz jutás módja lényegesen eltérő anyagi, fizikai, időbeli áldozatokat követel attól függően, hogy magán-erős vagy intézményes formában sikerül-e megoldani a saját otthon kérdését. A fiatal házasoknál a magán-erős lakáshoz jutási módok túlsúlyban. Az önálló lakással rendelkező házaspárok mintegy 60 százaléka ilyen módon oldotta meg lakáskérdését. A szellemi foglalkozásúak többsége azonban intézményes formában jutott lakáshoz, és a fővárosban élő házaspároknál is ez a lakáshoz jutási forma dominál. A magán-erős formánál a családiház-építés, az intézményes lakáshoz jutásnál a lakáskiutalás a leggyakoribb.

A lakáskörülmények és a családnagyság alakulásának kapcsolata úgy jellemezhető, hogy míg a házasságkötés utáni lakáshelyzet különbségei még nem játszanak jelentős szerepet a családnagyságra vonatkozó tervekben, addig a későbbiekben ténylegesen megvalósuló családnagyság már figyelemreméltó különbségeket mutat a tényleges lakáshelyzettől függően. A longitudinális vizsgálatok valamennyi házasságtartamnál – három, hat, kilenc, tizennégy évnél – azt találták, hogy az önálló lakásban élő házaspárok átlagos családnagysága (életben levő gyermekek száma) magasabb, mint azoké, akik családtagként élnek. Minél később jutnak megfelelő lakáshoz a házaspárok, annál nagyobb az eredeti családtervektől való visszalépés esélye.

A lakószobák száma és a gyermekszám közötti összefüggés vizsgálatából arra lehet következtetni, hogy pozitív irányú kapcsolat e két tényező között a fővárosban lakó, a szellemi és a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású, valamint a magasabb iskolai végzettségű nők családjában észlelhető, tehát azoknál, akiknél egyébként az átlagosnál kisebb a gyermekszám. Másként fogalmazva ez azt jelenti, hogy a három vagy ennél több szobában élő családoknál a nők termékeny-

ségének társadalmi rétegek, iskolai végzettségi szintek és lakóhely szerinti különbségei jóval kisebbek, mint ahogy ezek a differenciális termékenységben egyébként megmutatkoznak.

Azért időztem részletesebben ennél a kérdésnél, mert talán legvilágosabban ezzel illusztrálható az az összefüggésrendszer, amely gazdasági és infrastrukturális helyzetünk, illetve a népesedési és társadalmi folyamatok között fennáll. Hozzátehetem, hogy ugyanez az összefüggés nem csupán a termékenységgel kapcsolatban, hanem például a családi élet stabilitásával kapcsolatban is jelentkezik; ez voltaképpen egyik közbenső tényezője a termékenységi hatásoknak is.

A gazdasági háttéren kívül társadalmi folyamataink másik jelentős befolyásolója, bizonyos mértékig és bizonyos nagyságrendek között meghatározója az oktatás. Már utaltam arra, hogy az elmúlt évtizedek mobilitási folyamatainak szerves velejárója (részben oka, részben következménye) volt az iskolázottsági szint gyors növekedése a fiatal korcsoportokban. Egyértelműen fontos tényezőként kell kiemelni ezt nemcsak a szakképzettség szempontjából, hanem a kulturális magatartás és az életmódbeli változások szemszögéből is. Az idevonatkozó lakossági vizsgálatok ugyanis azt mutatják, hogy a kulturális aktivitást, az életmódot, a szabadidő-beosztást gyakran az iskolázottsági szint erősebben befolyásolja, mint a társadalmi rétegződés vagy az anyagi helyzet.

Bár a demográfiai hullámzások az oktatás egyes területein továbbgyűrűző feszültségeket okoztak, mégis alapvető eredményként értékelhetjük, hogy a megfelelő korosztályok 98 százaléka jár általános iskolába, 82 százaléka a középfokú oktatás valamilyen intézményébe, és 10 százaléka részt vesz a felsőfokú oktatásban. Emellett azonban meg kell említeni bizonyos feszültségeket és problémákat is az oktatási folyamatokban, melyeknek messzemenő társadalmi hatásai vannak. Így például az a körülmény, hogy a gyermekek 5 százaléka ma sem végzi el az általános iskolát, nemcsak oktatási, hanem társadalompolitikai szempontból is kedvezőtlen. Egyértelműen megállapítható ugyanis, hogy az iskolának nemcsak az ismeretnyújtás, hanem a szocializáció szempontjából is alapvető jelentősége van. A társadalmi beilleszkedési zavarok (bűnözés, alkoholizmus, öngyilkosság) rendkívül nagy mértékben koncentrálnak azokra a rétegekre, illetve csoportokra, melyeknél az iskolai pályafutás során – akár az általános iskolában, akár később – törés mutatkozik. Ugyancsak bizonyos feszültségeknek forrása az oktatás és a gazdasági szükségletek kisebb-nagyobb inkongruenciája akár a középfokú oktatás, akár a felsőfokú oktatás vonatkozásában.

Az oktatással kapcsolatban társadalmunk vívmányának tekinthető a nők korábbi hátrányának gyors csökkentése. Ez egyúttal bizonyos mértékű garanciája is gazdasági-társadalmi esélyegyenlőségük jövőben várható javulásának. Ugyanakkor – amint erre már utaltam – egyértelmű e folyamat termékenységcsökkentő hatása. 1960 és 1980 között a termékenység csökkenése például úgy következett be, hogy a termékenység lényegében változatlan maradt az általános, a közép-, illetve a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező nők csoportjain belül. Az általános csökkenést tehát az a jelentős strukturális eltolódás okozta, melynek során a középfokú és a felsőfokú végzettségű fiatal nők aránya rohamosan növekedett. Ez arra figyelmeztet, hogy népesedéspolitikánk kialakítása során ezekre a változásokra is figyelemmel kell lennünk, hiszen az eddigi intézkedéseknél is mutatkoztak rétegspecifikus különbségek a hatékonyság tekintetében.

Mint már utaltam rá, az elmúlt évtizedben lényeges változások következtek be a magyar társadalom életmódjában. Ez nyomon követhető azokkal az időmérleg-vizsgálatokkal is, amelyek egyrészt az úgynevezett kötött, illetve szabad idő kö-

zötti aránymódosulásokat, másrészt a szabadidős tevékenységek alakulását vizsgálják. Az 1960-as évek óta több kedvező változás tapasztalható. Rövidült a kötelező munkaidő és lényegesen rövidebb lett a nők háztartási munkája. Az utóbbiban szerepet játszott a gépesítés (különösen a mosógép elterjedése) és a korszerű fűtés elterjedése is. Társadalompolitikai szempontból figyelemre méltó, hogy a nők háztartási munkára fordított idejének rövidülése mellett a férfiak hasonló tevékenységének időtartama nem változott, így a nemek közötti – a nők hátrányára megmutatkozó – egyenlőtlenség valamelyest csökkent. Különösen a fiatal házaspároknál észlelhető a szimmetrikus háztartási munkamegosztáshoz való közeledés, bár kétségtelen, hogy a gyermekgondozási segély időtartama alatt ez a helyzet lényegesen megváltozik.

A kötelező munkaidő rövidülése mellett lényegében változatlan maradt a közlekedésre fordított idő; ennek különösen a több mint egymillió ingázó szempontjából van jelentősége, akik munkanapokon átlagosan 2 órát töltenek közlekedéssel.

Növekedett a kötött időn belül a jövedelemkiegészítő tevékenységekre fordított idő hossza és aránya. E tekintetben különösen nagy jelentősége van a háztáji és kisegítő gazdaságoknak, melyek megtalálhatók a magyar háztartások közel kétharmadában (a községekben a háztartásoknak több mint 90, a vidéki városokban 50, Budapesten 20 százalékban). Ezekben a háztartásokban napi átlagban 50 perccel több időt fordítanak kereső munkára; különösen jelentős az állattartó gazdasággal rendelkező háztartások többlet-munkaráfordítása. A háztáji és kisegítő háztartások eltérő arányával függ össze az is, hogy társadalmi rétegenként elég jelentősen különbözik a kötött, illetve a szabad idő aránya. A mezőgazdaságban dolgozók kötött munkaideje a leghosszabb, az értelmiségieké a legrövidebb.

A megnövekedett szabad idő eltöltésében jelentős arányt képvisel a televíziózás, ami minden társadalmi rétegnél általános. Ugyanakkor már jelentős társadalmi rétegenkénti különbségek vannak a könyvolvasásnál s még nagyobbak a mozi-, színház- és hangverseny látogatásnál. S mivel a kulturális aktivitásnak ezek a formái egyébként is bizonyos mértékig háttérbe szorultak az egyre inkább túlsúlyba jutó televíziózással szemben, a színvonalasabb kulturális igények elterjedésében még jelentős problémáink és feladataink vannak. Kétségtelen, hogy a nehezedő gazdasági körülmények között fokozódó jelentőségűvé vált második gazdaságra fordított idő korlátozza a szabad időt, különösen falun, ami a kultúrpolitikai befolyást is megnehezíti.

*

Az előzőkben vázolt, inkább mozaikszerű képpel, melyet társadalmi folyamatok, helyzetünk és problémáink néhány kérdéséről adtam, érzékeltetni kívántam azokat a nehéz társadalompolitikai feladatokat is, amelyek még előttünk állnak. Távlati tervezésünk, elsősorban a szociálpolitikai koncepció tisztában van ezekkel a gondokkal, és gazdasági lehetőségeink korlátai ellenére prioritást kíván biztosítani megoldásukra. Ez egyesek számára talán túlzottan optimista, illuzórikus célnak látszik. Utalni szeretnék azonban arra, hogy a társadalmi folyamatok befolyásolása nem kizárólag az anyagiakon múlik, mint ahogy a társadalom fejlődése, közérzete, vagy ha úgy tetszik, az élet minősége sem azonosítható az egy főre eső nemzeti jövedelemmel. Eléggé közismert *Estesnek*,¹ a pennsylvaniai egyetem professzorának az a tanulmánya, amely széles körű társadalmi, gazdasági, egészségügyi, kulturális, népesedési mutatószám-rendszer alapján 107 ország tár-

¹ *Richard Estes: In quality of life, Denmark ranks first Ethiopia last, USA in the middle. University of Pennsylvania News. 1982. augusztus.*

sadalmi fejlettségét hasonlítja össze. Nemzetközi összehasonlításának legfeltűnőbb vonása, hogy az általa így megadott sorrend és arányok nagymértékben különböznek a kizárólag szintetikus gazdasági mutatókra (nemzeti jövedelem, nettó nemzeti termék) alapított összehasonlításoktól. Magyarország a 107 ország között például a 19. helyet foglalja el, tehát lényegesen előbbre kerül, mint a nemzeti jövedelem szerinti sorrendben. Nem állítom, hogy az Estes által kialakított módszer feltétlenül a legjobb és az egyedül helyes, de mindenesetre illusztrálja azt a köznapit tapasztalatot is, hogy mindennapi életünkben a nem szigorúan gazdasági tényezők is rendkívül fontos szerepet játszanak.

A bevezetésben hangsúlyoztam a gazdasági háttér jelentőségét társadalmi folyamatainkban. Ugyanakkor azonban ki kell ezt egészítenem azzal, hogy a folyamatokban számos autonóm jellegű, illetve a gazdasági tényezőkkel közvetlenül nem összefüggő mozzanat is megfigyelhető. Ebbe a kategóriába tartoznak azok a társadalmi mozgások és jelenségek is, amelyek a különféle népesedési, egészségügyi, oktatási, kulturális tényezők egymás közötti összefüggéseinek hatására alakulnak ki, és így kapcsolatuk a gazdasági háttérrel már rendkívül laza, többszörös áttételen és szűrőn keresztül érvényesül csak. Akár a társadalmi mobilitásban, akár a kulturális magatartásban vagy az életmód alakulásában számos olyan szubjektív mozzanat (például a pályaválasztással kapcsolatos presztizsorientáció), egyéni beállítódástól függő döntés és magatartás hatása jelentkezik, amely a gazdasági racionalitással nem mindig indokolható.

Ebből viszont az is következik, hogy ezeknek a tényezőknek a vonatkozásában jelentősebb anyagi ráfordítás nélkül is befolyásolhatjuk társadalmi fejlődésünket. Társadalmi értékrendünk megvalósulása, társadalmunk nyíltsága, mobilitása, kulturális felemelkedése és homogenitása, a hátrányos helyzetű rétegek felzárkózása, népesedésünk kiegyensúlyozott fejlődése számos olyan tényezőtől és mozzanattól függ, amelynek nincs jelentősebb pénzügyi vonzata.

A társadalomstatistikusok egyik fontos feladata ebben a vonatkozásban, hogy a társadalmi folyamatok és a társadalmi jelenségek összefüggésrendszerének, hatásmechanizmusának feltárásával elősegítsék a társadalompolitikai döntések hatékonyságának optimalizálását, rámutatva azokra a lehetőségekre is, amelyek viszonylag csekély anyagi áldozatokkal kihasználhatók társadalmunk helyzetének és közérzetének javításában.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит материал доклада, представленного автором в рамках секции „Общественная статистика“, конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика“, состоявшейся с 9 по 10 апреля 1984 года в Будапеште в организации Статистической секции Венгерского экономического общества.

Автор рассматривает важнейшие черты общественных процессов, имевших место в Венгрии в течение истекших 15 лет, а затем останавливается на их некоторых новых чертах, возникших в недавнем прошлом.

В качестве введения автор подчеркивает значение экономического фона в общественных процессах. В рамках этого выдвигает структурное преобразование народного хозяйства, возникшую на этой почве интенсивную общественную подвижность, процессы стратификации.

Вслед за динамичным экономическим ростом 1960-ых и 1970-ых годов, ростом национального дохода и в том числе доходов населения произошли существенные перемены в образе жизни. В подробном изложении последних автор показывает экономическую самостоятельности населения, его демографический состав (по возрасту и полу), в качестве важного явления указывает на не во всех отношениях положительные изменения в состоянии здоровья населения (рост смертности в отдельных воз-

растных группах). Жилищное положение рассматривает во взаимосвязи с основанием семьи, движением коэффициента рождаемости.

Аналогичным образом во всей сложности показывает положение в области образования, уделяя большое внимание его взаимосвязи с подвижностью населения демографическими колебаниями и с экономическими запросами.

Изменения в образе жизни автор освещает, наряду с прочим также и с помощью данных баланса времени населения.

SUMMARY

The study was given as a lecture at the section „Social Statistics” of the conference „Intensive Economic Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

The author presents the main characteristics of social processes in Hungary in the last 15 years as well as the new features which could be distinguished in the recent past.

By way of introduction the author stresses the importance of the economic background of social processes. Within this he deals with the structural changes in the national economy and the marked simultaneous processes of social mobility and stratification.

The dynamic economic growth in the 1960s and 1970s was accompanied with the increasing trend of the national and population income, and the parallel changes in the way of life. Discussing these processes in detail the author points to the changes in economic activity and demographic structure (by age and sex) of the population, with special regard to the changes in the health conditions of the population, being rather ambiguous in certain respect (the increase of morbidity in certain age groups for instance). Housing conditions are analysed in connection with nuptiality and with changes in birth numbers.

The educational conditions are also shown in their complexity, emphasizing the relationships with mobility, demographic fluctuation and economic requirements.

Changes in the way of life are illustrated, among others, with the data of time-balances of the population.

A PIACI VERSENY FELTÉTELEINEK VIZSGÁLATA*

DR. ROMÁN ZOLTÁN

A „működőképes” piaci versenynek – az elmélet által leírt „tökéletes verseny-ről” a gyakorlati életben nem beszélhetünk – több feltétele van. Ha erősíteni kívánjuk a piac és a verseny szerepét – és gazdaságirányítási rendszerünk fejlesztésénél egyik fő törekvésünk ez –, ismernünk kell: melyek, megvannak-e, megteremthetők-e ezek a feltételek. A cikk ezzel kapcsolatos vizsgálataink néhány tapasztalatát foglalja össze. Az a kérdés, hogy milyen körben engedjük hatni, hogyan szabályozzuk a versenyt, nem tárgya a cikknek.

A VERSENY FELTÉTELEI

A köztudatban ez él: a piaci verseny fő feltétele, hogy a piacon több termelő legyen. Ez szükséges, de nem elégséges feltétel. Sőt, szükségessége sem abszolút érvényű. Szabad import esetén a külföldi termelő, akadálytalan gyors piacra lépés lehetősége mellett *potenciális* belföldi termelő is, versenyt támaszthat. Fel-sorolom, melyek a piaci verseny feltételei a szigorúbb közgazdasági elemzés sze-rint:¹

1. a termelők–eladók (és a vevők) döntési–választási szabadsága,
2. a termelők–eladók nagyobb száma (és piaci részesedésük olyan megoszlása, hogy közülük egyik se uralja a piacot),
3. a piacra lépés akadálytalansága,
4. a piaci viszonyokhoz igazodó (azaz szabad) áralakulás,
5. a piacon levő és *potenciális* termelőknek a keresletet meghaladó összkapacitása (minthogy hiány esetén nem a termelők, hanem a vevők versenyeznek), és
6. a verseny világos, mindenkire érvényes játékszabályainak, ezek betartásának, a ver-seny tisztaságának a biztosítása.

Néhány kiegészítő megjegyzés e feltételek fenti, rövid megjelöléséhez.

1. A piaci versenyenél azt is feltételezzük, hogy szereplői nyereségük növelé-sére (vagy éppen maximalizálására) törekszenek; ez döntéseiknek nem egyetlen, de erős motiválója, fő kritériuma.

2. és 5. E feltételek szempontjából alapvető az import lehetősége. Ha (ahol és amennyiben) ez nem korlátozott, pótolja a hazai termelő, illetőleg a hazai ter-

* A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya által Budapesten 1984. április 9–10-én „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel tartott konferencia „A gazdaságpolitika és a szabályozórendszer” c. szekciójában elhangzott előadás bővített (az alapjául szolgáló felmérés részletes adataival kiegészített) változata.

¹ A szakirodalomban magyarul például Samuelson Közgazdaságtanában (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 3. fejezet) és Jaquemin – de Jong: Európai ipari szervezetében (Közgazda-sági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 1. fejezet) e feltételek többféle megfogalmazása, osztályozása található.

melés szerepét. Alapvető a gazdaság nyitottságának foka e fogalom tágabb értelmezésében is. Az exportra – (valódi) külső piacokra – kerülő áruk tekintetében a nemzetközi piacon folyik a verseny. Ha a gazdaság a termelési tényezők áramlása szempontjából is nyitott, a nemzeti piacon folyó verseny megőrzi sajátos, kiemelkedően fontos szerepét, de még inkább nemzetközi piaci hatások alá kerül.

3. A piacra lépést akadályozhatja intézményi–adminisztratív korlát, a már piacon levő termelők nagy műszaki, piachálózati, informáltsági költségelőnye, az a körülmény, hogy az új jelentkező nem számolhat a termelés gazdaságos nagyságrendjével, el van zárva a nyersanyagforrások elől stb. A mi viszonyaink között az előbbieket mellett korlát lehet az ellátási körzetek kijelölése, az anyagkeretek elosztása; a korábban nagy szerepet játszott „profilkötöttség”, ma pedig a pénzügyi források hiánya.

6. A tőkés országokban részletes törvények szabályozzák a versenyt. Óvják feltételeit, hogy megakadályozzák a versenyt kizáró vagy korlátozó piaci és szervezeti struktúrák kialakulását, s a versennyel ellentétes nyílt vagy leplezett magatartást. A monopóliumok tevékenységét nagytekintélyű, független testületek ellenőrzik. Sok országban a piacfelügyelet – bizonyos kivételekkel – nemcsak a fúziókat köti előzetes bejelentéshez (nemcsak az írásban rögzített kartell-), hanem a piaci versenyt korlátozó rejtett, informális megállapodásokat is tiltja és bünteti. Ha a piaci versenynek nagyobb teret kívánunk adni, nekünk is jobban kell őrködnünk tisztasága felett. Viszonyaink között különösen fontos lenne a kedvezményekért, támogatásokért, erőforrás-juttatásért folyó rejtett nem piaci verseny visszaszorítása.

Piaci verseny csak valamennyi felsorolt feltétel megléte esetén jön létre és fejti ki hatását. E feltételek a tőkés gazdaságokban sincsenek meg minden területen. Gyakori a természetes vagy mesterséges monopolhelyzet; a piacra lépésnek erős (ismét: természetes vagy mesterséges) korlátai lehetnek, sor kerül egyes árak hatósági szabályozására; a verseny tisztaságának megsértése (például a rejtett kartellszerű megállapodás) mindennapos probléma. Éppen ezért a tőkés államok feladatuknak tekintik a versenyfeltételek figyelemmel kísérését, biztosítását, a verseny hiányával való visszaélések fékezését, esetenként – ahol a versenytől költségeihez képest kevés előny várható – a verseny tudatos korlátozását vagy kiiktatását. E célra külön hivatalokat állítanak fel.

Gazdaságirányítási reformunkkal a legnagyobb lépést a verseny megnyitása felé az 1. feltételnek megfelelően, a vállalati önállóság növelésével tettük. A nyereségérdekeltség a vállalatok döntéseiben – mindenekelőtt a folyó termelést érintő döntésekben – meghatározó szerephez jutott, de (kezdetből fogva máig) a bázsizemlélet erős korlátjával. (Általában is vitatott, hogy a tőkés vállalat maximalizálni akarja-e nyereségét, vagy inkább bizonyos nyereségszint elérésére törekszik. Az uralkodó felfogás szerint – különösen a nem tulajdonos, hanem menedzserek által irányított nagyobb vállalatokra – az utóbbi magatartás jellemző. Bizonyos, hogy nálunk is ez a tipikus.)

A vállalatok fejlesztési–beruházási döntéseit a nyereség mellett legalább annyira a növekedésre törekvés és az általuk befolyásolt központi döntésekhez igazodás is motiválta. Potenciális versenytársak megjelenésével ritkán kellett számolniuk,² s ezek szerepe – az a körülmény, hogy új versenytárs színre lépésének

² A verseny gyengeségét már egy 1968 őszén készített felmérésünk jelezte. A megkérdezett feldolgozó ipari vállalatok vezetőinek 42 százaléka nem érzett versenyt a hazai termelők oldaláról, 53 százalékuk az import oldaláról; erős versenyre 10, illetőleg 13 százalékuk utalt. (Lásd: „A vállalati magatartás és indítékai” c. cikkemben (*Figyelő*, 1968. november 20. 3. old.), részletesebben az Ipargazdaságtani Kutatócsoport Ipargazdasági Tájékoztatójában. 6. sz. 1969. május 7–85. old.)

lehetősége is milyen lényeges ösztönző hatást gyakorolhat (és gyakorol a tőkés gazdaság gyakorlatában) – elvileg sem volt kellően tisztázott. Az említett többi feltételt csak részlegesen valósítottuk meg és fokozatos életbe léptetésüket terveztük. Mindez azonban (már sok helyütt elemzett különböző körülmények hatására) a vártnál lassabban haladt előre, s közben az 1. feltétel, a vállalatok döntési szabadsága is gyengült.

A piaci verseny feltételeit, érvényesülését, illetőleg hiányát egy-egy területen számos értékes esettanulmány elemezte már nálunk, átfogóbb képünk azonban nincs erről. A következőkben ilyen – a piaci részesedésre és a külgazdasági exporthatásra vonatkozó – vizsgálataink első eredményeiről szeretnék számot adni. Ezzel az is a célom, hogy e statisztikai elemzések számára nehezen megközelíthető, de igen fontos téma további kutatására ösztönözzek.

A PIACI RÉZSESEDÉS

A belföldi versenyhelyzet vizsgálatára mindenekelőtt azok a – nálunk eddig kevés figyelemben részesített – mutatók használhatók, amelyek a legnagyobb termelők piaci részesedését jellemzik. Statisztikánk nem közöl ilyen adatokat, de a Központi Statisztikai Hivatal Iparstatisztikai főosztálya két ízben is készséggel készített számomra ilyen adatfeldolgozásokat, ezt ezúton is köszönöm. A korábbi, 1975-re vonatkozó szakágazatok szerinti számítás³ azt jelezte, hogy a feldolgozó ipar 54 szakágazatából a 3 legnagyobb termelő részesedése az össztermelésből azt az 50 százalékos határt, ami felett már domináns piaci helyzetről szokás beszélni, 38 szakágazatnál haladta meg, s 24 szakágazatnál haladta meg a kétharmadot, 16-nál pedig a 90 százalékot is. Egy-egy szakágazat azonban sokféle tevékenységet foglal magába, a verseny szempontjából túlságosan nagy egység. Ezért 1982. évi adatok alapján már termékcsoportok szerint folytattuk e vizsgálatot. Ez már közelebb visz a verseny valódi színteréhez, de az aggregáció még mindig magas fokú, a következtetések levonásánál nagy óvatosságra int.

A feldolgozó ipar körében 637 termékcsoportot vizsgáltunk és ezzel a feldolgozó ipari termelés mintegy 75 százalékát figyeltük meg. A legnagyobb termelőgazdálkodó egység részesedése az össztermelésből⁴ (a trösztöt egyetlen gazdálkodó egységként kezeltük) a 637 termékcsoport közül 509-nél haladta meg az egyharmados, 419-nél az 50 százalékos határt. 323 termékcsoportnál meghaladta a kétharmadot, 214 termékcsoportnál a 90 százalékot is. A három legnagyobb termelőt nézve ugyanezen kategóriákba a 637 termékcsoportból (50 százalék felett) 568, (kétharmad felett) 508, (90 százalék felett) 390 termékcsoport tartozott.

Az 1. tábla ágazatcsoportok szerint közli a termékcsoportok megoszlását a legnagyobb, a 2. tábla a három legnagyobb termelő piaci részesedése szerint. Az e mutatókkal jellemzett koncentráció a következő csökkenő rangsort mutatja: vegyipar; kohászat és építőanyag-ipar; gépipar; bútor-, papír- és nyomdaipar; ruházati ipar; élelmiszeripar. A különbségek jelentősek.

E számítást elvégeztük oly módon is, hogy a vizsgált termékcsoportokat a termelési érték szerinti nagyságkategóriákba soroltuk. (Lásd a 3. és a 4. táblát.) Ez azt jelezte, hogy a kisebb értékű termékcsoportokban jóval nagyobb a koncentráció, tehát értékben összegezve az előbbieknél alacsonyabb koncentrációs mutatókat kapnánk.

³ Részletesebben és nemzetközi összehasonlításokkal kiegészítve lásd „A magyar ipar szervezeti rendszere” (*Ipargazdasági Szemle*, 1978. évi 3. sz. 7–50. old.) c. cikkemben.

⁴ A hazai piacon mutatkozó versenyhelyzetről megbízhatóbb képet ad egy olyan mutató, amelynél az exportot levonjuk, az importot hozzáadjuk a hazai termeléshez.

1. tábla

A vizsgált termékcsoportok megoszlása a legnagyobb termelést adó gazdálkodó egység össztermeléséből való részesedése szerint, ágazatcsoportonként

Ágazatcsoport	A legnagyobb termelő részesedése az össztermelésből					Összesen	A megfigyelt termékcsoportok száma
	-33,3	33,4-50,0	50,1-66,6	66,7-90,0	90,1-		
	százalék						
Kohászat, építőanyag-ipar	10,2	8,7	15,0	11,8	54,3	100,0	127
Gépipar	15,5	18,7	18,3	21,1	26,4	100,0	246
Vegyipar	3,0	15,0	12,0	20,0	50,0	100,0	100
Bútor-, papír-, nyomdaipar	44,4	5,6	8,3	13,9	27,8	100,0	36
Ruházati ipar	43,3	14,9	7,5	17,9	16,4	100,0	67
Élelmiszeripar	47,5	13,1	16,4	8,2	14,8	100,0	61
Összesen	20,1	14,4	14,8	17,1	33,6	100,0	637

2. tábla

A vizsgált termékcsoportok megoszlása a 3 legnagyobb termelést adó gazdálkodó egység össztermeléséből való részesedése szerint, ágazatcsoportonként

Ágazatcsoport	A 3 legnagyobb termelő részesedése az össztermelésből				Összesen	A megfigyelt termékcsoportok száma
	-50,0	50,1-66,6	66,7-90,0	90,1-		
	százalék					
Kohászat, építőanyag-ipar	7,9	3,9	11,0	77,2	100,0	127
Gépipar	6,5	7,7	26,8	59,0	100,0	246
Vegyipar	2,0	3,0	12,0	83,0	100,0	100
Bútor-, papír-, nyomdaipar	19,4	19,4	22,2	39,0	100,0	36
Ruházati ipar	22,4	22,4	14,9	40,3	100,0	67
Élelmiszeripar	31,2	18,0	13,1	37,7	100,0	61
Összesen	10,8	9,4	18,6	61,2	100,0	637

3. tábla

A vizsgált termékcsoportok megoszlása a legnagyobb termelést adó gazdálkodó egység össztermeléséből való részesedése és a nagyságkategóriák szerint

Termelési érték (milliárd forint)	A legnagyobb termelő részesedése az össztermelésből					Összesen	A megfigyelt termékcsoportok száma
	-33,3	33,4-50,0	50,1-66,6	66,7-90,0	90,1-		
	százalék						
-0,20	15,1	8,7	12,8	19,2	44,2	100,0	172
0,21-1,00	16,6	18,2	18,5	17,6	29,1	100,0	302
1,01-3,00	28,7	13,9	10,5	16,5	30,4	100,0	115
3,01-	39,6	12,5	8,3	8,3	31,3	100,0	48
Összesen	20,1	14,4	14,8	17,1	33,6	100,0	637

4. tábla

A vizsgált termékcsoporthoz megoszlása a 3 legnagyobb termelést adó gazdálkodó egység össztermeléséből való részesedése és a nagyságkategóriák szerint

Termelési érték (milliárd forint)	A 3 legnagyobb termelő részesedése az össztermelésből				Összesen	A megfigyelt termék- csoportok száma
	-50,0	50,1-66,6	66,7-90,0	90,1-		
	százalék					
-0,20	6,4	7,0	15,1	71,5	100,0	172
0,21-1,00	8,6	9,6	22,8	59,0	100,0	302
1,01-3,00	16,5	11,3	15,7	56,5	100,0	115
3,01-	27,1	12,5	10,4	50,0	100,0	48
Összesen	10,8	9,4	18,6	61,2	100,0	637

Egy másik számítással arra kerestünk választ, hogy hány önálló gazdálkodó egység vesz részt az egyes termékcsoporthoz termelésében. A 637 termékcsoporthoz 133-nak van egyetlen – azaz monopolhelyzetben levő – gyártója.

5. tábla

A vizsgált termékcsoporthoz megoszlása a gyártásukban részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma és ágazatcsoportok szerint

Ágazatcsoport	Az egyes termékcsoporthoz gyártásukban részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma					Összesen
	1	2-3	4-6	7-15	16-	
Kohászat, építőanyag-ipar .	56	32	20	14	5	127
Gépipar	31	34	32	64	85	246
Vegyipar	29	33	22	12	4	100
Bútor-, papír-, nyomdaipar .	9	1	1	4	21	36
Ruházati ipar	3	8	6	11	39	67
Élelmiszeripar	5	8	10	17	21	61
Összesen	133	116	91	122	175	637

Ágazatcsoportok szerint ismét lényeges különbségeket látunk.

6. tábla

A vizsgált termékcsoporthoz megoszlása a gyártásukban részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma és ágazatcsoportok szerint

Ágazatcsoport	Az egyes termékcsoporthoz gyártásukban részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma					Összesen
	1	2-3	4-6	7-15	16-	
Kohászat, építőanyag-ipar .	44,1	25,2	15,8	11,0	3,9	100,0
Gépipar	12,6	13,8	13,0	26,0	34,6	100,0
Vegyipar	29,0	33,0	22,0	12,0	4,0	100,0
Bútor-, papír-, nyomdaipar .	25,0	2,8	2,8	11,1	58,3	100,0
Ruházati ipar	4,5	11,9	9,0	16,4	58,2	100,0
Élelmiszeripar	8,2	13,1	16,4	27,9	34,4	100,0
Összesen	20,9	18,2	14,3	19,1	27,5	100,0

A monopolhelyzet kiemelkedően magas arányú a kohászatban és az építőanyag-iparban, sokkal ritkább a ruházati és élelmiszeriparban. Gyakoribb a monopolhelyzet a kisebb nagyságrendű, kevésbé sűrűn fordul elő a nagyobb termelési értékű termékcsoporthoz. (Lásd a 7. táblát.) Nem termékcsoporthoz, hanem termékeket vizsgálva, nyilván jóval több monopolhelyzettel találkozunk!

7. tábla

A vizsgált termékcsoporthoz megoszlása a gyártásukban részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma és nagyságkategóriák szerint

Termelési érték (milliárd forint)	Az egyes termékcsoporthoz gyártásában részt vevő önálló gazdálkodó egységek száma					Összesen	A meg- figyelt termék- csoport- tok száma
	1	2-3	4-6	7-15	16-		
-0,20	33,1	24,4	14,0	12,8	15,7	100,0	172
0,21-1,00	17,2	14,9	13,6	23,8	30,5	100,0	302
1,01-3,00	17,4	16,5	13,9	20,0	32,2	100,0	115
3,01-	8,4	20,8	20,8	10,4	39,6	100,0	48
Összesen	20,9	18,2	14,3	19,1	27,5	100,0	637

A másik oldalról nézve a kép biztatóbb: a vizsgált termékcsoporthoz 61 százalékának van több mint 3, 47 százalékának több mint 6, 27 százalékának több mint 15 gyártója. Ha 6 gyártó felett adunk több esélyt a versenynek, ez a ruházati iparban a termékcsoporthoz 77, a bútór-, papír- és nyomdaiparban 69, az élelmiszeriparban 62, a gépiparban 61 százalékánál van meg. Ugyanez az arányszám a kohászatra, építőanyag-iparra és a vegyiparra egyformán 16 százalék. A termelési érték nagyságkategóriái szerinti számítás azt jelzi, hogy a kisebb nagyságrendű termékcsoporthoz viszonylag kevesebb gyártójuk van.

További részletes adatok bemutatására itt nincs lehetőségem és természetesen még a termékcsoporthoz is túlságosan aggregált kategóriát képeznek ahhoz, hogy ezen belül mindenütt konvertálható kapacitást és legalábbis potenciális versenyt tételezzünk fel. A kétféle számítás azonban így is jelzi azt a sajátos helyzetet, hogy a legtöbb termékcsoporthoz (és – valószínűleg – a termékek nagy hányadánál) sok helyütt folyik termelés, de a termelés túlnyomó része mégis kevés termelőnél koncentrálódik. Ebből arra következtetünk, hogy a piaci versenyt feltehetően nem az erősítene, ha még több termelő lépne be egy-egy termékcsoporthoz (vagy termék) gyártásába, hanem az, ha egy-egy „kis termelő” nagyobb specializációval egyes termékcsoporthozból (termékekből) jelentősen fokozná termelését, minőség és ár tekintetében versenyt kezdeményezne és ezzel „nagy” versenytársait is jobb teljesítményre készítené. A minőség- és árverseny, a nagyobb költségérzékenység a közbenső termékek, az alkatrészek gyártásában és az alaptermelésen kívüli körben is a specializáció növelésére ösztönözne.

A KÜLGAZDASÁGI VERSENYHATÁS

A külkereskedelem szerepe gazdaságunkban a legutóbbi évtizedekben lényegesen megnőtt. Az ágazati kapcsolati mérlegek adatai szerint az ipar exportja bruttó termeléséhez viszonyítva 1959-ben 16, 1965-ben 19, 1972-ben és 1976-ban 24, 1979-ben 26,6 százalék volt. Ez nemzetközileg is magas arány, s azt jelenti,

hogy ipari termelésünk jelentős hányada külső piacokon is megmértetik. A mérce, jól tudjuk, szigorúbb a nem rubel és még sokszor elnéző a rubel elszámolású kivitelnél.

Az export magas arányának versenyhatását gyengíti, hogy a kiemelten ösztönzött közvetlen export kevés gyártási ágra és vállalatra koncentrálódik.

8. tábla

*A 210 gyártási ág sorbarendezése
az exporthoz való hozzájárulás alapján*

Hozzájárulás az exporthoz (százalék)	A gyártási ágak száma		
	a rubel	a nem rubel	a teljes
	exporthoz		
25	2	3	3
50	8	11	12
75	27	34	36
90	55	67	70
95	75	92	96
Fennmaradó 5 . .	135	118	114

A 8. tábla szerint 1982-ben a nem rubel elszámolású export 50 százalékát a 210 gyártási ágból 11, a rubel elszámolású export ugyanezen hányadát 8, az összes exportét 12 gyártási ág adta. Megvizsgáltuk a feldolgozó ipar állami szektorának zömét kitevő 456 önálló gazdálkodó egység megoszlását is 1982. évi exportjuk aránya szerint.⁵ A 456 vállalatból a teljes termelési értékhez viszonyítva a nem rubel elszámolású export az 50 százalékot 13, az egyharmadot 39 vállalatnál haladta meg. Az összes exportot nézve: 50 százaléknál nem 13, hanem 62; egyharmadnál nem 52, hanem 119 vállalatnál magasabb az export aránya. A nem rubel elszámolású export aránya a vállalatok több mint felénél (237), az összes export aránya több mint egyharmaduknál (169) volt 5 százalék alatti. (Az ágazatcsoportok szerinti megoszlásokat a 9. és a 10. tábla tartalmazza.)

9. tábla

*Az önálló gazdálkodó egységek megoszlása
a nem rubel elszámolású export aránya és ágazatcsoportok szerint*

Ágazatcsoport	A nem rubel elszámolású export aránya a teljes termelési érték százalékában					Összesen
	-5,0	5,1-15,0	15,1-33,3	33,4-50,0	50,1-	
Kohászat	35,7	21,4	42,9	-	-	100,0
Építőanyag-ipar	73,3	10,0	6,7	-	10,0	100,0
Gépipar	53,6	21,8	18,2	6,4	-	100,0
Vegyipar	55,6	22,2	16,7	5,5	-	100,0
Bútor-, papír-, nyomdaipar .	72,2	20,4	7,4	-	-	100,0
Ruházati ipar	29,1	37,2	22,1	9,3	2,3	100,0
Élelmiszeripar	53,2	18,3	15,1	7,1	6,3	100,0
Összesen	52,0	22,8	16,7	5,7	2,8	100,0

⁵ Önálló gazdálkodó egységnek itt is mindig a trösztöt és nem vállalatát tekintettük. A megfigyelés a gazdálkodó egységek számát nézve 74, termelési értékét nézve 84 százalékos reprezentációjú.

10. tábla

*Az önálló gazdálkodó egységek megoszlása
az összes export aránya és ágazatcsoportok szerint*

Ágazatcsoport	Az export aránya a teljes termelési érték százalékában					Összesen
	-5,0	5,1-15,0	15,1-33,3	33,4-50,0	50,1-	
Kohászat	28,6	14,3	50,0	7,1	—	100,0
Építőanyag-ipar	60,0	16,7	10,0	—	13,3	100,0
Gépipar	23,6	17,3	20,0	22,7	16,4	100,0
Vegyipar	35,1	25,0	19,5	8,3	11,1	100,0
Bútor-, papír-, nyomdaipar	66,6	16,7	16,7	—	—	100,0
Ruházati ipar	14,0	14,0	33,7	19,7	18,6	100,0
Élelmiszeripar	47,6	8,7	19,1	8,7	15,9	100,0
Összesen	37,1	14,7	22,1	12,5	13,6	100,0

A számításokat a feldolgozó ipar állami szektorának említett 456 önálló gazdálkodó egységére vállalati nagyságkategóriák szerint is elvégeztük. (Lásd a 11. és a 12. táblát.)

11. tábla

*Az önálló gazdálkodó egységek megoszlása
a nem rubel elszámolású export aránya és nagyságkategóriák szerint*

Termelési érték (milliárd forint)	A nem rubel elszámolású export aránya a teljes termelési érték százalékában					Összesen	A megfigyelt vállalatok száma
	-5,0	5,1-15,0	15,1-33,3	33,4-50,0	50,1-		
-0,20	87,5	5,2	4,2	1,0	2,1	100,0	96
0,21-0,50	65,9	14,3	13,2	3,3	3,3	100,0	91
0,51-1,00	38,1	34,3	16,2	8,6	2,8	100,0	103
1,01-3,00	36,4	32,2	21,2	5,9	4,3	100,0	120
3,01-5,00	27,8	27,8	27,8	16,6	—	100,0	18
5,01-	17,9	25,0	46,4	10,7	—	100,0	28
Összesen	52,0	22,8	16,7	5,7	2,8	100,0	456

12. tábla

*Az önálló gazdálkodó egységek megoszlása
az összes export aránya és nagyságkategóriák szerint*

Termelési érték (milliárd forint)	Az export aránya a teljes termelési érték százalékában					Összesen
	-5,0	5,1-15,0	15,1-33,3	33,4-50,0	50,1-	
-0,20	76,0	6,2	7,3	4,2	6,3	100,0
0,21-0,50	51,6	15,4	12,1	13,2	7,7	100,0
0,51-1,00	18,5	17,5	33,0	8,7	22,3	100,0
1,01-3,00	18,3	18,3	31,7	16,7	15,0	100,0
3,01-5,00	27,8	16,7	5,5	38,9	11,1	100,0
5,01-	10,7	14,3	35,7	17,9	21,4	100,0
Összesen	37,1	14,7	22,1	12,5	13,6	100,0

Számított adataink szerint a nagyobb vállalatoknál magasabb az export aránya. A vizsgált 456 vállalat közül 290 vállalat termelési értéke volt 1 milliárd forint alatt, 166 vállalaté 1 milliárd forint felett. Az összes export aránya az első kategóriában a vállalatok 21, a második kategóriában a vállalatok 35 százalékánál volt egyharmadnál magasabb; nem haladta meg az 5 százalékot 48, illetőleg 18 százalékánál. A nem rubel elszámolású exportnál kisebb az eltérés: egyharmad feletti arányt a vállalatok 7, illetőleg 11, 5 százalékot meg nem haladó arányt a vállalatok 56, illetőleg 32 százalékánál kaptunk.

Az idézett adatok értékeléséhez mindenképp két megjegyzés kívánkozik. Először, a vállalatok már viszonylag kisebb nagyságrendű export alapján is érzékelik, hogyan minősíti a külső piac versenyképességüket. A külpiacon versenyt és hatását azonban csak akkor érzik, ha a szabályozó rendszer magas exporthatékonyági követelményeket támaszt és a külpiacon elszenvedett veszteségeket nem tudják könnyűszerrel áthárítani belső piaci vevőikre. Ma sajnos nem ez a helyzet. Másodsor, a külpiacon versenyzés szempontjából fontos körülmény az is, hogy ma döntően a közvetlen exportkiszállításokat ösztönözzük. Az ágazati kapcsolati mérlegek azt mutatják, hogy a közvetett export – azaz a „bedolgozó” vállalatoknak, ágazatoknak a kivitt termékekben megtestesülő munkája – körülbelül ugyanolyan nagyságrendű, mint a közvetlen export. Az export versenyhatása tehát megkétszereződne, ha a közvetett exportra is továbbgyűrűzne.

Még erőteljesebb versenyhatást gyakorolhat a belföldi piacra a tényleges és potenciális import, ha nemcsak hiányt pótol. Nem ismerek adatot, számítást arról, hogy összimportunk milyen hányadát adják ki azok a termékek, amelyeket egyáltalán gyártunk (vagy gyárthatunk) itthon, vagyis – egyelőre az egyensúlyi helyzettől függetlenül – a kompetitív import kategóriájába sorolhatunk.

Két oldalról próbáltuk közelíteni, milyen versenyhatása lehet jelenleg az importnak. Statisztikus becslést kértünk arról, hogy a megfigyelt termékcsoporthoz van-e és milyen arányú a kiegészítő import. Adataink szerint (lásd a 13. táblát) a 618 termékcsoporthoz 34 százalékánál egyáltalán nincs kiegészítő import. Van kiegészítő import, de nem éri el a termelés egyharmadát a termékcsoporthoz 43 százalékánál, e határ feletti 23 százalékánál. Az ágazati különbségeket jellemzi, hogy ez az utóbbi arányszám az átlagosnál jóval alacsonyabb az élelmiszeriparban (11%) és a vegyiparban (14%), jóval magasabb a gépiparban (38%). Jellegzetes különbségeket látunk (lásd a 14. táblát) a termelési érték nagyságkategóriái szerint is: a legalsó kategóriában több mint 50 százalék azon termékcsoporthoz aránya, ahol egyáltalán nincs kiegészítő import: a legfelső kategóriában pedig igen ritka a nagyobb arányú kiegészítő import. Ezeknél az adatoknál azonban különösen korlátozza a határozott következtetések levonását, hogy a megfigyelt termékcsoporthoz minden ágazatban (de a gépiparban különösen) nagyszámú termék aggregátumai. Szűkebb termékcsoporthoz vagy termékek szerint vizsgálva bizonyára azt látnánk, hogy a hazai termelést sokkal kevesebb esetben (és kisebb arányban) egészíti ki import. S természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy azt is figyelembe kellene vennünk: az import csupán kínálati hiányt pótol-e vagy hazai termelést is kiszoríthat.

Másik közelítésként az import összetételét egészen nagy aggregátumokban tekintettük át. Az 1982. évi 325 milliárd forint importból – ez az összeg az öszi ipari termelési érték jó 30 százalékának felel meg – közel egyharmadot tett ki a hazai termelést pótló 65 milliárd energiahordozó és villamosenergia – s a 42 milliárd nyers- és alapanyagimport. A 110 milliárd félkésztermék- és alkatrészimport, továbbá a beruházási javak közel 60 milliárdos, a mezőgazdasági és élelmiszer-

ipari termékek 23 milliárdos importjának nagyobb hányada bizonyára szintén bel-földön nem gyártott termék, azaz a hazai termelést pótolta és nem versenyzett azzal. Ez áll a 30 milliárd fogyasztásicikk-import egy részére is, ebből például 6 milliárdot tett ki a gépkocsi import. Mindebből arra következtethetünk, hogy a mai szigorú importgazdálkodás körülményei között a verseny szempontjából a tényleges és potenciális import szerepe nagyon korlátozott lehet.

13. tábla

A vizsgált termékcsoportok megoszlása
a kiegészítő import aránya és ágazatcsoportok szerint
(százalék)

Ágazatcsoport	Nincs kiegészítő import	A kiegészítő import a hazai termelés			Összesen	A megfigyelt termékcsoport száma
		egyharmadát nem éri el	egyharmada és kétharmada között van	kétharmada felett van		
Kohászat, építőanyag-ipar	57,9	30,2	4,0	7,9	100,0	126
Gépipar	18,6	43,5	15,1	22,8	100,0	232
Vegyipar	33,0	53,0	7,0	7,0	100,0	100
Bútor-, papír-, nyomdaipar	44,4	30,6	13,9	11,1	100,0	36
Ruházati ipar	23,9	59,7	13,4	3,0	100,0	67
Élelmiszeripar	52,6	36,8	5,3	5,3	100,0	57
Összesen	34,1	42,7	10,4	12,8	100,0	618

14. tábla

A vizsgált termékcsoportok megoszlása
a kiegészítő import aránya és nagyságkategóriák szerint
(százalék)

Termelési érték (milliárd forint)	Nincs kiegészítő import	A kiegészítő import a hazai termelés			Összesen	A megfigyelt termékcsoportok száma
		egyharmadát nem éri el	egyharmada és kétharmada között van	kétharmada felett van		
-0,20	54,8	16,7	8,3	20,2	100,0	168
0,21-1,00	27,3	45,7	13,5	13,5	100,0	289
1,01-3,00	24,8	61,1	9,7	4,4	100,0	113
3,01-	25,0	72,9	-	2,1	100,0	48
Összesen	34,1	42,7	10,4	12,8	100,0	618

HOGYAN ERŐSÍTHETJÜK A VERSENYT?

Ha végigkövetnénk, hogy miképpen alakultak iparunkban 1968 óta a piaci verseny említett feltételei különböző körülmények hatására, tulajdonképpen csak a 3. feltétel, a piacra lépés korlátainak oldása terén látnánk lényeges előrehaladást. A profilkötöttségek törlése, a vállalkozások és az új szervezeti formák piacra lépésének ösztönzése több területen – tegyük hozzá: elsősorban az egyszerűbb, kevésbé tőkeigényes termékek piacán – idézett elő bizonyos versenyt. Segítette ezt az 1980-ban elhatározott, de igen vontatott szervezeti decentralizáció is.

E decentralizációs folyamat felgyorsítása sok szempontból igen fontos lenne (többek között annak érdekében, hogy ne tartsa sok évre bizonytalanságban a nagyvállalatok vezetését), de azt is látnunk kell, hogy ezzel csupán a verseny szereplőinek számát növeljük. A verseny intenzitása csak akkor lesz nagyobb, ha ehhez a többi feltételt is biztosítjuk. Ezzel kapcsolatban érdemes számításaink egy másik eredményét is idézni. 246 gépipari és 227 kohászati, építőanyag-ipari, és vegyipari, azaz összesen 473 termékcsoportha azt is feldolgoztuk, hogyan oszlanak ezek meg aszerint, hogy egy-egy termékcsoporthat hány nem önálló ipartelep gyárt. A három ágazatcsoport közül a gépiparban háromnál több telep gyártja az ide tartozó termékcsoporthat 85, hatnál több telep ezek 72 százalékát. Ugyanezen arányszámok a másik két ágazatcsoportra jóval alacsonyabbak: 38–40, illetőleg 24–27 százalék. (A könnyű- és élelmiszeripar telepeinek vizsgálata bizonyára a gépiparéhoz hasonló képet adna.)

Összevetve a vállalati és ipartelepi mutatókat (lásd a 15. táblát), adataink szerint az állami ipar vizsgált körében az összes ipartelep önállósítása a termékcsoporthatokra értelmezett 116 vállalati monopolhelyzetből 43-at szüntetne meg. Ez nem kevés! Egy ilyen lépés a belföldi versenyhelyzetet több ágazatban lényegesen megváltoztatná, másutt kevésbé érintené.

15. tábla

A vizsgált termékcsoporthat megoszlása
a gyártásukban részt vevő vállalatok és ipartelepek száma szerint

Ágazatcsoport	Az egyes termékcsoporthat gyártásában részt vevő önálló gazdálkodó egységek és ipartelepek száma					Összesen
	1	2–3	4–6	7–15	16–	
Kohászat, építőanyag-ipar						
Önálló gazdálkodó egység	56	32	20	14	5	127
Ipartelep	33	46	18	14	16	127
Gépipar						
Önálló gazdálkodó egység	31	34	32	64	85	246
Ipartelep	15	23	30	78	100	246
Vegyipar						
Önálló gazdálkodó egység	29	33	22	12	4	100
Ipartelep	25	35	13	22	5	100
Összesen						
Önálló gazdálkodó egység	116	99	74	90	94	473
Ipartelep	73	104	61	114	121	473

Számításaink szerint legfeljebb három ipartelep gyártja a vizsgált termékcsoporthat 37, legfeljebb három önálló gazdálkodó egység ezek 45 százalékát; az összes ipartelep önállósítása tehát a vizsgált termékcsoporthat további 8 százaléknál emelné az önálló termelők számát három fölé. Egy másik példa: több mint hat ipartelep gyártja a vizsgált termékcsoporthat 50, több mint hat önálló gazdálkodó egység ezek 37 százalékát, azaz: a termékcsoporthat további 13 százaléknál tudnánk hat fölé emelni az önálló termelők számát. Egy-egy területen ez fontos változásokat hozhat, tehát komoly figyelmet érdemel. Emellett állami támogatással új kis- és középvállalatok létrejöttét is ösztönöznünk kellene. Minthogy a kisebb vállalatok kevésbé védettek, nagyobb mozgékonyagra kényszerülnek, ez maga is erősítené a versenyt. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a

piacra lépés lehetősége, tőke- és időigénye a termékek, technológiák és tevékenységek jellege szerint nagyon is különböző. Számos gyártási ágban az ország mérete nálunk eleve kizárja a belső piacon való versenyt, a vállalatok a külpiacokon vagy az importtal versenyeznek – és ez nem a vállalatok számától, hanem védettségük kemény korlátozásától függ! Egy jelentős vállalati körben a piaci verseny érvényesülésének hazánkban jelenleg ez a döntő, mással nem helyettesíthető feltétele!

A verseny erősítése tehát kettős lépéssorozatot kíván. Az egyik – fontosságban, sorrendben is első – lépéssorozatnak a piaci verseny általános feltételrendszerét, valamennyi felsorolt feltételét javítani kell. Ez az, amit most a gazdaságirányítás komplex továbbfejlesztésétől, valamint – ezzel összefüggésben – egyenúlyi helyzetünk javításától várunk. A másik – ha nem is ilyen horderejű, de lényeges – feladat: az egyes ágazatok, termékcsoportok versenyhelyzetének folyamatos elemzése és erősítése (többek között import segítségével).

A piaci verseny két fő funkcióját nézve: hamarabb érhetünk el eredményeket a verseny teljesítményt ösztönző hatása terén, egyes területeken. Lassabban bontakozhat ki a verseny szerepe a jelentősebb gazdasági folyamatok szabályozásában, – amit egyébként mindig is beható megfigyelés és ellenőrzés alatt kívánunk tartani, hogy be tudjuk illeszteni a gazdaságirányítás rendszerének egészébe. A piaci verseny feltételeinek elemzéséből azt szűrhetjük le, hogy gazdaságirányítási rendszerünk és gyakorlatunk fejlesztéséhez nagy és kis lépésekre egyformán szükség van, de a realitások talaján azonnal a nagy lépésektől sem várhatunk nagy eredményeket. Hosszú, nehéz út áll előttünk, még sok feladat vár a kutatásra.

РЕЗЮМЕ

Настоящий очерк является дополненным подробными данными исходного обследования расширенным вариантом доклада, представленного автором в рамках секции „Экономическая политика и система регулирования” конференции „Интенсивное развитие экономики и статистика”, состоявшейся 9—10 апреля 1984 года в Будапеште в организации Статистической секции Венгерского экономического общества.

Автор исследует условия рыночной конкуренции с точки зрения выполнения (наличия или отсутствия) предпосылок, определенных новейшими экономическими анализами. В своем анализе опираясь на конкретные данные использует показатели, характеризующие рыночную долю крупнейших производственных организаций. С помощью другого расчета автор ищет ответ на вопрос о том, сколько самостоятельных хозяйственных организаций принимает участие в изготовлении отдельных товарных групп.

Автор на основе экспортной продукции различных по величине предприятий анализирует конкурентное воздействие внешнего рынка на конкурентоспособность, а затем рассматривает влияние конкуренции импорта на внутреннем рынке.

Согласно мнению автора усиление конкуренции является весьма существенным с точки зрения развития экономики, для этого, однако, прежде всего следует улучшать систему общих предпосылок рыночной конкуренции, а затем путем непрерывного анализа нужно укреплять конкурентоспособность отдельных отраслей, товарных групп. Функция конкуренции в экономике умеет двойной характер, с одной стороны она имеет стимулирующее воздействие на повышение выработки, а с другой может играть важную роль, в регулировании экономических процессов, поэтому следует провести ее последовательный анализ и контроль.

SUMMARY

The study is an enlarged version, relying on detailed data of the survey used as a basis, of the lecture given at the section „Economic Policy and the Management System” of

the conference „Intensive Economic Development and Statistics” organized by the Statistical Section of the Hungarian Economic Society, held in Budapest, 9–10 April 1984.

The author deals with the conditions of market competition from the point of view of the realization (existence or lack) of conditions defined by recent economic analyses. In the analysis he relied upon factual data and indicators characterizing the market share of the largest producers. In an other computation he tried to answer the question how many independent economic units take part in the production of certain commodity groups.

The author analyses the effect of competitiveness exerted by foreign trade, taking into account the export-oriented production of the enterprises of various size categories, as well as the effects of competitiveness exerted by the imports on the home market.

Increasing market competition is, in the author's opinion, very important for the development of the economy. For this, however, first of all, the overall system of the conditions of market competition should be improved and, in the second place, the competitive position of individual branches and commodities should be strengthened and steadily kept under analysis. Market competition has a dual effect in the economy. It stimulates the performance on the one hand and it may have an important role in the regulation of economic processes, on the other. To the latter purpose a continuous analysis and control is required.

EMLÉKEZÉS BÉL MÁTYÁSRA

DR. KÁPOLNAI IVÁN

Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából az ünnepi megemlékezések sorozata már az elmúlt év végén megkezdődött Csehszlovákiában, a Szlovák Tudományos Akadémia nagyszabású tudományos ülészakával, melyen természetesen Magyarország képviselői is jelen voltak. Ebben az évben szülőfalujában felavatták szobrát, Pozsonyban színdarabot mutattak be életéről, százkoronás pénzérmét hoztak forgalomba tiszteletére, Bélmátyásról elnevezett emlékérmeket adományoztak tudósoknak – amint erről a Szlovák Történettudományi Intézet képviselője beszámolt abban a magyar nyelvű előadásában, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia 1984. április 6-án rendezett emlékülésén tartott. Előadása után baráti gesztussal átadta a magyarországi tudományos kutatás számára azokat a monografikus köteteket, amelyekkel a szlovákiai tudomány kifejezésre juttatta tiszteletét Bélmátyás iránt.

Hazánkban a jubileumi évben – még a Magyar Tudományos Akadémia emlékülése előtt – a Szegedi Móra Ferenc Múzeum rendezett Bélmátyás emlékére széles körű történettudományi ülést, amelynek anyagát nyomtatásban is közzéteszik. Külön kötet jelent meg neves irodalomtörténész válogatásában és szerkesztésében Bélmátyás műveiből. Még 1982-ben adtak ki egy másfél száz oldalas emlékkönyvet azokkal az emléktábla-avatási ünnepségekkel kapcsolatban, amelyeket 1978-ban a Magyar Tudományos Akadémia és más intézmények közös szervezésében Balatonkeresztúron tartottak.

Mindeddig hiányzott, de nem maradhat ki az ünnepi megemlékezések sorozatából a magyarországi statisztika sem, hisz úttörőjét, előfutárát tisztelheti Bélmátyásban. Statisztikai tankönyveink általában vele, mint a német eredetű ún. leíró statisztika korábbi irányzatának első és legnagyobb szabású képviselőjével kezdik a magyarországi statisztika történetét. A földrajz tudománya – melyet akkoriban csak a történelem segédtudományának tartottak – szintén megalapítói között tartja számon, miként a néprajz és társadalomrajz is. Tudományos tevékenységét irodalomtörténeti vázlattal kezdte, írt nyelvtörténeti és nyelvtudományi munkát, elbeszélő történeti forráskiadványaival pedig előkészítette a kritikai történettudomány kialakulását. A XVIII. század első felében elismerten a legnagyobb tudományú embere volt Hungária földjének, Közép-Európa keleti részének, sőt talán még az a vélemény sem túlzás, hogy felveszi a versenyt – *Leibnizet* kivéve, akivel levelezett is – a korabeli német polihisztor tudományosság képviselőivel, és nem is marad el tőlük (1), (14). Ezt ismerték el a korabeli nagytekintélyű külföldi (londoni, berlini, jenai, bécsi) tudós társaságok azzal, hogy egymás után tagjaik közé választották, a pápa pedig elismerő levelet küldött részére.

Sokoldalú, polihisztori elméleti munkásságán túlmenően gyakorlati szervező munkával is szolgált hazáját: kiemelkedő helyen tartja számon az iskola- és oktatásügy mint iskolaszervezőt és tanárt, nemkülönben – mint egy rendszeresen megjelenő latin nyelvű hírlap, a „Nova Posoniensia” szerkesztőjét – az újságírás története (9). Mindemellett három évtizeden át ellátta a korabeli főváros, Pozsony német nyelvű lutheránus egyházának lelkes teendőit. Egyik neves történészünk Széchenyi előfutárának tekintette ((19) 14. old.), Bél ugyanis hozzá hasonlóan felismerte és feltárta a hazai viszonyok elmaradottságát, és egész életét önfeláldozó módon azok javításának szentelte. De az előfutárokat igen gyakran elfelejti az utókor. Bél Mátyásnak még csak a neve sem szerepel középiskolai tankönyveinkben, a felsőfokú képzésben jelenleg használt kétkötetes, mintegy 750 oldalas nagy statisztikai tankönyvben két sort kapott (11).

A következőkben életének és példátlanul gazdag, de kevésbé ismert tudományos és gyakorlati tevékenységének főleg statisztikai és tudománytörténeti vonatkozásait kívánjuk felidézni.

BÉL MÁTYÁS ÉLETPÁLYAJA ÉS FŐ MŰVE

1684. március 24-én született – a Nagyócsaként is ismert – Ocsován, nem messze Zólyomtól, melynek várában másfél évszázaddal korábban *Balassi Bálint* látta meg a napvilágot, és amely vidéken 220 egynéhány évvel később *Bartók Béla* gyűjtötte hónapokon át a szlovák népdalokat. Édesapja – ragadványnevével *Funtik* – buzgó lutheránus mészárosmester, akinek valószínűleg vendéglője is volt (18). A tehetséges gyermek a környékbeli magániskolákban (Losonc, Kálnó, Alsósztrégova) kezdi tanulmányait, Besztercebányán és Pozsonyban folytatja, majd magyar nyelvi ismereteinek tökéletesítése céljából Veszprémbe kerül, onnan pedig Pápára. Egyes vélemények szerint azért (is), mert édesanyja, *Cseszneki Erzsébet* nemesi családja erről a vidékről származott (15).

A besztercebányai evangélikus egyház ajánlásával és anyagi támogatásával 20 éves korában Halléba került az 1694-ben alapított egyetemre, amely ekkor a pietizmus – a lutheranizmuson belül a XVII. század második felében támadt megújulási mozgalom – központja. A pietista irányzat az ortodox wittenbergi szellemet képviselő hitvitázással, dogmatikus, formális vallásossággal szemben a bensőségesen megélt, jócselekedetekben megnyilvánuló cselekvő hit fontosságát hirdette. Az embereket tanultabbakká, jobbakká akarta tenni, fokozni kívánta munkaszeretetüket, hogy ezáltal enyhüljön a nyomor. Ennek érdekében Halléban – *Hermann Francke*, a mozgalom nagyhatású szellemi vezérének szervezésével és irányításával – kiterjedt szociális és oktatásügyi intézményhálózatot tartottak fenn (9), (13). A hároméves hallei tartózkodás Bél Mátyás egész életére, tevékenységének irányára és szellemére meghatározó jelentőségű volt. Az egyetemen teológiát, nyelv- és történelemtudományt, azonkívül természet- és orvostudományt tanult. *Francke* családjába fogadja egyetlen gyermeke mellé, és egy árvaházban is alkalmazza nevelőként. 1707-ben már egy Magdeburg melletti városka gimnáziumának igazgatója, mikor a besztercebányai közösség hazahívja. Bél Mátyás ragaszkodása a „*Dulcis Patria*”-hoz (az édes hazához), a „*Cara Pannonia*”-hoz (kedves Pannoniához), nem tud nemet mondani a hívó szónak, lemond a fényesebb tudományos és anyagi előmenetelt kínáló külföldi lehetőségekről, és hazatér.

Besztercebányán az algimnázium rektoraként számos oktatási–nevelési reformot vezet be. Sikerei láttán 1709-ben a hanyatlásnak indult pozsonyi evangélikus iskola hívja meg igazgatójának.

Korszakos jelentőségű reformjaival egyebek közt rendszeresíti a kötelező iskolai tanrendet, a tanulók osztályozását, anyakönyvezését, az évvégi vizsgákat, a tanítás ellenőrzését stb. Magyarországon elsőként vezeti be a hazai földrajz- és történelemoktatást. Részben annak érdekében is, hogy megfelelő tananyag álljon rendelkezésre, hozzákezd a török uralom alól nemrég szabadult és a polgárháborúkban megfáradt ország, az 1711. évi pestis által megtizedelt népesség viszonyainak feltérképezéséhez. A nagy leltározási munkával egyben képet akart adni hazájáról a külföldnek is, amely – minthogy egyáltalán nem ismerte – „barbár”-nak tekintette az országot és népét (4).

Bél Mátyás mindezt kollektív munkaként képzelte el: már 1713-ban – első jelentkezésekor a tudományban – együttműködési felhívást bocsát ki, és magánlevelezésében is ilyen biztatást ad kortársainak, kevés sikerrel. Ennek ellenére 1718-ban megjelent munkájában már bejelenti, hogy készülöben van a „régis, köznépső és új Magyarország”-ot ismertető műve. Ebben két kötetet a történelmi fejlődés bemutatásának szán, a harmadikat pedig a korabeli viszonyok sokoldalú leírásának (23).

Beszervezte a munkába tanítványait, fiait, akik az általa szerkesztett kérdőíveket a szünetidőben eljuttatták az ország távoli részeire is, és gyűjtötték az adatokat iskolamesterük, édesapjuk részére. Maga is diákkora óta sok vidéken megfordult, járta az országot. Az adatgyűjtő munka azonban bizalmatlanságot keltett: a megyei nemes urak kiváltságaikat féltették, vallási ellenfelei pedig még kémkedéssel is megvádolták. Így került az ügy 1720-ban Pálffy Miklós nádor elé. A művelt főúr felismerte a vállalkozás jelentőségét az országvezetés, az egész államigazgatás szempontjából. Pálffy nemcsak megvédte Bélt a támadásokkal és vádaskodásokkal szemben, hanem beajánlotta személyét III. Károly királynak is.

A legfelső szintű támogatást elnyerve, Bél Mátyás 1723-ban Nürnbergben megjelentette műve részletes vázlatát tartalmazó „Hungariae antiquae et novae Prodromus” című kötetet. Csatolta hozzá mintaként a jelentős részben németek lakta Szepes megye leírását, amelyről viszonylag könnyen tudott megbízható adatokat szerezni.

A „Prodromus” – külföldi sikere mellett – fölkelte néhány műveltebb magyarországi, főleg felvidéki kortársa érdeklődését is, és munkatársaivá váltak. Közük volt Zólyom megyéből Matolay János, aki mint segédszerkesztő működött Bélnél, Möller Károly Ottó, Besztercebánya főorvosa, az ugyancsak besztercebányai származású Herman András, Nógrád megye főorvosa, a szintén Nógrád megyei Ráday Pál, Szepesből a késmárki ifj. Buchholtz György természettudós, Kray Pál, Bohus György (apa és fia), Berzeviczy István, a vaskohászati vállalkozó gömöri főispán, Lányi Pál, Abaújból Reviczky Ferenc, Békésből Klósz Mátyás alispán és mások. A térképészeti munkákat Mikoviny Sámuel, a Nógrád megyei származású polihisztor, Pozsony megye mérnöke – azonkívül festő, építész, a porosz királyi tudóstársaság tagja – végezte, néhány megye térképét pedig Kovács János esztergomi primási mérnök készítette el. Még külföldről is vállalkoztak munkatársul egyházi és tudós személyek (4), (9).

A munkatársak gárdájának megszaporodásával a munka szépen haladt előre, a megyék azonban – melyek a Helytartótanács rendelkezése folytán véleményezés és esetleges helyesbítés céljából megkapták az elkészült kéziratokat – sok esetben késlekedtek, és csak többszöri sürgetés után küldték meg (olykor nem éppen jóindulatú) észrevételeiket. A megyék közreműködésének nehézsége miatt a nagy mű kötetei csak 1735-től láttak napvilágot.

Bél Mátyás a „Notitia Hungariae Novae historico-geographica . . .” című művében négy részre – régióra – osztotta az országot, Oláh Miklós XVI. századbeli országleírásának regionális felosztásához hasonlóan. Oláh azonban ismertette Erdélyt is (a Tiszántúlhoz kapcsolva), és kitért olyan területekre is (például Moldva, Oláh vajdaság), melyeket Béllől mellőzött művében (5), (16).

A négy régióból teljes egészében csak az első, a dunáninnyi rész jelent meg négy kötetben, 9 megye anyagával. Az első magáról Pozsony városáról szól, a második befejezi Pozsonyt, és tartalmazza Pozsony, Turóc, Zólyom és Liptó megyét. A harmadik kötet 1737-ben Pest–Pilis–Solt vármegye leírásával jelent meg, a negyedik pedig – a király halála és a háborús idők miatt – csak 1742-ben Nógrád, Bars, Nyitra és Hont megyékről. A második részből a dunántúli megyék közül csak a vékony mosoni kötetecske látott napvilágot. Így összesen öt kötetben 10 megye leírása jelent meg nyomtatásban. A többi dunántúli megye, valamint a tiszáninnyi és a tiszántúli rész megyei kéziratban maradtak. A megyei leírások terjedelme, részletezettsége igen különböző: Pozsony megyéé közel 1000 lap, ebből több mint 800 szól Pozsony városáról, ahol Béllől életének több mint felét töltötte. Turóc, Liptó és Moson megye leírása viszont mindössze 70–80 lapnyi terjedelmű. A Pest–Pilis–Solt megyei kötet is mintegy 600 lapos. Különösen részletes ebből Buda leírása. Hont és Nyitra megye együtt közel félezer lapot kapott. Nógrád, Zólyom és Bars megyék átlagosan 140–150 lapot. A megjelent kötetek összterjedelme 2710 számozott lap, és ehhez még mintegy félszáz számozatlan – a köteteket bevezető – lap járul (3).

Elégé eltérő a kötetek, illetve megyei leírások tartalmi szerkezete is: olykor, mint például a Pest–Pilis–Solt megyei anyagban, túlsúlyban van a történelmi rész. A megyék leírása egységes rendszerben általános és különös részre tagozódik.

Az *általános* rész („Pars generalis”) külön választja a természeti és politikai viszonyokat („membrum physicum” és „membrum politicum”). Mindenekelőtt ismerteti a vármegye elnevezésének eredetét, változásait és különböző nyelvű változatait; bemutatja a megye határait, éghajlati hegy- és vízrajzi viszonyait, a hegyek és dombok, patakok, folyók és tavak, ásvány- és gyógyvizek megjelölésével, a barlangok és erdők, ásványok és gyógyfüvek, a termőtalaj minőségének szakszerű taglalásával; leírja ezenkívül az őstermelési ágak (bányászat és erdészet, földművelés és állattenyésztés, szőlészet, kertészet és borászat, méhészet) főbb jellemzőit, a szántóföldi és kerti veteményeket, az erdei és gyümölcsfa-állományt, a fontosabb állatfajokat, a madár- és rovarvilágot stb.

A „politikai” viszonyok keretében foglalkozik a közhivatalokkal, a lakosság eredetével, nyelvével. Bemutatja az egyes társadalmi rétegek (nemesség, polgárság, parasztság) életmódját, szokásait, jellemző tulajdonságait, foglalkozási, lakás- és egészségügyi viszonyait; nem tér ki a vallási megoszlásra, de nem mellőzi az anyagi és szellemi művelődés, az ipar és a kereskedelem, az oktatás és tudomány helyzetének bemutatását; megismerhetjük ezenkívül a megyék nevesebb („illustris”) családait, sok esetben azok nemzedékrendjét (genealógiáját) is.

A *különös* rész („pars specialis”) járásokénti „membrum”-okra (tag) oszlik, és ezeken belül külön szakaszok („sectio”) szerinti csoportosításban következnek a szabad királyi városok, a várak, kastélyok, a privilégiumos városok, valamint a falvak felsorolása és ismertetése.

Ahol az anyag bősége lehetővé és indokoltá tette – mint például Pozsony megyében –, ott a „sectio”-k további fejezetekre („caput”) és cikkelyekre („articulus”) oszlanak. Végül minden megyében útmutató táblázat („tabula itineraria”) csatlakozik a szomszéd megyékbe vezető utakról és azok hosszáról (12).

A magyarországi statisztika története Bél Mátyás fő művét a XVII–XVIII. századi német egyetemeken kialakult és elterjedt leíró államtudomány, az ún. *leiró statisztika* körébe utalja. Az irányzat korábbi szakaszának alapítójaként tisztelt helmstedti professzor, *Hermann Conring* működése után és a fejlettebb szakaszt képviselő göttingai professzor, *Gottfried Achenwall* előtt keletkezett, meghaladva a német iskola túlnyomórészt politikai jellegű érdeklődését (21).

Az egyetemi oktatásban használt statisztikai tankönyv szerint Bél Mátyás „Conring tanítványa, aki a „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*” című művének megírásával a gyakorlati statisztikai tevékenység hazai úttörője volt” (11). Ez a „tanítvány”-i minősítés természetesen csak szellemi hatást jelenthet, mert hisz Bél Conring halála után három évvel született. *Horváth Róbert*, a leíró statisztikai irányzat magyarországi és külföldi történetének monográfusa szerint is Bél Mátyás első jelentős magyarországi követője Conringnak (8). Egy másik, korábbi megállapítása szerint azonban Conringénál kimutathatóan nagyobb volt Bélre az itáliai államleíró irodalom hatása *Oláh Miklós* országleíró munkáján keresztül, melyet Bél le is közölt mint munkájának magyarországi elődjét (5).

Földes Béla viszont Béllel kapcsolatban előzményként nem Oláhra, hanem a pozsonyi *Schödel Mártonnak* a strassburgi egyetemen megvédett és ugyanott 1629-ben kiadott, Magyarország leírását tartalmazó disszertációjára hivatkozik (8). Más megállapítás szerint Bél nagy alkotásának egyik kiinduló alapjául *Parschitzius Krisztof* megyénkénti részletezésű kéziratos munkája („*Descriptio Hungariae*”) szolgált, mely kiterjedt az ország hegyeinek és folyóinak csakúgy, mint városainak és falvainak leírására. Bél Mátyás mint tanár ezt nem tartotta alkalmasnak iskolai oktatásra, de munkája során felhasználta anyagát, mint ezt *Ráday Pálhoz* írt levelében el is ismeri (17).

Bél Mátyás gigantikus méretű munkájának értékét természetesen nem csökkentti, ha Conring munkásságához fűződő „tanítványi”, „követői” kapcsolatát csak nagyon áttételesnek tekintjük. Conring statisztikatörténeti jelentőségű tevékenysége tulajdonképpen abban állt, hogy összehasonlító vizsgálatokat végzett a hatalmas mennyiségű államleíró irodalom alapján, mely már az előző korszakokban született, mindenekelőtt Itáliában, különösen Velencében. A *Sansovino* és *Botero* által a XVI. századtól kezdve közzé is tett, majd különösen a németalföldi *Elzevir* testvérek által publikált – történelmi, föld- és néprajzi, jogi és kereskedelmi vonatkozásokkal teli – államleírások „nyersanyagára” támaszkodva kezdte el Conring a rendszerező munkát, alapul véve az arisztoteleszi négy rendező elvet (7), (12). Ebből az empirikus megfigyelésekre támaszkodó, de egyelőre még számszerű adatok nélküli ismeretanyagból alakult ki Conring (kvalitatív) csoportosító tevékenysége nyomán a később – „leíró statisztiká”-nak nevezett új tan. Elméletének kidolgozása során Conring igyekezett tárgykörét is elkülöníteni más tudományoktól (így például a történelemtől), annak kimondásával, hogy az államleírásnak a jelen időre kell vonatkoznia. Ebből az ismeretágból nőtt ki a későbbiekben a magyarországi (brassói) születésű szász *Schmeizel Márton* jenai, majd hallei egyetemi tanárnak a számszerű adatok fontosságát hangsúlyozó közvetítésével a göttingai *Gottfried Achenwall* munkásságában az államismerettannak már valóban „statisztikai”-nak minősíthető (mert számszerű adatokkal dolgozó) fejlettebb szakasza, mely végül *August Ludwig Schlözer* – Magyarországon pedig egyik legjobb tanítványa, *Schwartner Márton* – statisztikai tevékenységében érte el csúcspontját (7).

Conring és Bél Mátyás „statisztikai” jellegű tevékenysége között alapvető különbség, hogy Conring az elődeitől összeállított, azoktól már készen kapott, nagyszámú államleírás anyagát szelektálta rendezte, csoportosította bizonyos – oly-

kor formális – szempontok szerint, Bél Mátyás pedig arra vállalkozott, hogy minél nagyobb részletességgel összegyűjtse egyetlen ország jellemző adatait. Conring több államra kiterjedő „általános” államtudományi leírásával („*Staatenkunde*”) szemben Bél Mátyás „speciális” államismerettant nyújt („*Staatskunde*”). El kellett végeznie minden tudományos és „statisztikai” tevékenység első szakaszát, az adatgyűjtés munkáját is. Ennek a tulajdonképpen „gyakorlati statisztikai tevékenység”-nek a megszervezésével is „úttörő” munkát nyújtott. Ez egyben tudományszervezési tevékenység is volt, hisz maga körül valóságos kis munkaközösséget hozott létre, a központ szerepét betöltő pozsonyi lakásán. (Arról is vannak ismereteink, hogy – Széchenyi előtt mintegy száz évvel – tudományos társaság létesítésére is voltak konkrét – bár megghiúsult – tervei és javaslatai (22).)

Nemcsak magyarországi, hanem – egyik méltatójának megállapítása szerint – európai viszonylatban is úttörő jelentőségű volt a közigazgatás szerepének felismerése és bevonása a munkába (16). A közigazgatásnak nemcsak az adatgyűjtésben, illetve -ellenőrzésben, hanem az összegyűjtött anyag rendezésében is kitüntetett szerep jutott Bél Mátyás munkásságában: országleíró fő művének alapvető szerkezeti elemei az elsődleges közigazgatási egységek, a vármegyék. Az anyag további tagolásában pedig az alárendelt közigazgatási egységek (járásoktól a városokon át a falvakig) alkotják a szerkezeti elemeket, figyelembe véve még a települések jogállásában mutatkozó különbségeket is. Ebben a jellegzetesen közigazgatási (jogi) szempontú előadásmódban hatással lehetett Bélre – a már említett, megyénkénti részletezésű Parschitzius-féle kéziraton kívül – a Halléban megismert, felvilágosult német természetjogász *Thomasius* racionalista, jogászias szemlélete (5), sőt talán bizonyos fokig a pietizmusnak – a nevelésben és más területeken egyaránt megnyilvánuló – realizmusa is. A közigazgatási tagolódás következetesen érvényesült országismertető művében még olyankor is, amikor esetleg jobb áttekintést nyújtott volna a megyei határok figyelmen kívül hagyása (például a hegy- és vízrajzi viszonyok leírásánál) (10).

Műve igazgatástörténeti szempontból fokozott jelentőséget kap éppen napjainkban, amikor a megyék összevonásával és feldarabolásával, egyes községek ide-oda csatolásával a régi megyehatárok igencsak megváltoztak, sőt a megyén belüli igazgatási egységek, a járások meg is szüntek. A közigazgatási rendszerezettségű és részletezettségű mű java részét a Conring által alkalmazott rendező elvek közül a „*causa materialis*” körébe vágó terület és a népesség, vagyis a gazdasági-társadalmi viszonyok ismertetését adja, nem is tud mit kezdeni az államformát és államcélokat érintő kérdésekkel. A Conring-féle államismerettan inkább politikai-közjogi-államtudományi jellegével szemben Bél országleírása egyfajta földrajzi-etnografikus irányt képvisel. Ezt az elsődlegesen földrajzi leíró szándékot műve címében is kifejezésre juttatja („*Notitia ... historico-geographica*”) Conring egyetemi előadásainak, címében is hangsúlyozott államismerettani jellegével szemben („*Tesaurus rerum publicarum. . .*”).

Bél művének címében is szerepel „történeti” jelző, de Conring munkássága sem nélkülözi a történeti vonatkozásokat: „*Prooemium*”-a is egymás mellett tünteti fel az államleírásban a történeti fejlődést („*historia rerum gestarum*”) és a korabeli viszonyokat („*descriptio rerum publicarum nostri aevi*”) (16). Ha ki is mondta, hogy az államismerettanban a múlt leírását el kell választani a jelentől és a jövőtől, közel egy évszázadnak kellett még eltelnie, míg Achenwall a múlt tanulmányozását kifejezetten a történettudomány körébe utalta, leválasztva a jelent tanulmányozó statisztika területétől (6). Conringot csakúgy, mint Bél a művelődéstörténet a leíró statisztika mellett – egyebek között – a történettudomány képví-

selőjének is tartja: Conringot egyenesen a német jogtörténet atyjának, Bél Mátyás pedig a királytól az udvari történész címet kapta meg.

Miként Conring „status”-tudományi, „statisztikai” jellegű tevékenységében hiába keresünk számszerű adatokat, Bél országleírásában is csak kivételesen fordulnak elő (például Selmecebánya esetében). Joggal merülhet fel a kérdés milyen alapon nevezi munkájukat a tantörténet mégis „leíró statisztiká”-nak. Horváth Róbert válasza szerint abban az értelemben és mértékben lehet jogosultsága ennek a minősítésnek, amennyiben ennek a korábbi szakasznak a képviselői kialakították az államérettel kapcsolatos, számszerűsíthető fogalmakat, még ha nem is töltötték meg a szorosabb értelemben vett statisztikai tartalommal. A számszerű adatokkal dolgozó, „valóban statisztikai” leírásnak a forrását, gyökerét kell tehát ezekben látnunk (7). Béllal kapcsolatban még azt is hozzátehetjük, hogy az ország településeinek, azok főbb jellemzőinek *kvalitatív* leírásával megkönnyítette a későbbi népesség- stb. statisztikai összeírások során a *kvantitatív* számbavételt is (2).

Ha nem is került sor – Bél eredeti terveivel szemben – a „rég Magyarországra” részletes feltárására, a „Notitia” értékes történelmi ismeretanyagot is tartalmaz, mert a kérdőíves anyaggyűjtésen és a helyszíni utazások során szerzett közvetlen tapasztalatokon kívül köz- és olykor magán- (családi) levéltárakban folytatott kutatások eredményeire is támaszkodik. Ezen túlmenően az egész mű – megírása után két és fél évszázaddal – történelmi forrásértékűvé is vált: nélkülözhetetlen forrást nyújt a nép- és társadalomrajz, a közjog, a régészet és antropológia, az egyes gazdaságtudományi ágazatok, az egészségtudomány és más tudományágak mai művelői számára is. A tudományoknak a XVIII. század második felétől kezdődő és a XIX. században kibontakozó szakosodása előtt született, így a tárgykört sokoldalú megközelítésben és máig felül nem múlt részletességgel tárja fel, a XVII–XVIII. századbeli enciklopedikus műveltségű polihisztorok módján. A tudományok mind szűkebb területekre tagolódásának túlzásai után, korunkban újra terjedőben van egy-egy témakör „multidiszciplináris” megközelítése, különböző tudományágak képviselőinek közreműködésével. A polihisztor Bél Mátyás számos ismeretágot átfogó enciklopedizmusával szemben a korunkbeli interdiszciplinaritás különböző (rendszerint) rokontudományok fényében megvilágítva láttatja a tudományos vizsgálódás tárgyául választott területet.

Korábban az államleíró munkák általában – az itáliaiak csakúgy, mint a németalföldiek és a későbbiek – közvetlen politikai (nemzetközi kereskedelmi, diplomáciai stb.) indítékokból és célokból születtek. Bél Mátyás pedig azzal fogott munkához, hogy jól használható országismertető földrajzi tankönyvet ad diákjai kezébe. A munka kereteinek kiszélesítésével ebből végül is az egész államélet vezetését szolgálni kívánó, példátlanul gazdag ismerettár lett, amely egyben a külföldnek is hű képet kíván nyújtani a szerző kedves pannóniai hazájáról.

Nem valamiféle öncélú tudományt művelt tehát Bél Mátyás, előadásmódjában sem valaminő szenttelen, steril, ún. „tisza tudomány” a Notitia. A könnyen érthető nyelvezetű enciklopedikus műben a rengeteg (nem számszerű) adat „száraz” felsorolását, hiteles történelmi dokumentumok közreadását, nem ritkán klasszikus szerzőktől vett irodalmi idézetek élénkítik. Gyakran bírálja a meglevő viszonyokat, sőt tanácsokat is ad megváltoztatásukra. Nem a gazdasági–társadalmi intézmények rendszerét kívánja gyökeresen megváltoztatni, hanem a gazdálkodás alanyának, a „legfőbb termelő erő”-nek, az embernek a haladást gátló, beidegzett régi rossz szokásait. Emelni akarja szellemi–erkölcsi színvonalát, ami – hite szerint – anyagi felemelkedésének is alapja. Ezt a célt szolgálja sikeresen iskolaszervezési, oktatási reformjaival és lelkipásztori tevékenységével is.

BÉL MÁTYÁS ÖROKSÉGE

Bél Mátyás 48 megyére kiterjedő országismertető nagy művéből csak 10 megye anyaga jelent meg nyomtatásban, de munkájának egésze, a kéziratban maradt anyag is – ha nem is a kívánt és megérdemelt mértékben – kétségkívül hatást gyakorolt kortársaira és a későbbi néhány nemzedékre. Eredeti céljának megfelelő területen az oktatásban csakúgy, mint a tudományban. Így például *Mikoviny Sámuel*, a mű kartográfusa a Selmecebányai Bányatisztképző Intézet – az Erdészeti és Bányászati Főiskola elődje – tanáraként minden bizonnyal felhasználta az oktatásban Bél Mátyás anyagát. Legjobb tanítványa, *Thomka-Szászky János* a „Notitia” anyagából „Compendium Hungariae Geographicum” címmel Bél Mátyás halála után, 1753-ban földrajzi tankönyvet adott ki Pozsonyban, amely 1792-ig négy kiadást ért meg. Feltehetően hatással volt Bél Mátyás munkája *Kovács János*nak, másik kartográfus munkatársának „Az esztergomi érsekséget illető jószágoknak földrajzi–topográfiai leírása”-ra is, amelyet 1980-ban tettek közzé levéltári felfedezői (2).

Felhasználták és tovább fejlesztették Bél művét a későbbi magyarországi leíró statisztikai irodalomban, annak különösen topográfiai vagy településtudományi irányú műveiben. Így például jó forrásul szolgált *Korabinszky János Pálnak* 1786-ban megjelent német nyelvű „földrajzi, történelmi és terméklexikon”-ához "(Geographisch–Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn ...)", amely töredékes (és nem mindig megbízható) statisztikai adataival már bizonyos átmenetet képez a leíró statisztikában az Achenwall–Schlözer-féle fejlettebb változat felé (5).

Az első magyar nyelvű betűrendes honismereti lexikon szerzője, *Vályi András* – a XVIII. század utolsó évtizedében a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom első professzora – szintén sokat merített Bél Mátyás nyomtatott és kéziratot anyagából, mintegy 12 és fél ezer helységre kiterjedő, háromkötetes „Magyarország-leírása”-ban (1796–1799). *Fényes Elek* eléggé ismert, széles kiterjedésű munkásságát itt nem is részletezve, Bél Mátyás után jó évszázaddal *Palugyay Imre* kezdett a Béléhez hasonló nagyszabású vállalkozásba, melyből nyomtatásban „Magyarország történelmi, földészeti és állami legújabb leírása” címmel 4 kötet látott napvilágot 1851–1855-ben. Ezek Bél Mátyás művének nyomtatásban megjelent – főleg felvidéki – megyéivel szemben nagyjából alföldi megyék leírását tartalmazzák (Békés, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun, Szolnok, valamint Hont), továbbá mintegy 10 városét, többségükben ugyancsak dél- vagy kelet-magyarországiakét.

Bél Mátyás földrajzi, leíró statisztikai műve tehát – túlnyomórészt kéziratot jellege ellenére – nem volt hatás nélküli a magyarországi tudományos irodalomban. Napjainkban azonban – a latin nyelvismeret háttérbe szorulása következtében – a mű latin nyelve mindinkább akadályává válik a felhasználásnak. Pedig a szinte társadalmi mozgalommá terebélyesedő helyismereti és helytörténeti kutatás keresve sem találhatna megbízhatóbb kiindulási pontot Bél Mátyás leíró művének, mely községi részletezésben tükrözi a mintegy két és fél század előtti magyarországi viszonyokat. Ennek ellenére a mai országterületre eső megyék leírásának többsége ma is csak kéziratban férhető hozzá. Elsőként a mű megjelenésének 250. évfordulója alkalmából 1936-ban Csepel sziget és Budafok leírása vált ismertté magyar nyelven, 1943-ban pedig a három megye területét mosó Balaton környékének földrajza a Tihanyi Biológiai Kutató Intézet kiadványsorozatában. (Ez utóbbi keretében egy másik művéből – a „De re rustica” címűből – is megjelent a Magyarország halairól és halászatáról szóló rész.) 1957-ben került sor Esztergom megye

anyagának szemelvényes magyar nyelvű közzétételére a Komárom megyei Tanács kiadásában. 1969-ben Heves megye ismertetését Eger Vára Barátainak Köre adta ki, Pest megyéét pedig 1977-ben a Megyei Múzeum. 1980-ban Bihar megye anyaga látott napvilágot a Berettyóújfalvai Múzeum kiadásában, majd Tolna megyéé a Megyei Levéltár tanulmánykötetében. Egy csehszlovákiai magyar történésznek a Bodrogköz magyar nyelvű leírása köszönhető.

Meg kell említenünk, hogy Bél Mátyást a szlovák kultúra is magáénak vallja származása, besztercebányai és pozsonyi működése okán, és mert a felvidéki emberekről – „Magyarországnak egyik leghasznosabb nép”-éről – általában elismerő hangon írt műveiben. De része Bél Mátyás a középkelet-európai német nyelvű művelődéstörténetnek is, hisz három évtizeden át német nyelvű egyházközség élén fejtette ki nagyhatású tevékenységét, számos munkát – még verseket is – írt németül, és egyik alapító tagja volt az Olomoucban (Olmütz) létesült első osztrák tudományos társaságnak. („Societas eruditorum incognitorum in terris Austria-cis”) (20).

Bél Mátyás értékét csak növeli, hogy több nemzet is nagyjai között tartja számon, miként a Zrinyiek nagyságát sem csökkenti, hogy horvátok és magyarok egyaránt magukénak tudják. A Bél Mátyással foglalkozó irodalom 1970-ig számba vett bibliográfiai áttekintésében a magyarországiak mellett nagy számban találunk csehszlovákiai szerzőt és néhány németet is. Összefoglaló jellegű munka azonban magyar nyelven már több mint 100 éve – *Haan Lajos* 70 oldalas akadémiai székfoglalója óta – nem jelent meg róla (4).

Az utókor úgy juttathatja kifejezésre tiszteletét és megbecsülését az európai színvonalú polihisztor és Magyarország népeinek nagy nevelője iránt, hogy követi példáját a tudományok sokoldalú művelésében, a társadalmi–gazdasági viszonyok megváltoztatására irányuló törekvésében és abban a gondolkodásmódban, amely anyanyelvi és vallási különbségek nélkül egyaránt tiszteli minden nép fiát. Bél Mátyás tudományos és erkölcsi öröksége ápolásának és felhasználásának útján első fontos lépés lenne példátlanul gazdag munkásságának – a legterjedelmesebb magyarországi kéziratanyagának – magyar nyelvű kritikai kiadása, valamint életének és tevékenységének korszerű, monografikus feldolgozása. A magyarországi tudomány- és művelődéstörténet ily módon törleszthetné egyik legsúlyosabb adósságát „Magyarország nagy ékességé”-vel („Magnum decus Hungariae”), a hazai leíró statisztika első nagy úttörőjével szemben.

IRODALOM

- (1) *Bodor Antal*: Bél Mátyás emlékezete. Magyar Társaság Falukutató Intézete. Budapest, 1936. 11. old.
- (2) *Dávid Zoltán – T. Polónyi Nóra*: Az első magyar nyelvű leíró statisztika. Központi Statisztikai Hivatal Levéltára. Forrásközlések 1. Statisztikai Kiadó. Budapest. 1980. 112 old.
- (3) *Dékány Kálmán*: Bél Mátyás földrajza. Reichardspurg és Tsa. Marosvásárhely. 1903. 119 old.
- (4) *Haan Lajos*: Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. Értekezések a történelmi tudományok köréből. VIII. köt. 8. sz. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1879. 76 old.
- (5) *Dr. Horváth Róbert*: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. A Népeségtudományi Kutatócsoport közleményei. 13. Statisztikai Kiadó. Budapest. 1966. 131 old.
- (6) *Dr. Horváth Róbert*: Linné és Schlözer – Új szempontok a leíró statisztikai irány értékeléséhez. *Statisztikai Szemle*. 1978. évi 10. sz. 1018–1039. old.
- (7) *Dr. Horváth A. Róbert*: Le développement de l'école de statistique descriptive allemande. Acta. Univ. Szegediensis de Attila József Nom., Acta Juridica et Politica, Tom. XXVIII. Fasc. 7. Szeged. 1981. 69 old.
- (8) *Dr. Horváth Róbert*: Hermann Conring halálának 300. évfordulójára. *Statisztikai Szemle*. 1982. évi 11. sz. 1122–1133. old.
- (9) *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1980. 757 old.
- (10) *Kovácsics József*: Statisztika. Tankönyvkiadó. Budapest. 1974. 284 old.
- (11) *Köves Pál – Párniczky Gábor*: Általános statisztika I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1981. 363 old.

- (12) *Láng Lajos*: A statisztika története. Grill. Nap Nyomda. 1913. 434 old.
- (13) *Somogyi Sándor*: Bél Mátyás földrajzi munkássága 250 év tükrében. Megjelent: Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron. Szerk.: *Marton István*. Községi Közös Tanács. Balatonkeresztúr. 1982. 34–46. old.
- (14) *Mészáros Vince*: Bél Mátyás öröksége. Megjelent: (13). 47–60. old.
- (15) *Tóth István*: Bél Mátyás Pécs-baranyai kapcsolatai. Megjelent: (13). 79–88. old.
- (16) *Márki Hugó*: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és a XIX. század fordulóján. Politzer. Budapest. 1905. 126 old.
- (17) *Mészáros István*: Bél Mátyás születésének 270. évfordulójára. *Statisztikai Szemle*. 1954. évi 6–7. sz. 473–479. old.
- (18) *Szalontai Rezső*: Bél Mátyás ifjúsága. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 2. Szerk.: *Mátrai László, Tóth András, Vértessy Miklós*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1964. 287 old.
- (19) *Szekfű Gyula*: Magyar történet V. köt. (Hatodik könyv: XVIII-ik század. Harmadik rész: A felvilágosodás.) Megjelent: *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet I–V. kötet. 3. kiad. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1935–1936. 690, 148 old.
- (20) *Tarnai Andor*: Államismereti irodalom. Megjelent: A magyar irodalom története. 2. Szerk.: *Klaniczay Tibor*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 465–471. old.
- (21) *Thirring Lajos*: Bél Mátyás születésének 250. évfordulójára. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1934. évi 3. sz. 230–232. old.
- (22) *Wellmann Imre*: Bél Mátyás és a magyar tudós társaság terve, 1735. *Magyar Tudomány*. 1965. évi 11. sz. 738–741. old.
- (23) *Wellmann Imre*: Bél Mátyás. *Történelmi Szemle*. 1979. évi 2. sz. 381–391. old.

РЕЗЮМЕ

Автор посвящает свою статью памяти Матьяша Бела, одной из наиболее много-сторонней личности венгерской духовной жизни XVIII века, пионера отечественной статистики, по поводу трехсотлетия со дня его рождения.

Показом жизненного пути ученого, изложением его важнейших трудов автор воспроизводит статистическое и научно-историческое творчество Матьяша Бела. Указывает на богатство его научного творчества, в том числе на тот научно-исторический факт, что М. Бел в его главном труде „Историко-географическое описание новой Венгрии” методом сбора служащих в качестве основного материала знаний (непосредственный опытный и опросный сбор данных), а также способом систематизации полученных данных внес новое в науку, способствовал отечественному обоснованию статистической мысли.

Автор отмечает, что описывающий страну труд М. Бела можно воспринять также как предвестник современного интердисциплинарного метода мышления и исследования, поскольку он своеобразными средствами различных научных отраслей (география, историография, природоведение, описание общества и т. д.), а также с обособляющимся впоследствии в качестве описательной статистики методом совместно подытоживает знания о тогдашней Венгрии.

SUMMARY

The author commemorates in his study Mátyás Bél, one of the most versatile scientists in the intellectual life of Hungary in the 18th century, pioneer of statistics, on the occasion of the tricentenary anniversary of his birth.

The author reviews Mátyás Bél's statistical and scientific activity, presenting his career and discussing his most important works. He points out the rich oeuvre of the scientist of encyclopedic learning, and stresses the fact, that Bél in his fundamental work entitled „Historico-geographic description of New Hungary” created a new epistemological method and contributed to the foundation of statistical way of thinking in Hungary, through the method of gathering information, used a basic material (data collection via direct experience and by questionnaires) and through the method of systematizing the information obtained.

The author refers also to the fact, that Bél's descriptive work can be taken for the forerunner of interdisciplinary thinking and analysis, since he used the specific means belonging to various fields (geography, historiography, natural history, sociography etc.) and the method used which later became independent as descriptive statistics, proved to be able to comprehend the knowledge about Hungary of the epoch.

VALÓSZÍNŰSÉG- ÉS TUDOMÁNYELMÉLET A GAZDASÁGSTATISZTIKÁBAN

DR. HORVÁTH RÓBERT

A valószínűségelmélet alkalmazása a gazdaságstatisztikában és hatása a gazdaságelméletre az egyik legnehezebb probléma a tudományelmélet (episztemológia) terén. Vizsgálódásunk tárgya ugyanis nemcsak egyike azoknak a fő kérdéseknek, amelyek minden tudományban felmerülnek az emberi tudás természetét és végső érvényességét kutatva, hanem ez egyben a statisztikai módszertan specifikus kérdése is. Megválaszolása nemcsak a formális matematikai logika segítségével hívását igényli, hanem a kutatásban messzemenően támaszkodnunk kell az induktív statisztikai logika és gondolkodásmód, különösen a statisztikai becslés vagy inferencia elméletére is.¹

A kérdés exponálását célszerűnek látszik – tekintettel a gazdaságstatisztikára mint leszűkítettebb vizsgálódási területünkre – a jelen tanulmányban két idevágó alapösszefoglalás rövid kritikai elemzésére alapozni, nevezetesen *Joseph Alois Schumpeter* és *Harald Westergaard* standard műveire (1), (2). Az előbbi a közgazdasági elemzés történetéről írott nagyszabású szintézisében mint közgazdász jelentős mértékben igénybe vette az utóbbi – a statisztikai tudománytörténész módszertörténetileg is hiteles – munkáját, mely figyelemmel volt nemcsak az ún. „tisztá”, azaz matematikai statisztikai értelemben vett módszertörténetre, hanem annak fő alkalmazási területeire, tehát a bennünket e tanulmány keretében érdeklő gazdaságstatisztikára is.

I.

A tanulmány tárgyául választott kérdés kifejtését azzal vezetném be, hogy Schumpeter idézett munkájában a modern statisztikai módszer első igényes jelentkezését, azaz a politikai aritmetika megjelenését a következő meglepő főcím alatt tárgyalja: „The Econometricians and Turgot”. ((1) 4. fejezet). E megközelítésnek a valószínűségelmélet statisztikai alkalmazása és a tudományelmélettel való kapcsolata szempontjából különleges jelentőséget kell tulajdonítanunk. Egyáltalán nem világos ugyanis, és még kevésbé magától értetődő, hogy egy olyan világviszonylatban kiemelkedő tudománytörténész, mint Schumpeter, miért tartotta nemcsak megengedhetőnek, hanem szükségesnek is, hogy az ökonometria koncepcióját – vagyis egy XX. századi koncepciót – több mint két és fél évszázaddal visszavetítse a közgazdaságtudomány módszertörténetébe és vele kapcsolatban a

¹ Ez az értelmezés megfelel az *Encyclopaedia Britannica. Macropaedia.* „Epistemology” címszóban adott felfogásának (15. kiad. Chicago. 1973–74. 6. köt. 925. és köv. old.)

közgazdasági gondolkodás ismeretelméleti szempontból is vizsgálendő fejlődésébe.

E kérdés közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy Schumpeter felfogása szerint az első angol politikai aritmetikusok „ökonometrikusok” voltak, minthogy „... összekötötte őket a számszerű elemzésre való törekvésnek a szelleme” ((1) 209. old.). Első ránézésre ez a megállapítás túl általánosnak tűnik, hiszen ebbe a megfogalmazásba belefér nemcsak az alkalmazott, azaz a gazdaságstatisztikai vizsgálat, hanem az elméleti jellegű matematikai közgazdaságtani megközelítés is. *William Petty* munkásságát elemezve azonban Schumpeter közelebbről is körülírja, hogy mit ért e modern megjelölés visszavetítésén, méghozzá a posztumusz „Politikai aritmetika” (1690) c. műből vett idézet segítségével: „Politikai aritmetikán az állam kormányzása szempontjából jelentős dolgokra alkalmazott számok segítségével folyó gondolkodást kell érteni mint gyakorlati politikát („Art”)”. Az „art” szó fordítása nem könnyű, de ismeretes, hogy a kor államtudománya megkülönböztetést tett „elmélet” azaz *scientia, theoria* vagy elméleti politika, továbbá „gyakorlati politika” azaz *ars* és végül gyakorlat, azaz *praxis* között, s ezért adtuk vissza a fenti fordításban mi is ezzel a műszóval a Petty által használt közkeletű latin kifejezést.

Schumpeter a fenti Petty idézet további megvilágításával sem marad azonban adós, úgy folytatva, hogy Petty számára a politikai aritmetika módszere nem egyszerűen „... a gondolkodásnak mint módszernek az adatokkal való helyettesítéséből áll”, mert „... számára a tudomány (*scientia*) egyértelmű volt a mérésel”. Ezért kovácsolt olyan „... analitikai eszközöket, amelyek képesek voltak a számszerű tényekkel dolgozni . . . , és amelyekből levonható általánosítások tulajdonképpen a számok és a gondolkodás egyesítéséből előálló közös terméknek tekinthetők” ((1) 210. és köv. old.). Ez volt az az alapvető felismerés, amely Schumpeter szerint – a közgazdászok számára több mint 250 éven át homályban maradt, de amely mégis arra inspirálta *John Grauntot*, hogy „... kifejlessze magában azt a módszertani érzéket, hogy miként lehet egyes tömegjelenségeket „törvényekkel” megragadni, noha az azokat alkotó egyedi elemek a véletlentől függenek” ((1) 212. old.).²

Ebből az általunk adott nyers összefoglalásból is levonható már az a következtetés, hogy Schumpeter felfogásában az ökonometria nem a közgazdasági és a számszerű gondolkodás matematikai értelemben vett kombinációja – azaz az általunk korábban már említett matematikai közgazdaságtannak megfelelő megközelítési módszer csupán –, hanem egyben annak a tényszerű valóságra való alkalmazása is. Ennek a tényszerű valóságtartalomnak a fenti, *Grauntra* vonatkozó passzus szerint a tömegjelenségekre kell vonatkoznia – akár demográfiai, közgazdasági vagy szociológiai jellegűek legyenek is azok –, sőt továbbmenően e tömegjelenségek megoszlásának vagy magatartásának törvényszerűsége is valószínűségelméleti jellegű kell legyen. Nyilvánvaló, hogy csak ilyen gazdasági tömegjelenségek fenti módszerrel való megközelítése esetén lehet értelemszerűen „ökonometriáról” beszélni.

Különös módon azonban Petty módszerének további elemzése során Schumpeter mégis letér erről az ökonometriai gondolatmenetről, és ehelyett azt hangsúlyozza, hogy a politikai aritmetika úttörő, legfőbb érdeme a közgazdaságra alkalmazható olyan „statisztikai koncepciók” kialakítása, mint amilyenek a „nemzeti jövedelem” vagy a „pénz forgási sebessége” ((1) 213. és köv. old.).

² Megjegyezzük, hogy Schumpeter véleménye éles ellentétben van e kérdésben *Westergaard* álláspontjával.

Világos azonban, hogy ez utóbbi „statisztikai koncepciók” esetében inkább a konvencionális gazdaságstatisztika területén mozog a vizsgálódás, ha meg is van az az úttörő érdeme, hogy mikroökonómiai megközelítés helyett makroökonómiait alkalmaz. Mert végül is itt a statisztikai mérés tényleg felmerül, de a valószínűségelmélettel való összekapcsolás s ennek megfelelő törvényszerűségek, szabályszerűségek kutatása nélkül. Kétségtelen, hogy ilyen fogalmi apparátus kialakítása is nagy jelentőségű előrelépést jelentett a statisztikai módszertanban. Ehhez olyan gondolati alaphipotézis kialakítására volt mindenekelőtt szükség, hogy e jelenségek egyes elemei között olyan egyformaság vagy legalábbis egyneműség áll fenn, amely valamilyen „közös nevező” segítségével aggregálhatóvá teszi ezeket, s így belőlük olyan tömegjelenség alakítható ki, amely mint a gazdasági vagy társadalmi valóság magasabbrendű jelensége saját jogán értelmezhető és vizsgálható.

Ez az új és bizonyos értelemben eléggé bonyolult gondolatmenet mint tudományelméleti megközelítés azonban – amit ez utóbbi schumpeteri elemzés tár fel – véleményem szerint mégis egy fokkal alacsonyabb megközelítési fokot és módszert képvisel, mint a korábbiakban már tisztázott valódi értelemben vett ökonometriai megközelítés. Ahhoz, hogy ez utóbbi kialakulhasson a gazdaságstatisztikában, és visszahathasson a gazdaságelméletre is, a tudományelméleti értelemben vett tudományos módszertani fejlődésnek még elég hosszú utat kell megtennie.

E fejlődésnek az alábbiakban három jellegzetes szakaszát vagy állomását kívánom – kiragadott példaként – vizsgálni. Elsőnek a verbális gondolkodás és a nyelv mint tudományos eszköz vagy módszer problémáját vetem fel, másodikként az előbbinek matematikai formalizálásából eredő tudományelméleti kérdésekkel kívánok röviden foglalkozni, harmadikként pedig olyan gazdaságstatisztikai koncepciók és modellek felmerülését vázolom fel röviden, amelyek a közgazdasági rendszernek valamiféle valószínűségelméleti koncepcióját is implikálják.

A fejlődés említett három szakaszának vagy csomópontjának ilyen hármas elhatárolása természetesen tudományos absztrakció önmagában is, minthogy ezek nem jelentenek időbeli egymásutániségot, csak elméletit, s amellet egymást kölcsönösen befolyásolva és egymás elemeit vegyesen tartalmazva fordultak elő, sőt fordulnak ma is elő a valóságban. Emellett analitikai értékük és a tudomány előbbrevitele szempontjából kifejtett szerepük elsősorban a belőlük levont következtetések helyességétől és időszerűségétől, valamint az összgazdasági és a társadalmi valósághoz kapcsolódó interpretációjuk valószerűségétől és jelentőségétől függ. Így tisztán módszertani fejlettségükhöz tudománytörténeti értékítéletek aligha kapcsolhatók.

Mindez – úgy gondolom – utal már az alábbi expozíció nehézségeire, sőt buktatóira is, de ennek ellenére a kérdés tudományelméleti és ismeretelméleti jelentősége nagy, és így nem csupán tudománytörténeti jelentőséggel bír.

II.

Az első kérdéskör, amelyre vizsgálódásainkat összpontosítani kívánjuk – mint említettük –, a verbális gondolkodás, közelebbről a nyelv mint tudományos eszköz és mint tudományos módszer tudatos felismeréséből adódik. Közismert tény, hogy a közgazdaságtudomány mint önálló tudományos diszciplína kialakulása a filozófiából, pontosabban az ún. „morálfilozófiából” való kiválás formájában ment végbe, ahogy ezt legjobban *Adam Smith* példája mutatja.

Ennek megfelelően az új tudomány fő módszere is szükségképpen a verbális leírás és a verbális gondolkodás kellett legyen. Ennek *Smith* tudatában is volt,

amit mutat, hogy e kérdéssel külön is foglalkozott.³ Nagyjából másfél évtizeddel korábban egy másik születni készülő tudomány teoretikusa, *Johann Peter Süssmilch* a demográfiai tudomány megalapozási nehézségeivel kapcsolatosan szintén érintette a kérdést.

E nyelvi probléma legegyszerűbben úgy foglalható össze, hogy a nyelv a korai közgazdaságtan számára nemcsak a vizsgálódások fő eszközével volt azonos, hanem ugyanakkor annak tárgyává is vált. A modern nyelvészet ezt az összefüggést jóval bonyolultabban fejezi ki – a *Ferdinand de Saussure* nyomán kialakult iskola például ezt úgy fogalmazza meg, hogy a nyelv mint egy generális kód kialakulása során végül is egy absztrakt és formalizált struktúrává válik, kifejezve az adott társadalom formális logikáját –, de ugyanakkor és egyidejűleg meg kell felelnie a ráépülő társadalmi gyakorlatnak is.

Ez utóbbi szükségszerűen kialakít bizonyos eltéréseket is ettől a formális struktúrától, de az elszakadás sohasem lehet olyan mértékű, hogy a nyelvi struktúra teljesen „semlegessé” váljék a társadalom szempontjából. Legutóbb ezt a nyelvészeti strukturalizmus egyik nagysága, *Roland Barthes* úgy fejezte ki, hogy a nyelvnek nincs „zéró foka” (3). Mindebből az következik, hogy a nyelv mint tudományos eszköz hatékonysága változó lehet a társadalomban végbemenő strukturális változások folytán, és az eltérő vagy egyenesen ellentmondó gyakorlat gyakorisága és elterjedése következtében konfliktushelyzetek kialakulásához is vezethet (4) 13. és köv. old.).

Ez utóbbi esetben a nyelvészeti „jel” belső logikája nincs már összhangban annak a „képnek” a logikájával, amelyet jelöl, vagy – ismét a modern nyelvészeti terminusokat használva – a „jelentő” („signifiant”, „désignant”) nem konform többé a „jelentett”-el (signifié, désigné). Ilyenkor a verbális kifejezés és a tartalom azonosítása egyre nagyobb nehézségekkel jár, és ez lerontja a tudományos megközelítés hatásosságát. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy *Auguste Comte* még egy harmadik effajta konfliktus lehetőségére is utalt, nevezetesen arra, hogy a két elemhez az emberek bizonyos érzelmei is kapcsolódnak, s ez utóbbiak is elszakadhatnak akár a nyelvi absztrakciótól, akár az általa kifejezett valóságtartalomtól, ami újabb hatékonyságcsökkenést idézhet elő.

A most tárgyalt problémánál azonban még jelentősebb zavart idéz elő a verbális leírás és gondolkodás használata esetében az a „helyzet”, midőn azok a tények vagy adatok, melyek a nyelvi megközelítésben mint a tudomány tárgyai szerepelnek, nem egyforma jelentőségűek, azaz egyesek közülük elismerten meghatározóbb szerepet játszanak, mint mások, vagy legalábbis a verbális módszer ilyeneként emeli ki őket az általa nekik tulajdonított jelentőség alapján. Ilyenkor beszélünk arról, hogy ezeket alapvető „konceptióként” emeljük ki, vagy definiáljuk e foglamakat, s ez az a lépés, amelyet *Schumpeter* a fentebbi bevezető fejtegetéseinkben Pettyvel kapcsolatban kiemelt.

Ez az eljárás azonban a „jelentett” és a „jelentő” azonosítását, egymáshoz való közelítését és valóságtartalom szempontjából való értelmezését nehezíti – különösen, ha a jelentőségbeli különbség néha nem valóságos, hanem tudományos jellegű –, akár a „scientia”, akár az „ars” céljait szolgálja is. Más szóval itt a dekódolás, interpretálás vagy verifikálás csak megközelítő értékű lehet – a mutató meg nem felelés mértéke, a „hiatus” vagy rés („gap”) nagyságától függően –, amit statisztikailag az asszociáció sztochasztikus voltából eredő statisztikai eltérések kvalitatív kifejezésekként is felfoghatunk. Szélső esetekben ez a meg nem

³ Lásd: (1) 182. old., ahol *Schumpeter Smith*: „A Dissertation on the Origin of Languages” c. művére hivatkozik.

felelésből eredő interpretációs probléma ki is zárhatja egy valóságértékkel bíró interpretáció megtalálását ((4) 22. old.).

Midőn a filozófiában a verbális módszerek mellett egyre nagyobb teret nyert a „királyi út”, a matematikai formanyelv alkalmazása, ez kétségtelenül azzal az előnnyel járt, hogy a tudományos nyelv logikája jóval szigorúbbá vált és egyben koherensebbé is, ugyanakkor azonban a matematikai gondolkodás bevezetésével a „rés” különösen a kiinduló alapvető tények vagy jelenségek, azaz koncepciók és a matematikai műveletek, operációk eredménye között jelentősen megnőtt a matematikai nyelv semleges jellege folytán. Az operációk számának a növelésével az interpretációs és verifikációs nehézségek is növekedtek, amelyhez újabban még a matematikai módszerek széles skálája és bonyolultsága is hozzájárul.

Oswald Spengler e probléma illusztrálására egy kollégája, Herbert Schoeffler alábbi idevágó passzusát idézi: „Az eredmény az lesz, hogy a közgazdasági elemzés struktúrája és a közgazdasági valóság struktúrája nem lesz izomorf. A rés áthidalása céljából a közgazdászok között szokásossá vált az adatgyűjtés, az adatfeldolgozás és az interpretálás során a mesterséges megoldások egész sorához folyamodni. Mesterségesen mechanizálnak, mesterségesen egyszerűsítenek, mesterségesen általánosítanak, mesterségesen szisztematizálnak, mesterségesen fixálnak, mesterségesen faktorizálnak, mesterségesen lezárnak, mesterségesen félig zárnak és mesterségesen izolálnak. Mesterségesen közvetettséggel dolgoznak. Feltételezik, hogy a heterogén a valóságban homogén, hogy a komplex simplex, hogy a komplex módon összefüggő csak simplex módon összefüggő, hogy az ismeretlen ismert, hogy a változó fix, hogy a nyitott zárt, hogy az összefüggő elszigetelt, hogy a határozatlan határozott. Emiatt óhatatlanul a közgazdasági valóságra vonatkozó kijelentések, melyek ily módszerek segítségével nyerhetők, teljesen megbízhatatlanok” ((5) 779. és köv. old.).

III.

Valami hasonló ment és megy végbe tehát akkor is, amikor a verbális tudományos nyelv áttér a matematikai nyelv használatára, amelyet a közgazdaságtanban az tett és az tesz különösen nehézé, hogy a közgazdasági jelenségek numerikus értékben való kifejezése az összemérhető „egység” fogalmat tételezi fel, annak ellenére, hogy a valóságban az ennek alapjául szolgáló „egyenlőség” vagy „azonosság”, amit a matematikai módszer megkíván, sohasem áll fenn.

Egy másik tanulmányomban a verbális módszerrel dolgozó német egyetemi leíró statisztikai iránnyal kapcsolatban rámutattam arra, hogy ez a késői arisztotelianus filozófiából kiszakadt irány is csak azon keresztül alakulhatott ki, hogy már a késői arisztotelianizmus szembekerült ezzel a problémával, és kénytelen volt a tömeges jelenségek és az emberi magatartások jellegzetességeinek mérése céljából e jelenségek egyediségére nézve eredeti álláspontját feladni. Az így kialakuló úgynevezett „konceptuális arisztotelianizmus” e tömegjelenségek egységeinek egyenlőségét már feltételezhetőnek tartotta. A belőlük kialakított sokaság ezen egyszerűsítő feltételezések és absztrakciók alapján matematikailag aggregálhatóvá és matematikai módszerekkel kezelhetővé vált, noha a valóságban nem matematikai, hanem természetesen statisztikai sokaságot jelentett ((6) 37. és köv. old.).

Körülbelül a verbális leíró statisztikai irány kialakulásával egyidejűleg a hasonlóan verbális filozófiai módszerek alkalmazásával jutott ugyanerre az eredményre Smith is a közgazdaságtanban, amikor a „homo oeconomicus”-t mint tudományosan összemérhető szükségletekkel rendelkező és kizárólag a józan ész

és jól felfogott közgazdasági önérdékek alapján cselekvő embert mint analitikai koncepciót a társadalomban feltalálható valóságos átlagemberrel azonosította. Ez a kettős absztrakció vezette el a smithi elemzést oda, hogy a „gazdasági ember” magatartását uniform-jellegűnek tekinthesse és másokéval összemérhesse, és ezen az alapon egy egyensúlyi elméletet is kidolgozhatson.

Quetelet teljesen hasonló konceptualizmus alapján alkotta meg a társadalmi „átlagember” fogalmát, az „homme moyen”-t, főleg azzal a lényeges különbséggel, hogy azt mint „homo socialis”-t fogta fel, és ezen az alapon elsősorban nem a közgazdasági rendszer, hanem az egész társadalmi rendszer statikus vizsgálatának is alapjává tette (⟨7⟩ 71. és köv. old.).

A fő különbség a két említett tudós felfogása között elsősorban a quetelet-i tudatos valószínűségelméleti megközelítésben mutatkozik, ami Smithnél a modern értelemben még hiányzik. A „láthatatlan kéz”, amely az egyensúlyt biztosítja ugyanis csak nagyon távoli utalás a determinisztikus jellegű közgazdasági rendre és módszertani téren való kiaknázására, mint statisztikai–valószínűségi számítási alapon álló univerzumra Smith rendszerében nem került sor. Még jelentősebb azonban e téren az a különbség, hogy míg a közgazdasági átlagember koncepció, mely annak összesített anyagi szükségleteivel, illetve az azok kielégítésére szolgáló egy főre jutó átlagtermékkel mint aggregálható és valóságos átlaggal juthat el a nemzeti jövedelem (a nemzeti össztermék) makroökonómiai fogalmához, addig az intellektuális és morális tulajdonságok egyéni átlagából kialakított társadalmi átlagemberre ez a gondolatmenet nem alkalmazható. Ezt maga Quetelet is világosan felismerte. Az „homme moyen” e téren felfelé torzító „fiktív” átlagot ad, vagy más szóval az ilyen átlagolás eredménye „ideáltípus” lesz, mely a „szép” és a „jó” előremutató típusa, amellyel a társadalom kiemelkedő egyéniségei, az „hommes supérieurs” azonosíthatók csupán.

Antoin Augustin Cournot híres 1838-ból származó közgazdaságtani monográfiájában annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a David Ricardo által kidolgozott közgazdaságtani analitikai verbális apparátus annak világossága és egyértelmősége folytán könnyen kifejezhető a matematikai közgazdaságtan formanyelvén is (⟨8⟩). Cournot egy másik, jelen gondolatmenetünk szempontjából fontos megállapítása abban állott, hogy a matematikai formanyelv azon előnye mellett, hogy szigorúbb és koherensebb megfogalmazását teszi lehetővé a vizsgált összefüggéseknek, azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy a numerikus műveletek segítségével nélkül, tisztán algebrai jelölésmóddal is lehetővé teszi absztrahált formában a „tisztá” gondolatmenetek kifejtését, megvilágítva azok funkcionális összefüggését, sőt azok kvantitatív nagyságrendjére, arányára is képes utalni, tetszés szerinti nagyságrendi összefüggéseket tulajdonítva az egyes algebrailag jelölt közgazdasági változóknak.

A fő előnye a matematikai formanyelvnek azonban szerinte is a matematikai műveletek által adott lehetőségben van s ezen belül is elsősorban a konkrét tartalommal bíró közgazdasági kalkulációkban, melyekkel Cournot a következő, 1843-ban közreadott és a valószínűségi számításról írott könyvében foglalkozott behatóan, anélkül azonban, hogy ez utóbbi közgazdasági alkalmazási problémáiba bocsátkozott volna. Érdemes megjegyezni, hogy Cournot a már említett 1838-as művében megoldotta matematikai közgazdaságtani alapon a részleges egyensúly problémáját egy közgazdasági rendszerben, de mint e mű második, 1869-es kiadásának előszavából kiderül, erre senki sem figyelt fel (⟨8⟩ 300. old.). Csak a Leon Walras által később kidolgozott általános egyensúlyelmélet került a figyelem előterébe, s ebben a Cournot által elszenvedett tudományos kudarcban – nézetem

szerint – a fő tényezőt ott lehet keresni, hogy éppen az 1840-es és 1860-as évek között a statisztikai tudomány látványos fejlődése háttérbe szorította a közgazdaságtan iránti figyelmet.

Talán a kérdés ilyen további nyitottságával függ össze annak a tudománytörténetben tapasztalható újabb és ismételt felmerülése ugyanabban a formában, mint Cournot-nál, nevezetesen, hogy éppen a végső elméleti problémák megoldásával viaskodó közgazdászok közül nem egy valószínűségelméleti szakmunkák szerzőjeként is ismert, mint például a XIX. és XX. század fordulóján *F. Y. Edgeworth* vagy az 1920-as évek elején maga *J. M. Keynes* is.

Ekkor született meg ugyanis a modern polgári, Quetelet által bevezetett statisztikai tudomány, amelynek bázisát szilárdan a valószínűségi számítással azonosította Quetelet. Ugyancsak az ő befolyása nyomán az állami hivatalos statisztikai szolgálatok szervezete is rohamos fejlődésnek indult, és gyorsan behálózta a főbb európai országokat, és először a közgazdaságtudomány történetében az összes fontossabb gazdasági jelenségekre kiterjedően nagy tömegű és megbízható statisztikai adatokat állított elő (9). Westergaard mint a modern statisztikai tudomány talán legautentikusabb tudománytörténésze erről úgy vélekedett, hogy közel az 1870-es évek közepéig tartott, amíg ezzel az anyaggal a közgazdászok élni kezdtek – ezt megelőzően még inkább csak a durva és többé-kevésbé tűrhető alappal bíró becslésekre támaszkodtak –, de természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a hivatalos statisztika által szállított anyag, illetve annak közgazdaságtudományi felhasználása sem valószínűségi számítási alapon állott, hanem csupán az ún. konvencionális gazdaságstatisztika alapján ((1) 962. old. és (2) 193. old.).

Ezt a megállapítást néhány kiragadott közgazdasági alapkonceptió hagyományos gazdaságstatisztikai megközelítésével könnyen illusztrálni lehet, mondjuk például a fogyasztás hullámszerűségeinek mérési lehetőségeivel. Mikroökonómiai szinten a klasszikus módszer erre nézve egy család fogyasztásának a statisztikai megfigyelése volt a közgazdászok részéről, akár mint feltételezett „típusa”, akár mint a szociológiai értelemben vett „klinikai esete” egy adott háztartás fogyasztásának. Ezt már a XVIII. század végétől alkalmazták a közgazdaságtanban, s a XIX. század közepén nemcsak európai, de világviszonylatban is felújította *Frédéric Le Play* és iskolája. Ehhez kapcsolódott *Ernst Engel* is, mégis azzal a jelentős különbséggel, hogy szélesebb statisztikai alapokra kívánta helyezni ezt a módszert, s ugyanakkor a quetelet-i statisztikával összhangban azt már valószínűségi számítási módszerekkel kívánta megoldani az 1850-es évek vége felé.

A közgazdaságtudomány erre a kezdeményezésre alig figyelt fel – a Pareto-görbe e téren ki látszott elégíteni igényeit –, sőt még a Nemzetközi Statisztikai Intézet is csak nagy lemaradással vett róla tudomást, 1895-ben újra nyomtatva ezt a ritka kontribúciót ((1) 916. old.). Nagyobb figyelmet szenteltek a kérdésnek kezdettől fogva a tudományos szocializmus képviselői – ahogy erre a II. Internacionálé kezdeményezéseivel kapcsolatban már másutt is rámutattunk (10) –, akár csak arra is, hogy az európai munkásosztály életszínvonalának tervezett statisztikája megfelelő apparátus hiányában sajnos nem kerülhetett megvalósításra.

Ugyanezt a kérdést makroszinten vizsgálva, a nemzeti jövedelem mérése a hivatalos statisztikai apparátus kialakulásáig – Petty úttörő kezdeményezései ellenére – ugyancsak a becslési stádiumban maradt. Smith – mint ismeretes – *Friedrich Becke* számításaira próbált támaszkodni. *Antoine Laurent Lavoisier* a XVIII. század végén, *Leopold Krug* a XIX. század elején tett újabb erőfeszítéseket, de a fordulat csak a quetelet-i hivatalos statisztika megjelenése után észlelhető. Az első kezdeményezést ezen az új alapon – az angolszász egyéni vagy szubjektív

jövedelmi aggregálás alapján még a Quetelet-féle 1869-es hágai nemzetközi statisztikai kongresszuson – *Dudley Baxter* és *De Bruyn Kops* mutatták be. Ezt a kezdeményezést folytatta *Fellner Frigyes* a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1903-as budapesti ülésén a tiszta hozadék adóztatására alapozott, ún. objektív módszerrel anélkül, hogy a valószínűségszámítás bevonására sor került volna ((11) 324. és köv. old., (12)).

IV.

A matematikai formanyelv átvétele és továbbfejlesztése azonban a közgazdaságtanban annyiban is döntő hatással volt a gazdaságstatisztika fejlődésére, hogy lehetővé tette az ún. matematikai közgazdaságtani sémák és modellek kialakításán keresztül a valódi gazdaságstatisztikai modellek kifejlődését is, s ez az a harmadik kérdéskör, amellyel e tanulmány keretében röviden foglalkozni kívánunk, hogy egyben elvégezhessük az általunk felvetett problémakör közelítését a mai gazdaságstatisztikához.

E modellek leghíresebbikéről, *François Quesnay* *Tableau économique*-jéről sok vita folyt a közgazdaságtudomány történetében, sőt magában a gazdaságstatisztikában is (13). E korai közgazdaságtani modell első komolyabb értékelése csupán a XIX. század derekán történt meg, s ezt érdemben a tudományos szocializmus végezte el. *Marx* az *Engels* nevéhez fűződő „*Anti-Dühring*”-ről adott elemzésében nemcsak a modell első pozitív tudományos értékelését adta, hanem egyben arra is rámutatott, hogy e séma nemcsak az akkori francia közgazdasági rendszer működésének matematikai jellegű modellezése volt, de egyben azáltal, hogy 5 milliárd livre tiszta nemzeti termékből indult ki első verziójában – amely megegyezett e rendszer termékének valós statisztikai becslésével –, tulajdonképpen egy „statisztikailag operatív” modellt is képvisel.

XX. század elején ennek *Hermann Oncken* további bizonyítékait is felvonultatta, rámutatva a fiziokrata közgazdasági iskola nagyfokú érdeklődésére a gazdaságstatisztika iránt. Különösen *Pierre Samuel Dupont de Nemours* volt az, aki hangsúlyozta, hogy ez a „Gazdasági táblázat” gazdaságpolitikai eszközként is felhasználható lenne, amennyiben egy állami gazdaságstatisztikai hivatal – vagy ahogy ő kifejezte, egy olyan „politikai aritmetikai büro” – gyűjtené be a részletes, átfogó és megbízható gazdaságstatisztikai adatokat, amelyek a Táblázat egyes kiinduló rovataihoz szükségesek lennének. Ugyanebben a gondolatkörben Dupont arra is utalt, hogy a Táblázat kétirányú modellként is alkalmazható, nevezetesen nemcsak a kiinduló adatokból előálló gazdasági eredményt, hanem a célként megjelölt végadatokból visszafelé kiszámítható kiinduló adatokat is képes meghatározni. Mindez a XX. század második felének input-output technikán és elemzésen felnőtt gazdaságstatisztikusa számára magától értetődőnek látszik, de a XVIII. század második felében és elsőként több mint zseniális meglátás. Joggal mondotta tehát Dupont, hogy a Táblázat a „dialektikus gondolkodás egy új formája” a közgazdaságtudományban, melyet nem lehet eléggé nagyra értékelni a konvencionális logikával szemben (14).

A Táblázat igazi megértése tulajdonképpen csak századunk terméke: csak 1933-ban jutott *Horst Wagenführ* arra a felismerésre, hogy az ún. „Nagy táblázat” egy térbeli modellel azonos, melynek vektorai – az eredeti két közgazdasági változó, a mezőgazdasági „input” és „output” mellett – a harmadik változó, az ipari „output” adatait is tartalmazzák (15). Ha emellett még azt is szem előtt tartjuk, hogy a Táblázat koncepciójához kapcsolódó konkrét társadalmi rend, az ún.

„ordre positif” is adottként szerepelt a quesnay-i koncepcióban, úgy ennek a modellnek determinisztikus jellege nemcsak endogén, hanem exogén oldalról is nyilvánvaló.

Ebben az összefüggésben nem érdektelen rámutatni arra, hogy viszonylag korán akadtak már olyan modellek is, melyek – legalábbis impliciten – eltértek ettől a szigorúan determinisztikus koncepciótól, és a gazdasági növekedés korai elmélete alapján nem zárták ki sem az endogén, sem az exogén véletlen tényezők hatásait. Ilyen modellként azonosította a jelen sorok szerzője mintegy egy évtizeddel ezelőtt megjelent monográfiájában Berzeviczy Gergely 1819-ből származó és tisztán verbális módszerrel leírt gazdasági növekedési modelljét. Az ott kifejtettek szerint ez a modell messzemenően egybeesik az újabb szakirodalomban kidolgozott Haavelmo–Adelman típusú matematikai közgazdaságtani elméleti modellel, mely ugyancsak háromdimenziós jellegű, és vektorai figyelembe veszik nemcsak a technológiai felkészültségben, a „know-how”-ban bekövetkezett változásokat, hanem a külső, institutionális környezet változásait is (<16> 121. és köv. old.).

Ismert tantörténeti tény, hogy Marx maga is kísérletet tett a Quesnay-féle „Gazdasági táblázat” modernizálására, hogy segítségével a korabeli kapitalizmus bonyolultabb jelenségeit analitikailag jobban megközelíthesse, hogy azután végül is az egyszerű és bővített újratermelés lényegesen leegyszerűsítettebb sémával oldja meg a problémát. Ehhez Marx tudatosan viszonylag egyszerű és messzemenően absztrakt analitikai eszközt, tetszőleges számszerű kiinduló adatokat és hozzájuk kapcsolódóan leegyszerűsített számításokat használt, melyeket azonban nemcsak az elmélet világosságának a követelménye indokolt, hanem legalább ugyanolyan mértékben az akkori hivatalos statisztika fejletlensége is, mely e modell „statisztikai operativitását” nem tette lehetővé (<17> és <9> 45. és köv. old.).

Marx szóban forgó sémái a hozzájuk elméletileg szorosan kapcsolódó azon nemzeti jövedelem sémával együtt, melyet a *Ludwig Kugelmann*hoz írott levelek tartalmazzak, első statisztikailag is operatív felhasználásra a fiatal szovjet állam statisztikai hivatalában kerültek, előbb mint az ipari, majd mint a népgazdasági átfogó tervezést megalapozó közgazdasági mérlegek. Az e téren lefolyt elméleti fejlődést *Oskar Lange* rekonstruálta egy idevágó 1960-ból származó tanulmányában, melynek tárgya a szocialista tervezés kialakulása volt (<18>).

Schumpeter hivatkozott szintézise azon a véleményen van, hogy Quetelet korának közgazdászai közül a valószínűségelmélet alkalmazása terén senkire sem volt hatással (<1> 524. old.), ami kétségtelenül helytálló megállapítás egyetlen döntő kivétellel, amelyet éppen Marx képvisel. Marx – ahogy erre másutt már ismételtelen történt utalás – nagy figyelemmel tanulmányozta a quetelet-i tanrendszert, és annak ellenére, hogy az éppen közgazdaságtani vonatkozásban volt a legjobban elnagyolt, komoly kísérletet tett arra, hogy a valószínűségelméleti vívmányokat saját közgazdasági tanrendszerében alkalmazza – ahogy erről az „átlagmunkás”, az „átlagár” vagy például az „átlagprofit” koncepciói tanúskodnak. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy midőn Quetelet és Marx a számtani átlag fogalmával kapcsolatosan annak korábbi társadalomtudományi, illetve közgazdaságtudományi felmerülése után kutattak, csupán gyér és kevésbé lényeges korábbi előzményekre tudtak csak hivatkozni (<19>, <20>).

Ebben a vonatkozásban egyenesen meglepőnek tűnik, hogy Smith idevágó erőfeszítése elkerülte mindkettőjük figyelmét, noha ez utóbbi a XVI–XVIII. század közötti időszakra vonatkozóan jelentős erőfeszítéseket tett, hogy valódi közgazdasági átlagok segítségével ragadja meg a gabonaárak évszázados ingadozásait az e kérdéssel foglalkozó korábbi angol kutatók adatgyűjtéseire támaszkodva (<21>).

Végeredményben azonban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a valószínűségszámítási módszerekre alapozott és statisztikailag is operatív közgazdaságtani modellek kialakítása csak az 1930-as évek után indult meg, vagyis csak a XX. században, elsősorban az „ökonometriai iskola” kialakulása s a vele párhuzamosan kialakuló keresleti analízis, a konjunktúrakutatás és a makroökonómiai mérlegmódszer kifejlődésével is összefüggésben, ahogy erre Lange az ökonometria kialakulása kapcsán joggal hivatkozott (22). Felmerül tehát a kérdés, hogy az eddig lefolyt fejlődés a közgazdaságtanban és a gazdaságstatisztikában témánk, azaz a valószínűségszámítás tudományelmélete szempontjából minősíthető-e olyan „fejlődésnek . . . amely ökonometria volt tulajdonképpen anélkül, hogy ezt a nevet viselte volna”, ahogy Schumpeter saját gondolatmenete végső konklúzióját levonta ((1) 960. old.).

Úgy gondolom, hogy az eddigi vázlatos fejtegetéseinkből az a benyomás mérhető, hogy az 1930-as évekig inkább a matematikai formanyelv átvételéről és a matematikai közgazdaságtan kezdeteiről helyesebb beszélni, mint ökonometriáról. Ugyanis a matematikai közgazdaságtani koncepciók megfogalmazásához, sőt a korai modellekhez is alig járult statisztikai operativitás, legfeljebb csak durva statisztikai becslések. Később pedig, a XIX. század második felétől, legfeljebb konvencionális hivatalos gazdaságstatisztikai adatok születtek, de semmi esetre sem olyan valószínűségelméleti alkalmazások, mint amelyeket első ízben a XIX. század utolsó negyedétől fellendülő matematikai statisztikai irány dolgozott ki.

Úgy vélem, hogy egy ilyen hihető (valószínű) koncepció kifejlesztéseként az eddigi gazdaságstatisztikai és közgazdaságelméleti fejlődésben még *Daniel Bernoullinak* a XVIII. század 30-as éveiből származó úttörő kezdeményezését is nehéz egyértelműen értékelni. Az árképzésnek általa ekkor ha nem is elsőnek felvetett, de kétség kívül első ízben matematikai egzaktsággal megfogalmazott ún. „szubjektív vagy hasznossági elmélete” közvetlen összefüggésbe hozta ugyan az ármechanizmust az egyéni szükségletek kielégítésével, de ama alaphipotézise folytán, hogy az „arányossági paraméter” minden egyén számára állandó és azonos – ahelyett, hogy „per definitionem” mindenkire nézve különböző lett volna –, végül is a Smith-féle verbális módszerhez hasonló gondolatmenettel ahhoz hasonló eredményre jutott ((1) 304. old.). Emellett – mint Schumpeter hangsúlyozta – „. . . ez az eredmény gyakorlatilag szintén elkerülte a közgazdászok figyelmét”, nyilvánvalóan *William Stanley Jevonsig*. Ez utóbbira utal ugyanis, hogy Schumpeter az utóbbi kontribúcióját emeli ki e téren a modern kontribúciók közül, s előtte még néhány kisebb előfutárt is megemlít, akik e téren a megoldást keresték. Feltűnő hiánynak kell azonban ebből a szempontból tartanunk, hogy itt sem *Hermann Heinrich Gossen* idevágó erőfeszítése, sem *Kautz Gyula* ezzel kapcsolatos kritikai értékelése nem szerepel a fejlődés felvázolásakor, akinek közvetítésével Jevons tudomást szerzett Gossen tanárról, s melyre alapozva a határhaszonelmélet első kidolgozásához jutott el (23).

Végeredményben tehát a fő kérdésben Schumpeterrel együtt azt kell megállapítanunk, hogy az általa „a magasabb statisztika korszakának” nevezett matematikai statisztikai szakasz – mely mint említettük – a múlt század utolsó negyedétől indult fejlődésnek, s melyet főleg az általa is kiemelt *Wilhelm Lexis* és *F. Y. Edgeworth* nevei fémjeleznek, eddig alig volt hatással a valószínűségelmélet gazdaságstatisztikai és gazdaságelméleti alkalmazására. E korszak statisztikai reprezentánsait a statisztika „tisztá” vagy matematikai elméletének kidolgozása kötötte teljesen le. Abban is egyet lehet vele értenünk, hogy ezen a téren a demográfiai és társadalomstatisztikai valószínűségszámítási alkalmazásokra hamarabb ke-

rült sor, mint a kifejezetten közgazdaságtudományi területen, ideértve a gazdaságstatisztikát is (⟨1⟩ 961. old. és ⟨5⟩, ⟨6⟩).

Meg kell azonban ebben a vonatkozásban azt is említeni, hogy Westergaard a fejlődés felgyorsulását hangsúlyozza ez utóbbi területen is már a matematikai statisztika korszakától kezdve – hangoztatva a reprezentatív módszer, az indexszámelmélet és a korreláció-számítás elméletének kidolgozását és egyre tömegebb méretű felhasználását (⟨2⟩ 261., 270. és köv. old.) –, noha ebből az összegzésből éppen az átlagok elméletének figyelembevétele hiányzik. Pedig ez utóbbi – mintegy Quetelet-től egyenes vonalban – számos kutató figyelmének előterében állott – mint például *F. Y. Edgeworth*, *Irving Fisher* és *John Maynard Keynes*, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük –, s melynek hibátlan matematikai statisztikai általánosítását is kidolgozta *Georges Darmois* 1928-ban, bár ez is teljesen elkerülte a közgazdászok figyelmét (⟨24⟩). Viszont nagy jelentőséget tulajdonított Westergaard a jövedelem-analízisnek akárcsak *Schumpeter* a maga részéről a keresetelemzésnek, *R. A. Fisherre* és *H. L. Moore-ra* való hivatkozással, mely valóban elősegítette a fejlődést a szorosabb értelemben vett és a jelen dolgozatban is ezzel egyezően értelmezett valódi ökonometria megjelenéséig.

V.

Ezzel tulajdonképpen témánk tárgyalását – melyet egy rövid folyóiratcikk kereteihez szabtuk – tulajdonképpen be is fejeztük. Mégis e keret szűk volta, valamint a téma bonyolultsága és még ennél is nagyobb jelentősége folytán menthetlenül valamiféle utólagos kommentár is szükséges.

A legelső ezek között annak leszögezése, hogy a szerző mélységesen tudatában van annak, hogy a tanulmány szükségszerűen számos befejezetlen és lezáratlan problémát tartalmaz, sőt egyesek kifejezetten hiányoznak belőle.

Ez utóbbiak között első helyen említendő a Bayes-féle statisztika mellőzése, melynek minden specifikus jellege ellenére nemcsak a „tisztá” elméleti, a matematikai statisztika fejlődése szempontjából van nagy jelentősége, hanem éppen a valószínűségelmélet korai alkalmazása szempontjából is, akár az évjáradékok problémáját tekintjük, akár az ebből kifejlődő biztosításméleti alkalmazásokat, valamint az üzleti kockázat kutatásával kapcsolatos problémákat már a XVIII. századtól kezdve. E kérdéskör ma részben újszerű megvilágításba kerül olyan újabb tanulmányok alapján, mint amelyet *A. Houle* és *S. M. Stigler* dolgozatai képviselnek (⟨25⟩, ⟨26⟩). A XIX. század közepi, új értelemben vett „politikai aritmetika” megjelenése ennek a fejlődésnek egyenes következménye. Ennek felbukkanását Westergaard is csak regisztrálta, de nem tárgyalta a már többször hivatkozott standard munkájában (⟨2⟩ 2. és köv. old.).

Egy másik ilyen „fehér folt” abból adódik, hogy még csak vázlatosan se került kifejtésre a filozófiai tudományelmélet XIX. századra eső fejlődése és annak a közgazdasági elméletben való tükrözése, kezdve *Smith-től*, *John Stuart Millen* át, egészen *Keynesig*. Még kevésbé történt meg ennek a fejlődésnek a figyelembevétele a „tisztá” statisztikai elmélet kialakulására gyakorolt kölcsönhatás szempontjából. Pedig ennek a fejlődési vonalnak a szorosabban vett közgazdaságtudományi módszertan szempontjából maga *Schumpeter* is nagy figyelmet szentelt, külön is kiemelve *J. Venn*, *G. I. Fechner*, *J. von Kriess*, *W. Whewell*, *G. F. Knapp* és *M. Halbwachs* ide vonatkozó kontribúcióit, amelyekhez Westergaard elemzése még főleg *Wittstein* és *Woolhouse* kontribúcióit tette hozzá, és nem csupán *F. Galtonét* és *K. Pearsonét* (⟨1⟩ 448., 449., 526. old., ⟨2⟩ 228. és köv. old.). Ebben

az összefüggésben a magam részéről feltétlenül hozzátenném az előbbiekhöz Kautz nevét is, aki a közgazdaságtan történetéről írott monográfiája első kötetében már igen korán, 1858-ban figyelemreméltó szintézisét adta a filozófiai-tudományelméleti és az elméleti statisztikai eszméknek és tulajdonképpen helyesen mérte fel a jövő fejlődés irányát (23).

Végül utolsónak, de semmi esetre sem a legkevésbé jelentősként kell említenem, hogy az egész problémakör tárgyalása kapcsán alapvetően a korai valószínűségelméleti gondolkozásnak az az általánosan elfogadott felfogása volt fejtegetéseink alapja, melyet szokásosan „szubjektív valószínűségnek” szoktak nevezni, annak ellenére, hogy e gondolatkörben többé-kevésbé azért a valószínűség „objektív” értelmezésének a nyomai is kimutathatók.

Kétségtelen, hogy a kapitalista fejlődéssel párhuzamosan kialakuló és modern értelemben vett társadalomtudományok részben általa önnállósodtak, és találták meg a maguk „identitását”, hogy a természettudományos filozófiától elszakadva kialakították a maguk sajátos társadalomtudományi elméletét, mely egyre inkább különbözött a természettudományokétól. Mindez, annak ellenére, hogy e téren a különbség – nem utolsósorban a valószínűségelmélet ma már túlnyomóan objektív értelmezése folytán – egyre inkább szűkül, körülbelül olyan értelemben, ahogy ezt legutóbb például K. R. Popper fogalmazta meg (27). A tudománytörténet szempontjából itt mégis inkább ezt az eltávolodási folyamatot lenne szükséges a teljes kép kialakítása érdekében felmérni, s nem annyira az itt-ott felmerülő objektív vagy vegyes felfogásokra kellene koncentrálni.

E három fő hiány említése mellett azonban azt is le kell szögezni, hogy azok legvázlatosabb pótlása is három további tanulmányt igényelne, de mindenesetre olyan kutatási programot jelent, mellyel a jövőben e fontos tudománytörténeti folyamat jobb megismerése érdekében feltétlenül foglalkozni kell.

IRODALOM

- (1) Schumpeter, Joseph, A.: History of economic analysis. Edited from manuscript by Elizabeth Boody-Schumpeter. 3. kiad. Allen-Unwin. New York. 1955. XXV. 1260 old.
- (2) Westergaard, Harald: Contributions to the history of statistics. King. London. 1932. VI. 380 old.
- (3) Barthes, Roland: Le degré zéro de l'écriture. Paris. Seuil. 1972. 187 old.
- (4) Naville, P.: Sociologie d'aujourd'hui – Nouveaux Temps, Nouveaux Problèmes. Anthropos. Paris. 1981. 226 old.
- (5) Spengler, J. J.: Economics and Demography. „The study of population. An inventory and appraisal” c. köt.-ben. Szerk.: Hauser, P. M. és Duncan, D. O. University of Chicago Press. Chicago. 1959. 864 old.
- (6) Dr. Horváth Róbert: Statistische Description und normalistische Philosophie. Megjelent: Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit, vornehmlich in 16–18. Jahrhundert. Szerk.: M. Rassem, J. Stagl. Paderborn. 1980.
- (7) Dr. Horváth Róbert: Adam Smith statisztikai koncepcióiról. Statisztikai Szemle. 1977. évi 1. sz. 71–81. old.
- (8) Dr. Horváth Róbert: Az önálló népességtudomány kialakítása körüli erőfeszítések. Statisztikai Szemle. 1979. évi 3. sz. 294–304. old.
- (9) Dr. Horváth Róbert: Quietet et la statistique de son époque. Acta Universitatis Szegediensis, Juridica et Politica. Tom. XXIII., Fasc. 3., Szeged. 1976. 107 old.
- (10) Dr. Horváth Róbert: Le concept de statistique internationale et son évolution historique. International Statistical Review. 1972. évi 3. sz. 281–298. old.
- (11) Dr. Horváth Róbert: A polgári nemzeti jövedelemszámítás Magyarországon. Statisztikai Szemle. 1956. évi 4. sz. 324–337. old.
- (12) Dr. Horváth Róbert: A statisztika Berzeviczy Gergely műveiben. Statisztikai Szemle. 1973. évi 3. sz. 733–741. old.
- (13) Dr. Horváth Róbert: Quesnay, a „Tableau économique” és a mai magyar statisztikai tudomány. Statisztikai Szemle. 1970. évi 12. sz. 1286–1309. old.
- (14) Oncken, August: Geschichte der Nationalökonomie. Erster Teil. Die Zeit von Adam Smith. Hirschfeld. Leipzig. 1902. IX, 516 old.
- (15) Wagenführ, H.: Der Systemgedanke in der Nationalökonomie. Fischer. Jena. 1933.
- (16) Dr. Horváth Róbert: A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben. Statisztikatörténeti füzetek. 1. Statisztikai Kiadó. 1972. 138 old.
- (17) Dr. Horváth Róbert: Marx „A tőke” c. művének 100 éve és a statisztikai tudomány. Statisztikai Szemle. 1967. évi 11. sz. 1080–1095. old.
- (18) Lange, Oskar: Essays on economic planning. Indian Statistical Institute. Calcutta. 1960. Asian Statist. Publ. Soc. Bombay. 1963. VII, 72 old.

- (19) *Quetelet, A. L.*: Lettres ... sur la théorie des probabilités appliquées aux sciences morales et politiques. Hayez. Bruxelles. 1846. IV, 450 old.
- (20) *Marx, Karl*: A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első köt. I. könyv. A tőke termelési folyamata. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1973. 303 old.
- (21) *Dr. Horváth Róbert*: Adam Smith munkássága és az indexelmélet. *Statisztikai Szemle*. 1977. évi 8–9. sz. 888–902. old.
- (22) *Lange, Oskar*: Bevezetés az ökonometriába. KSH Könyvtár–MTA Közg. Intézet. Budapest. 1960. 280 old.
- (23) *Dr. Horváth Róbert*: Kautz Gyula hozzájárulása a magyar statisztikai tudomány kialakulásához. (I–II.) *Statisztikai Szemle*. 1971. évi 7. sz. 736–744. old.; 8–9. sz. 894–904. old.
- (24) *Darmon, Georges*: Statistique mathématique. Doin. Paris. 1928. XXIV., 363, 23 old.
- (25) *Houle, A.*: L'Arbre généalogique des bayesiens. Université. Laval, Québec. 1981. 60 old.
- (26) *Stigler, Stephen*: Thomas Bayes's Bayesian Inference. *Journal of the Royal Statistical Society. Series. A.* 1982. Vol. 145. Part. 2. 250–258. old.
- (27) *Popper, K. R.*: The open universe – quantum theory and the schism in physics. Hutchinson. London. 1982. 185 old.

РЕЗЮМЕ

Опираясь на опыт всего многолетнего исторического и теоретического творчества, автор в трех направлениях ищет ответ на вопрос о том, каким образом экономическая статистика в ходе своего развития создала предпосылки для возникновения эконометрической концепции.

Первый этап развития на этом пути автор отождествляет с переходом вербального экономического приближения к математико-экономическим концепциям. Этот этап в отношении ранней инференции уже затрагивает также и вопрос статистической оперативности.

Подъем традиционной экономической статистики до уровня макроэкономической концепции, то есть возникновение расчетов национального богатства и дохода, включая сюда измерение динамики производства, потребления и ценности денег автор трактует как этап развития между вербальной экономической интерпретацией и математической экономической идентификацией. Все это было сопряжено также и с определенными „а priori” приближениями применением теории вероятностей, которое быстро превратилось в „постериори” подход облегчив переход к третьему этапу развития. В ходе последнего возникает эконометрическое приближение главным образом в форме макроэкономических моделей — не только в детерминистическом виде, но и с обоснованием на подлинных статистических вероятностях, то есть в стохастической форме. Все это оказало обратное воздействие и на развитие самой экономической теории через статистическое подтверждение теоретических конструкций.

SUMMARY

The author summarizes in the study experiences obtained during a long research activity in the history and theory of science. Concentrating the attention to three groups of topics, he is mainly interested in the problem, how economic statistics came in the course of its development to call for an econometric approach.

The first phase of development is identified by the author with the transition of verbal economics to mathematical economic concepts. In this stage in addition to the problems of statistical inference, problems of statistical operativity, have been also raised.

The integration macro-economic concepts into traditional economic statistics is taken by the author as an interim phase between verbal economic interpretation and mathematical economic identification. An example of this is the accounts of national wealth and national income, including the measurement of production, consumption and monetary changes. This was accompanied with the estimation of „a priori” probabilities which was quickly followed by the use of „a posteriori” probability methods thus enhancing the transition to the third phase of development. In the latter the econometric approach presented itself mostly in the form of macro economic models: not in a deterministic form any more, but based on empirical evidence obtained from stochastic models. All these reacted also upon the development of economic theory through the statistical verification of the conceptual framework.

STATISZTIKAI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

OROS IVÁN

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya 1984. április 9–10-én tudományos ülészakot rendezett a statisztika aktuális elméleti és gyakorlati kérdéseinek megvitatására „A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika” címmel.

A Statisztikai Szakosztály folyamatos működése elsősorban öt szekciója rendszeres munkáján keresztül érvényesül. Ezek egy-egy fontosabb szakmai terület kutatóit fogják össze. Hagyományos, hogy a Szakosztály a statisztika és a közgazdaságtudomány rokonterületeinek művelőit időközönként egybegyűjti, hogy fórumot adjon az újabb tudományos eredmények bemutatásának. Legutóbb 1980 májusában került sor ilyen átfogó konferenciára „A statisztika szerepe a népgazdaság fejlődésében”¹ címmel.

Az elmúlt években világviszonylatban bekövetkezett gazdasági recesszió következményei alól a magyar gazdaság sem függetleníthette magát. Ha kissé megkésetten is, de világossá vált, hogy a korábbi extenzív fejlődési pályáról a gazdaságot új növekedési pályára kell állítani, meg kell keresni és fel kell tárni az előrehaladás lehetséges, optimális irányát. Az elmúlt időszak azonban nemcsak a termelő szférára rótt nagy terheket, hanem a lakosságra is. Az új fejlődési szakasz ezért nem elemezhető az aktuális társadalmi kérdésektől elvonatkoztatva.

A közel 600 fő részvételével megtartott konferencia a plenáris ülés vezető előadásai után három szekcióban, a legfontosabb prioritások köré csoportosítva folytatta munkáját. Az ülészak tematikájában túllépett a szorosan vett statisztikai problémákon, és széleskörűen elemezte az elmúlt és az előttünk álló évek társadalom- és gazdaságpolitikai kérdéseit.

¹ A konferenciáról szóló beszámolót lásd „A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának tudományos konferenciája” címmel a *Statisztikai Szemle* 1980. évi 8–9. számában (909–915. old.).

A nagy érdeklődésre tekintettel az első, teljes ülésre az Építők Székházának kongresszusi termében került sor. A plenáris ülésen elnöklő *dr. Ollé Lajos* kandidátusnak, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárának, a Statisztikai Szakosztály elnökének üdvözlő, megnyitó szavai után négy előadás hangzott el. *Dr. Csikós-Nagy Béla*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke „Gazdaságunk nemzetközi versenyképessége árpolitikai aspektusból” címmel tartott előadást. Ezt követően *dr. Rácz Albert* államtitkár, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnöke a foglalkoztatáspolitikai és a munkaerő-gazdálkodás problémáival foglalkozott. *Dr. Melega Tibor* külkereskedelmi miniszterhelyettes külkereskedelmi politikánkat és külpiaci helyzetünket elemezte. *Nyitrai Ferencné dr.* kandidátus, államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke az előbbi előadások összefoglalásaként a statisztikai információs rendszer új feladatairól tartott előadást.²

Az első szekció a *társadalomstatisztika* főbb kérdéseit vitatta meg. Az első munkaülésen *dr. Monigl István*, a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatója elnökölt.

Bevezető előadásában *Barta Barnabás*, a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának elnöke, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese áttekintést adott a főbb társadalmi folyamatok alakulásáról. Az 1970-es évtized gazdasági-társadalmi tendenciáiból kiindulva az 1980-as évek helyzetét elemezte. Kiemelve a termékenység alacsony szintjét és a halandóság romlását, foglalkozott az egészségügy problémáival és a népesség öregedésének következményeivel. A lakáshiány okozta feszültségeket főként a fiatalok szemszögéből

² Az említett előadásokat lásd a *Statisztikai Szemle* jelen számában (949–985. old.).

vizsgálta. Az iskolázottsági szint javulásával kapcsolatban kitért annak a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásaira, a nők korábbi hátrányainak csökkenésére. Befejezésül a szociálpolitikai koncepcióból adódó feladatokkal foglalkozott. A gazdasági tényezők vitathatatlanul fontos szerepe ellenére a társadalom fejlettsége, közérzete, az élet minősége nem kizárólag az anyagiakon múlik, az más eszközökkel is befolyásolható. Magyarország a társadalomstatistikai mutatók tekintetében lényegesen jobb helyet foglal el az országok sorrendjében, mint a szintetikus gazdasági mutatók ranglétráján.³ *Dr. Zafir Mihály* statisztikai főtanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese a nyolcvanas évek életszínvonal-politikájával foglalkozott. Előadásában különösen az ösztönzés és a keresetdifferenciálás kérdéseit elemezte részletesebben. A lakosság anyagi helyzetében végbement gyors javulást elemezve, referátumában kitért az anyagilag hátrányos helyzetűek problémáira. Arányuk gyors csökkenése ellenére számítani kell bizonyos mértékű újratermelődésükre, ami a szociálpolitikai teendők szükségességét támasztja alá. Az életszínvonalat befolyásoló más tényezőkkel foglalkozva, annak demográfiai aspektusaival fejezte be előadását. *Dr. Vukovich György* kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője az 1980-as évtizedbeli életmódra vonatkozó társadalomstatistikai kutatásokkal foglalkozott. A gazdasági szféra megtorpanása az utóbbi években a hetvenes évekhez képest részben új, részben már meglévő jelenségeket hozott létre, illetve erősített fel. Az életmód újabb megfigyelései ezek feltárására irányultak. A különböző mikro- és makroszintű általános és rétegvizsgálatokban fontos szerepet kapott a társadalmi-gazdasági folyamatok kölcsönhatásainak elemzése. Részletesebben taglalta a társadalmi mobilitás, az életminőség, a lakóhely, lakáshelyzet fontosabb problémáit, majd a küszöbön álló feladatokat körvonalazta. *Dr. Andorka Rudolf* kandidátusnak, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanárának referátumát távollétében *dr. Hrubos Ildikó* egyetemi docens ismertette. A szerző az életkörülmények és az életmód különbségeinek az utóbbi két évtizedben végzett kutatásairól számolt be, mind a hazai vonatkozásban, mind nemzetközi összehasonlításban. *Dr. Késedi Ferenc*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője a munkaerőhelyzet és a keresetek statisztikai megfigyelésének problémáit taglalta. Előbbivel kapcsolatban a foglalkoztatott-

ság, a szakképzettség, a munkaerőmozgás, a társadalmi munkaidőalap kihasználásának elemzési szempontjait ismertette. A bérek és keresetek elemzésével foglalkozva a különböző rétegek adatai összevetésének, valamint a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának fontosságát emelte ki, majd a munkaügyi adatgyűjtési rendszert bírálta, pozitív és negatív vonásait egyaránt említve.

A társadalomstatistikai szekció második munkaülésén *dr. Kovacsics József*, az állam- és jogtudomány doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára elnökletével hat előadás hangzott el, főként az időszerű demográfiai problémákkal kapcsolatban.

Dr. Klinger András kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője az 1980-as évtized eddig eltelt éveinek népesedési folyamataival foglalkozott. A legalapvetőbb jelenlegi probléma a népességszám fogyása, amit az előadó a termékenység, a halandóság, a házasság kedvezőtlen tendenciáira vezetett vissza, sokoldalúan bemutatva a rendkívül összetett folyamatokat. *Dr. Monigl István* az 1980-as évek népesedéspolitikájának alapkérdéseit elemezte. Az 1973-as népesedéspolitikai intézkedések tanulságait levonva, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a népesedést a jövőben kiemelt jelentőségű, nagyfontosságú nemzeti ügyként kell kezelni és a társadalompolitika részeként aktív, hosszú távú népesedéspolitikát kell folytatni. E politika hatékonysága még kedvező esetben is csak hosszabb idő után érvényesülhet. *Káposztás Ferenc*, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos titkára a népesedés és a tervezés összefüggéseit tárta fel. *Kamarás Ferenc*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese a longitudinális vizsgálatok szerepével foglalkozott a népesedési folyamatok elemzésében. A gazdasági-társadalmi fejlődés az új, intenzív szakaszban a demográfiától új elemzési módszerek bevezetését igényli. Ez elsősorban a longitudinális vagy kohorsz-elemzésekkel érhető el. Az előadó az elvégzett elemzések eredményeinek bemutatásával világította ezt meg, és foglalkozott az 1984. évi mikrocenzus ez irányú felhasználásának terveivel. *Munkácsy Ferenc*, a Népeségtudományi Kutató Intézet ügyvezető igazgatója „A gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás jellege” címmel tartott előadást. 1949 és 1975 között a foglalkoztatáspolitikai következménye a gazdasági aktivitás gyors emelkedése volt, mely megközelítette a maximumot. A kereső létszám növekedése részben helyettesítette a tőkebefektetéseket is. 1975 után stagnálás, majd határozott fogyás váltotta fel a korábbi tendenciát, de a megváltozott helyzet el-

³ Az előadást lásd a *Statisztikai Szemle* jelen számában (1986–1995. old.).

lenére sem következett be eddig a foglalkoztatáspolitikában gyökeres fordulat. A továbbiakban részletesen elemezte az ezzel kapcsolatos problémákat és feladatokat, Kovács Tibor statisztikai főtanácsos, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese a népesedési helyzet területi aspektusaival foglalkozott. Beszámolt arról a fejlődési folyamatról, amely a szintkülönbségek és a migráció mérséklődésére vezetett. A gyors urbanizálódást bemutatva, kitért az ezzel kapcsolatos problémákra is, különösen az aprófalvak helyzetére.

A harmadik munkaülésen Barta Barnabás elnökölt.

Illés János, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezés és a társadalomstatisztika kooperációjának szükségességéről tartott előadást. Kemenes Ernő, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének igazgatója a társadalomtudományi kutatások feladatairól adott számot, a gazdaság intenzív fejlődési szakaszában. Már a hetvenes évtizedben dinamikus fejlődés indult meg ezen a területen, bővült a kutatási potenciál, nőtt a kutatás döntéshozó szerepe. A legutóbbi években ez a munka kibővült és differenciálódott. Véleménye szerint azonban az elméleti, általánosító, ideológiát alapozó tudományos munka nem fejlődött kellőképpen, hiányos a nemzetközi kitekintés és a mikrofolyamatok vizsgálata korlátozott. Dr. Kovacsics József „Gazdasági fejlődésünk organometriai és morálstatisztikai megközelítése” címmel tartotta meg előadását. A szervezetek méretezésével foglalkozó tudomány – az organometria – kiteljesedése a számítógépek államigazgatásban való elterjedésével vált lehetővé. Magyarországi fejlődése e téren megkésett, ennek okaival foglalkozva a szerző sorra vette a leglényegesebb megoldandó feladatokat, majd az állami számítógépes szolgálat jelenlegi helyzetét. Előadása második részében az egységes rendőrségi–ügyészségi statisztika és a bírósági statisztika legfontosabb eredményeit tekintette át. Dr. Korom Gyula, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője az egészségi állapot statisztikai megfigyelésével foglalkozott. Az egészségügyi szolgáltatások eredményessége, különösen a betegségmegelőzés vonatkozásában rendkívül nehezen követhető nyomon. Az egészségi állapot több jellemzőjét különböztetjük meg, ezek azonban statisztikailag nem egyformán mérhetők. Szükség van ezek szervezett megfigyelésére a központi statisztika keretein belül, még akkor is, ha ezek egy része csak részlegesen vehető számba.

Az előadásokat és hozzászólásokat követően az elnöklő Barta Barnabás összefog-

lalta a három munkaülés eredményeit. Hangsúlyozta, hogy az utolsó 5–6 évben a társadalmi-gazdasági élet sok területén korszakváltás következett be. A társadalompolitika minden területén olyan új utakat kell keresni, amelyekkel feloldhatók a társadalmi feszültségek. Az előadások érzékeltették, hogy a társadalomstatisztika nemcsak a témák helyes megválasztásával, hanem az elemzési módszerek továbbfejlesztésével is reagált ezekre a folyamatokra. Az ülés elnöke kiemelt néhány olyan gondolatot, amelyet több előadás is érintett, így a gazdasági kérdések társadalmi vetületével és összefüggéseivel, a településszerkezet alakulásának pozitív és negatív hatásaival, a társadalompolitika időtávlataival foglalkozó felvetéseket, megállapításokat. Befejezésül utalt a gyakorlati feladatokra: az elemzés hatékonyságának növelésére a kormányzat és az érzékenyebbé vált közvélemény helyes tájékoztatására.

A második szekció a gazdaságpolitika és a szabályozórendszer problémáit tárgyalta. Az első munkaülésen dr. Kiss Albert kandidátus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának elnöke, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese elnökölt.

Dr. Balassa Ákos kandidátus, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője a gazdaságpolitika perspektivikus kérdéseivel foglalkozott. Sorra vette az elmúlt időszak tendenciáit és keletkezett feszültségeit, majd felvázolta a következő években elérhető fejlődés alternatíváit, a legfontosabb megoldandó feladatokat, az érvényesíthető prioritásokat. Dr. Román Zoltán, a közgazdaságtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Ipargazdaságtani Kutatócsoportjának igazgatója az ipari piaci verseny feltételeire vonatkozó kutatásairól számolt be. Bemutatta az ipari termelés nagyfokú koncentrációját és a külgazdaság versenyhatását. A verseny erősítésével foglalkozva szükségesnek tartotta általános feltételrendszerének biztosítását. E téren eredményt hozhat a termelés bizonyos fokú decentralizációja, új kis- és középvállalatok létrehozása, a teljesítményösztönzés fokozása.⁴ Dr. Rácz László az Országos Anyag- és Árhivatal főosztályvezetője árpolitikánk új vonásairól tartott előadást. Ezek elsősorban az eddigi eredmények továbbfejlesztésére irányulnak, s nem gyökeres változtatás a céljuk. Lényegében az 1968-as reform alapján dolgozunk tovább, de szükség van bizonyos elemek – elsősorban a kompetitív árrendszer és az árfunkció – javítására. Az ehhez szükséges piaci követelményeket meg kell

⁴ Az előadás kibővített változatát lásd a *Statisztikai Szemle* jelen számában (996–1008. old.).

teremteni, ami számos eddigi kötöttség feloldását igényli. Az előrehaladás azonban csak óvatosan történhet, elsősorban azért, hogy az eddig kialakult infláció ne növekedjék, hanem csökkenjen, és hogy az ártámogatások nagy részét fel lehessen számolni. Az árformák liberalizálása mellett a jövőben az árelenőrzés szerepe is rendkívüli mértékben megnövekszik. *Dr. Pető Márton*, a Gazdaságkutató Intézet főosztályvezetője „Veszteségforrások és tartalékok az iparban, különös tekintettel a termelés ütemességére” címmel mondta el referátumát. Ebben rámutatott az ipari termelés ütemességének hiányosságaira. Ezt – szervezési hiányosságok mellett – az is befolyásolja, hogy a teljesítmények és bérek között nem kielégítő a kapcsolat. A naptári időszakhoz kötődő elszámolási rendszer egészségtelen fluktuációt hoz létre a termelésben. A negyedéves és havi ütem kiegyenlítetlensége mellett a hét egyes napjain is igen különböző a munkatempó, amit az előadó a villamosenergia-termelés alakulásával bizonyított. Az igazolt és igazolatlan hiányzások eloszlása is növeli az egyes napok közti különbségeket. A teljesítmények a munkanapok egyes óráiban kiegyenlítetlenül alakulnak. Az ütemes termelés hiányosságai fokozzák a veszteségeket, rontják a termelés minőségét, a bel- és külkereskedelem pozícióit. A hibák kiküszöbölése elsősorban vállalati feladat, de olyan környezet kialakítására is szükség van, ami kikényszeríti a népgazdasági érdekeknek megfelelő vállalati magatartást.⁵

A szekció második munkaülésén *dr. Ollé Lajos* elnökölt.

Nyers József, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője az ipari termelés és a termékek korszerűségét elemezte. A rendkívül szerteágazó problémából az előadó három kérdést emelt ki: a nemzetközi összehasonlításokat, a hazai felméréseket és a nagyértékű beruházások teljesítményének jellemzőit. A Jugoszláviával és Lengyelországgal való összehasonlítás azt mutatta, hogy az iparban a gépek színvonala nagyjából hasonló. A fejlett tőkés országokhoz képest nem annyira a gépek korában, mint az alkalmazott technikában mutatkozik lemaradás. Hazai vállalati vélemények szerint termékeink és technológiánk kb. 60 százaléka határozottan elmarad a világszínvontól. A hazai gépberuházások 1978 és 1982 között alig jelentettek többet egyszerű pótlásnál, az automatizáltsági színvonal alig változott. A gépek kora valamivel nőtt. Az ipar termékszerkezete 1980 és 1982 között

rendkívül lassan módosult, a termékek több mint 90 százaléka változatlan kivitelben készült, az exportált termékek gyártástechnológiájának átlagéletkora 15 év volt. A minőség terén sem történt lényeges előrelépés. Hiányosságként kell említeni, hogy az újabban üzembe helyezett létesítmények struktúraátalakító és termékkorszerűsítő szerepe a vártnál lényegesen kisebb, részben azért is, mert a naptári időalapnak mindössze 45 százalékaiban termelnek. Befejezésül az előadó megállapította, hogy az iparban a korszerűsítés területén gyorsabb előrehaladásra, fokozottabb innovációra kell törekedni, ami csak a gazdaságirányítás átfogó korszerűsítésével érhető el. *Dr. Harsányi László*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője a gazdálkodás hatékonyságának mérési problémáit vizsgálta előadásában. Előjáróban a hatékonyság foglalmával, időben és térben való eltérő értelmezésével foglalkozott. Általános felfogás szerint a gazdasági hatékonyság a gazdálkodás eredményességének kifejezője, amit az eredmények és az elérésükhöz felhasznált ráfordítások összevetése alapján lehet jellemezni. Különbséget kell tenni a hatékonyság vállalati és népgazdasági szintű értelmezése között. A továbbiakban az előadó ez utóbbival foglalkozott részletesebben. Számos mutató született már eddig is ennek mérésére, de olyan jelzőszám, amely egyöntetű nemzetközi elismerésre tett volna szert, még nem. A magyar gyakorlat mutatószám-rendszerrel dolgozott ki, aminek fő elemei a termelékenységi, eszközhatékonysági és a komplex hatékonysági mutatók. A továbbiakban e mutatószám-rendszer tényezőit és ezek mérési problémáit elemezte. *Dr. Szüts István* kandidátus, főiskolai tanár, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola Számítástechnikai Intézetének igazgatója a vállalati hatékonyság mérésével foglalkozott. Hasonlóan az előző előadáshoz, a probléma ezen a szinten is jelentkező összetettségére mutatott rá. Ezek áthidalására javasolta egy tágabb értelmű „többdimenziós” szektorális hatékonyság fogalom bevezetését, amely minden befolyásoló tényező összetevőit tartalmazza. 79 iparvállalat fő jellemzői alapján végzett faktoranalízis segítségével arra a megállapításra jutott, hogy abszolút értékelés helyett helyesebb a fejlesztendő területeket a relatív sorrend megállapításával kiszűrni. Fontos teendő az értékfolyamatok és az árak valóságos értékhez való közelítése. Biztosítani kell e mutatók alapján, hogy csak a hatékony termelés bővülhessen. *Dr. Bessenyei Lajos* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem docense a vállalati statisztika és prognosztika információs rendszerének időszakos kérdéseivel foglalkozott. A vállalati előrelátás minőségét

⁵ A témával kapcsolatban lásd az előadó „Az ütemesség mint az ipar tartaléka” (*Statisztikai Szemle*, 1983. évi 6. sz. 565–591. old.) c. cikkét.

két alapvető tényezőre vezette vissza: a gazdasági folyamat jellegére és az előrelátáshoz alkalmazott módszertani eszközre. A továbbiakban a prognosztika alkalmazható módszereit taglalta, majd a jelen és a jövő közötti statisztikai egyensúlyt vizsgálta. Befejezésül megállapította, hogy a prognosztikai információs rendszer részben a statisztikai, részben az intuitív információkat tartalmazó rendszer, melyek egymással kölcsönhatásban, egymást feltételezve működnek.

A harmadik szekció a népgazdaság külpiaci vonatkozásaival foglalkozott. Az első munkaülésen *Dr. Wiesel Iván* kandidátus, a *Figyelő* rovatvezetője elnökölt.

A munkaülést *Osváth Lajosnak*, a Gazdaságkutató Intézet igazgatójának külgazdasági kapcsolataink problematikus kérdéseiről tartott előadása nyitotta meg. Mindenekelőtt a helyzetelemzés, prognóziskészítés és a koncepcióalkotás felelőségéről beszélt. A külgazdasági elemzések buktatóit, felelőségét külföldi példákon bizonyította. A magyar koncepció szerint a világgazdasági környezet változására nem elzárkózással, hanem a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódással kell válaszolni. Eladósodásunk kialakulásához a megváltozott körülményekhez való késedelmes alkalmazkodás, a nemzeti jövedelem túlzott hazai felhasználása mellett az is hozzájárult, hogy az exportorientált megközelítés egyoldalú túlhajtása miatt nagy késéssel látunk hozzá az importhelyettesítéshez. A szocialista integrációban való részvétel jellemzője a Szovjetunióval folytatott fokozott gazdasági együttműködés, amely más együttműködéssel nem pótolható, de e viszonylatban is a termékkorszerűsítés, az energiatakarékosság, és a KGST integrációs tevékenységének kibővítése szükséges. A tudományos munkának is ezeket a jellemzőket figyelembe véve kellene az együttműködés kérdéseivel foglalkoznia, egyre inkább a gyakorlati feladatok megoldását segítő javaslatok kidolgozásával. Vizsgálandó kérdésnek javasolta a szocialista nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos szabályozást, a normativitás és a kereskedelempolitikai szempontok harmonizálását, a gazdaságosság megítélését és az elszámolási rendszer értékelését. *Dr. Drechsler László*, a közgazdaságtudomány doktora, egyetemi tanár, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének igazgatóhelyettese a külgazdaság elemzési módszereivel foglalkozott. Külgazdasági információs rendszerünkben viszonylagos fejlettsége ellenére is jócskán vannak nyitott kérdések. Ezek közé tartozik az árfolyam elemzésének kérdése is. Árfolyampolitikánk érdembeni vizsgálatához fontosnak tartja a reálárfolyamváltozások megha-

tározását is, ennek a módszere azonban még nincs kellően kidolgozva. A hitelügylet gazdaságosságának legfőbb mutatója a reálkamatláb, és itt is ugyanazzal a gyakorlati problémával találkozunk, mint a reálárfolyam meghatározása során. Az országunkat ért transzfer-hatásról szólva hangsúlyozta, hogy egy becsült reálkamat alapján történő számítás megbízhatóbb képet ad, mint a nominálkamat akármilyen módon történő deflálása. Az adósságállomány értékelésénél is a reálértékek mérése lenne a helyes módszer. Az exportgazdaságossági mutatók idősoráival kapcsolatban hangsúlyozta, hogy szükség van az általános árszínvonal-változás helyes kiszámítására. *Dr. Kádár Béla*, a közgazdaságtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézetének tudományos osztályvezetője Magyarországnak a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyével foglalkozott. Az elmúlt évtizedben a nemzetközi folyamatok nyomán a magyar gazdasági fejlődés külső feltételei kedvezőtlené váltak. Külkereskedelmi cserearányaink 1973 és 1983 között több mint 25 százalékkal romlottak, s ez a KGST-országok között a legnagyobb mértékű volt. A világkereskedelemben való részvételünk ezért hosszú távon megfigyelhető csökkenést mutat. A lemaradás általában a kedvezőtlen kínálati szerkezettel, partnerválasztással vagy a külkereskedelmi munka alacsony határfokával is összefügg. A gazdasági fejlődés világméretű lassulása vitathatatlan tény, ami másutt számottevő szerkezeti átalakulással és műszaki fejlődéssel járt együtt. A világgazdasági növekedés legszűkebb keresztmetszetét az 1960-as években a munkaerő, az 1970-es években a természeti erőforrások, az 1980-as években a pénzügyi erőforrások mennyisége jelentették. A magyar gazdaság szempontjából az 1980-as években a KGST-együttműködés feltételei módosultak, s a régióon belüli külkereskedelmi forgalom az 1980-as évek második felében előreláthatóan csak szerény ütemben bővült. Az előadó úgy ítélte meg, hogy a fejlődő országok közötti együttműködés az 1980-as években szintén lassabban fejlődik. A fejlett tőkés országokkal való kapcsolatnál a világgazdasági dinamizmus a tengerentúli területek felé tolódik el. A külgazdasági kapcsolatok fejlesztése nem lehetetlen, de a korábbi évtizedeknél jóval nehezebb feladat. *Dr. Kozma Ferenc*, a közgazdaságtudomány doktora, az MSZMP KB Politikai Főiskola tanszékvezető egyetemi tanára előadásában a külgazdasági egyensúly és hatékonyság elvi modelljét vázolta fel. Előadásában foglalkozott a rendelkezésre álló termelési tényezők működési hatékonyságának optimalizálásával, a nemzet-

gazdaság kívánatos nyitottságának a mértékével. Azt vizsgálta, hogy a hazai termelés hatékonysági szintjének változásai és a cserearány-változások milyen hatást gyakorolnak a komparatív költségelőnyök szerzési lehetőségeire, figyelembe vette a cserék termelési és piackorlátait, foglalkozott a korszerű technika transzfer és a technológiai specializáció–kooperáció hatásával is. *Dr. Nyilas András* kandidátus, a Gazdaságtudományi Intézet igazgatóhelyettese, a külkereskedelem és a beruházások kapcsolatát vizsgálta. Magyarország a külkereskedelmi intenzitás rangsorában a világon a 3.–5. helyen van, a KGST-országok rangsorában az első helyen áll, mindez az exportorientált fejlesztési politikát indokolná. A szocialista iparosítás (1950–1967) azonban nem elsősorban exportcélokat szolgált, hanem inkább hazai igényeket elégített ki, 1968 jelentette a fordulópontot. A cserearány-veszteségek kiegyenlítése megköveteli, hogy a beruházási fejlesztési források elsősorban az export céljait szolgálják. Az előadó ezután azt elemezte, hogy milyen szerepük van a beruházásoknak külső egyensúlyi helyzetünk alakulásában. A beruházások és az egyensúlyi helyzet ciklusszerű mozgása nem jelenti egyben az általános gazdasági fejlődés ciklikusságát. Megállapította, hogy a beruházásokon belül még mindig magas az importpótló és rendkívül mérsékelt az exportorientált fejlesztés aránya, pedig viszonyaink ismeretében csakis az utóbbi fogadható el stratégiai célnak. *Szatmári Tamás*, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének csoportvezetője előadásában a tőkés cégekkel létesített kooperációs hatékonyságot befolyásoló tényezőket elemezte. A fejlett tőkés országokkal létesített együttműködésben hosszabb időn keresztül a technikaszerzés dominál. Ezek passzív, befogadó jellegű kooperációk voltak. A vállalatok egy része a kihasználatlan kapacitásokat igyekezett tőkés kooperáció révén lekötöni. A kapcsolatok általában bér munka vagy bér munkajellegű együttműködésben realizálódtak. Az 1970-es évek közepétől erőteljesen megnövekedett a kooperációs partnereknek történő szállítás. Ebben számottevő szerepet játszott, hogy a technikát átadó félhez történő szállítás az exportbővítés egyik legkönnyebben járható útjának látszott. Néhány vállalat, amelyek jól felkészültek, az utóbbi években igyekeztek a kooperációk hazai szellemi munka tartalmát növelni, de ezeknek a vállalatoknak a köre ma még kicsi. Mindezek következtében a nem rubel elszámolású export kiterjesztése érdekében tett erőfeszítések eddig csak korlátozott eredményeket hoztak.

A szekció második munkaiülésén *dr. Drechsler László* elnökölt. *Dr. Bódy László*,

a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója „Monetáris és hitelpolitikai kérdések” címmel tartott előadást. Egyensúlyi gondjaink eredete az 1970-es évek közepére vezethető vissza. A válság évről évre sok milliárd forint veszteséget okozott az országnak. A fizetési mérleget csak növekvő külföldi hitelekkel lehetett egyensúlyban tartani. A nemzetközi pénzpiac hitelkínálatai is hitel felvételre ösztönöztek. Egyre inkább nyilvánvalóvá lett azonban, hogy a tervezett intenzív fejlődés az adott struktúrában olyan további eladósodáshoz vezet, amely kamatterheivel és adósságszolgálatával egyre sebezhetőbbé teszi a népgazdaságot. A külkereskedelmi egyensúly ilyen mértékű romlásának fő oka a gazdaság alkalmazkodóképességének hiánya volt. A belföldi hitelpolitika egyik fő célja az exportfejlesztő beruházások támogatása volt. Ez a hitelkonstrukció hozzájárult az 1979-ben megindult fordulathoz. Ma már az is látható, hogy a felgyülemlett külső adósságállomány fokozatos leépítése elkerülhetetlen feladat. A további hitelfelvételekhez teljesítenünk kell az elosztásban tervezett arányokat és a tervezett kiviteli többletet. Mindezek csak akkor valósíthatók meg, ha gazdaságunk teljesítőképességét sikerül növelni, az egyensúly javítását sikerül tartós tendenciává tenni. Ezután *dr. Földes Károly* kandidátus, a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője a szocialista országok külgazdasági tevékenységének belső fejlődésével foglalkozott. Míg a belső gazdasági körforgás eszköz a külpiaci teljesítmény fokozására, addig a külső aktivitás eszköz a hazai társadalmi–gazdasági feladatok megvalósítására. Előadó a továbbiakban olyan feltételeket sorolt fel, amelyek a ráfordításokra és az eredményekre egyaránt vonatkoznak, és úgy befolyásolják a növekedés alaptényezőit, hogy egyidejűleg maguk is az utóbbiak hatása alatt állnak. Ez utóbbi témacsoportban elemezte a termelési és a külkereskedelmi szerkezetet. Foglalkozott az egyensúly belső feltételeivel, végül a gazdasági mechanizmus fejlesztésének távlatairól beszélt. *Dr. Horváth Róbert* kandidátus, a József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára előadásában a fizetésimérleg-koncepció változásával foglalkozott. A kérdést tudományelméleti és tudománytörténeti síkon vizsgálta. A fizetésimérleg-probléma Magyarországon először az 1929–1933-as nagy válság előestéjén vetődött fel, hiszen ekkor kényszerült Magyarország egy új közgazdasági egység, és ennek megfelelően egy új monetáris rendszer létrehozására. Az első reagálás a *Hegedüs Loránd*-féle 1921-es stabilizációs kísérlet volt. A gyakorlatban 1924-től kezdődően

szigorú deflációs monetáris politikát folytattak, ami nem kedvezett a strukturális átalakulás előmozdításának, s egyre nagyobb kölcsönbeáramlást vont maga után. A szanálási pénzekből csak 10 százalékot fordítottak termelékenynek nevezhető beruházásokra. A kormány beruházási terve nem valósult meg. Az 1929-es válságot még a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének veszteségei árán, valamint rövid lejáratú hitelek segítségével sikerült átvészelní, de az ároldalról jelentkező hatások kivédhetetlenek voltak. Az első világháború után elmulasztott struktúraváltásra a második világháború után még az előbbieknél is rosszabb feltételek mellett került sor. A három éves népgazdasági terv a struktúraváltás céljait és a gazdasági irányítás nagyobb összpontosítását szolgálta. Az 1950-es évektől kialakult gazdaságirányítási rendszer túlzottan reálgazdasági szemléletű volt, így a túlméretezett beruházási program, valamint az 1951. évi ár- és bérrendezés erős inflációs hatásokkal járt. Ebben a gazdasági irányítási rendszerben a pénz az elszámolási egység szerepére korlátozódott, a fizetési mérleg jelentőségét elhanyagolható tényezővé degradálták. A kérdés jelentősége csak akkor merült fel, midőn a gazdasági mechanizmus reformja a beruházások hatékonyságát és a strukturális alkalmazkodóképességet mint követelményt hangsúlyozni kezdte. A gazdaságpolitikai és a monetáris politikai tapasztalat 1979 óta nagy figyelemmel foglalkozik fizetési mérlegünk problémáival,

s e téren is levonta a két világháború közötti világválságból meríthető magyar tanulságokat. *Dr. Wiesel Iván* előadásának címe „A valutaárfolyam-politika eredményei és problémái” volt. Az előadó szerint gazdaságpolitikai céljaink elérésében növekvő szerepe van a pénzpolitikának és azon belül a valutaárfolyam-politikának. Valutaárfolyam-politikánkban fordulópont volt az egységes árfolyam megteremtése. E törekvés szorosan kapcsolódott a nemzetközi gazdasági értéktételnek a népgazdaságban való érvényesítéséhez, valamint a valutakonvertibilitás megteremtésének elgondolásához. Az egységes valutaárfolyam működési feltételeit hátrányosan befolyásolja, hogy nem lehetett a transzferábilis rubel árfolyamát a rendszerbe beépíteni. A rugalmas árfolyamrendszer működése új helyzetet teremtett a vállalatoknál, új gazdasági kockázati elem jelent meg, ami a devizális szemléletmód erősítését eredményezte. A leértékelő politika hozzájárult az egyensúlyt javító feladatok megvalósításához, de a leértékelés mértéke nem egyenlítette ki a magyar értékesítés versenyképességében jelentkező hátrányokat, és nem hozott kellő exportösztönzést. Az importkorlátozó hatás viszont az engedélyezési gyakorlat mellett nem jelentkezhetett tisztán. A belföldi inflációt a leértékelés erősíti. A valutaárfolyam-politika hatókörének bővítése fontos eleme a gazdasági reform fejlesztésének, de ez csak monetáris rendszerünk általános fejlesztésével együtt valósítható meg.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1984. május 17-én *dr. Kiss Albertnek*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesének, a Bizottság elnökének vezetésével ülést tartott. Az ülés napirendjén *dr. Harsányi László*: „A nemzeti vagyon statisztikájának aktuális kérdései” című előadása és ennek vitája szerepelt. Az előadás téziseit a résztvevők előzetesen írásban is megkapták. Az ülésen elhangzott szóbeli kiegészítés főbb gondolatai a következők voltak.

A termelés változásának magyarázatára szolgáló okok a felhasználható erőforrások mennyiségi és minőségi különbségeiben lehetők fel. Ezen erőforrásoknak a számbavétele koránt sincs olyan színvonalon, mint az eredmények elszámolása. A statisztika érdeklődése a legutóbbi időkben fokozódott a nemzeti vagyon számbavételének módszertani kérdései iránt. A felhalmozott eszközök mennyiségére és hatékony felhasználásának problémáira egyrészt a természeti

erőforrások gazdasági szerepének változása, másrészt a növekedési ütem csökkenése irányította rá a figyelmet.

A statisztika ebben a helyzetben szembe találta magát egy sor fogalmi tisztázatlansággal. Az erőforrások szélesebb körű számbavételét az értékelés módszertanának problémái is nehezítik.

A statisztika által alkalmazott módszerek az erőforrások egy részénél megnyugtató módon használhatók. Bizonyos erőforrásfajtáknál (például víz) új módszerek megalkotására van szükség, más vagyonelemeknél (például az állóeszközök esetében) a statisztikailag kielégítő értékelés gyakorlati végrehajtása jelenleg leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

A vitában *Kádas Kálmán, Mach Péter, Kupcsik József, Ress Sándor, Horváth Róbert, Fazekas Béla, Berend Iván, Andorka Rudolf, Juhász Jánosné, Friss Péter, Hullán Szabolcsné, Már földi Gábor* és *Horváth Piroška* vettek részt.

szigorú deflációs monetáris politikát folytattak, ami nem kedvezett a strukturális átalakulás előmozdításának, s egyre nagyobb kölcsönbeáramlást vont maga után. A szanálási pénzekből csak 10 százalékot fordítottak termelékenynek nevezhető beruházásokra. A kormány beruházási terve nem valósult meg. Az 1929-es válságot még a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének veszteségei árán, valamint rövid lejáratú hitelek segítségével sikerült átvészelnii, de az ároldalról jelentkező hatások kivédhetetlenek voltak. Az első világháború után elmulasztott struktúraváltásra a második világháború után még az előbbieknél is rosszabb feltételek mellett került sor. A három éves népgazdasági terv a struktúraváltás céljait és a gazdasági irányítás nagyobb összpontosítását szolgálta. Az 1950-es évektől kialakult gazdaságirányítási rendszer túlzottan reálgazdasági szemléletű volt, így a túlméretezett beruházási program, valamint az 1951. évi ár- és bérrendezés erős inflációs hatásokkal járt. Ebben a gazdasági irányítási rendszerben a pénz az elszámolási egység szerepére korlátozódott, a fizetési mérleg jelentőségét elhanyagolható tényezővé degradálták. A kérdés jelentősége csak akkor merült fel, midőn a gazdasági mechanizmus reformja a beruházások hatékonyságát és a strukturális alkalmazkodóképességet mint követelményt hangsúlyozni kezdte. A gazdaságpolitikai és a monetáris politikai tapasztalat 1979 óta nagy figyelemmel foglalkozik fizetési mérlegünk problémáival,

s e téren is levonta a két világháború közötti világválságból meríthető magyar tanulságokat. *Dr. Wiesel Iván* előadásának címe „A valutaárfolyam-politika eredményei és problémái” volt. Az előadó szerint gazdaságpolitikai céljaink elérésében növekvő szerepe van a pénzpolitikának és azon belül a valutaárfolyam-politikának. Valutaárfolyam-politikánkban fordulópont volt az egységes árfolyam megteremtése. E törekvés szorosan kapcsolódott a nemzetközi gazdasági értéktételnek a népgazdaságban való érvényesítéséhez, valamint a valutakonvertibilitás megteremtésének elgondolásához. Az egységes valutaárfolyam működési feltételeit hátrányosan befolyásolja, hogy nem lehetett a transzferábilis rubel árfolyamát a rendszerbe beépíteni. A rugalmas árfolyamrendszer működése új helyzetet teremtett a vállalatoknál, új gazdasági kockázati elem jelent meg, ami a devizális szemléletmód erősítését eredményezte. A leértékelő politika hozzájárult az egyensúlyt javító feladatok megvalósításához, de a leértékelés mértéke nem egyenlítette ki a magyar értékesítés versenyképességében jelentkező hátrányokat, és nem hozott kellő exportösztönzést. Az importkorlátozó hatás viszont az engedélyezési gyakorlat mellett nem jelentkezhetett tisztán. A belföldi inflációt a leértékelés erősíti. A valutaárfolyam-politika hatókörének bővítése fontos eleme a gazdasági reform fejlesztésének, de ez csak monetáris rendszerünk általános fejlesztésével együtt valósítható meg.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1984. május 17-én *dr. Kiss Albertnek*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesének, a Bizottság elnökének vezetésével ülést tartott. Az ülés napirendjén *dr. Harsányi László*: „A nemzeti vagyon statisztikájának aktuális kérdései” című előadása és ennek vitája szerepelt. Az előadás téziseit a résztvevők előzetesen írásban is megkapták. Az ülésen elhangzott szóbeli kiegészítés főbb gondolatai a következők voltak.

A termelés változásának magyarázatára szolgáló okok a felhasználható erőforrások mennyiségi és minőségi különbségeiben lehetők fel. Ezen erőforrásoknak a számbavétele koránt sincs olyan színvonalon, mint az eredmények elszámolása. A statisztika érdeklődése a legutóbbi időkben fokozódott a nemzeti vagyon számbavételének módszertani kérdései iránt. A felhalmozott eszközök mennyiségére és hatékony felhasználásának problémáira egyrészt a természeti

erőforrások gazdasági szerepének változása, másrészt a növekedési ütem csökkenése irányította rá a figyelmet.

A statisztika ebben a helyzetben szembe találta magát egy sor fogalmi tisztázatlansággal. Az erőforrások szélesebb körű számbavételét az értékelés módszertanának problémái is nehezítik.

A statisztika által alkalmazott módszerek az erőforrások egy részénél megnyugtató módon használhatók. Bizonyos erőforrásfajtáknál (például víz) új módszerek megalkotására van szükség, más vagyonelemeknél (például az állóeszközök esetében) a statisztikailag kielégítő értékelés gyakorlati végrehajtása jelenleg leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

A vitában *Kádas Kálmán, Mach Péter, Kupcsik József, Ress Sándor, Horváth Róbert, Fazekas Béla, Berend Iván, Andorka Rudolf, Juhász Jánosné, Friss Péter, Hullán Szabolcsné, Már földi Gábor* és *Horváth Piroška* vettek részt.

Legtöbben azzal a kérdéssel foglalkoztak, hogyan lehet a nemzetivagyon-számításba bevont javak körét értelmezni. A vita során kétféle megközelítés szükségessége alakult ki. Az egyik megközelítés szerint a nemzeti vagyon körébe fogalmilag egyaránt beletartoznak a természeti erőforrások, a különböző felhalmozott eszközök és az emberi tőke (human capital). Sőt a fogalmi meghatározást úgy kell kialakítani, hogy abban helyt kapjanak olyan különböző szellemi javak, mint a szabadalmak, licencek, software-k stb. és a pénzeszközök is. Hatással lehetnek az ország gazdasági potenciáljára, vagyonára – legalábbis fogalmilag – az ország fekvése, a táj és az éghajlat adottságai is.

A másik megközelítés a nemzeti vagyon azon elemeit ölelné csak fel, amelyeknek erőforrásként történő számbavétele szűkösségük miatt elvileg is indokolt, illetve amelyek számbavételére a megfelelő módszertan kialakult.

A vita másik csomópontja az értékelés, illetve az értékelhetőség körül alakult ki. Ezzel kapcsolatban több hozzászóló foglalkozott a természeti erőforrásoknál felmerülő diszkontálási módszerrel összefüggő értékelési kérdésekkel, így a kamatláb megfelelő megválasztásával, az alkalmazott árakkal, az ún. negatív tételekkel (környezetszennyezés, vízkárok stb.).

Ugyancsak élénk eszmecsere alakult ki az állóeszközök értékelési, illetve újraértékelési kérdéseiről. E tekintetben többen felhívták a figyelmet arra, hogy e terület értékelési problémái hatással vannak a gazdasági növekedés számítási módszereire is. Az értékeléssel kapcsolatos felszólalások között nem hiányzott a különböző pénzügyi aktívák és passzívák értékelési problémáival foglalkozó vélemény sem.

Nagyon jelentős súlyt kaptak a felszólalások között azok a gondolatok, amelyek a nemzetivagyon-, illetve a nemzetijövedelem-számítások összekapcsolásának fontosságát hangsúlyozták, rámutatva arra, hogy egy sor módszertani probléma megoldásában csak az együttes kezelés ígér jó eredményt (ilyen például a negatív tételek egy része).

Kérdések hangzottak el a munkaerő-értékelés kutatási elképzeléseivel kapcsolatban is, kiemelve, hogy a vagyonértékelésnek ez az egyik legfontosabb, de talán legnehezebben megoldható kérdése.

Tájékoztatás hangzott el arról a vagyonértékelési munkáról, amely a KGST keretében folyik és amelynek eredményei néhány év múlva rendelkezésre állnak.

A felszólalások egy része a nemzetivagyon-számítás további feladatának szervezési kérdéseiben foglalt állást. Hangsúlyozták, hogy a kutatásokban meg kell határozni a megfelelő prioritásokat, méghozzá azoknak a vagyonelemeknek az értékelését kell előtérbe helyezni, amelyek konkrét gazdasági érdekeket érintenek. Felmerült továbbá, hogy a munkák milyen keretek között folyjanak a jövőben. E tekintetben számításba jöhet ad hoc bizottság(ok) létrehozása csakúgy, mint valamilyen szervezeti forma kialakítása e célra a Központi Statisztikai Hivatalon belül.

Dr. Kiss Albert, a Bizottság elnöke zárószavában kitért azokra az eredményekre, amelyeket a különböző országokban, ezen belül elsősorban hazánkban a statisztika a nemzetivagyon-számítás terén az utolsó évtizedben elért. Támogatta azokat a javaslatokat, amelyek a további munkának több, a témában járatos szakértő bevonására támaszkodó megoldását szorgalmazták.

Dr. Harsányi László

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetés. Az építésügyi és városfejlesztési miniszter az „Építők napja” alkalmából *Dudás Jánost*, a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztálya vezetőjét, kiemelkedő gazdasági és társadalmi munkája elismeréséül

AZ ÉPÍTÉSÜGY KIVÁLÓ DOLGOZÓJA

kitüntetésben részesítette.

A Magyar Népköztársaság belügyminisztere *Györffy Zoltánnak*, a KSH Gazdasági-Műszaki Ellátó Szolgálat csoportvezetőjének eredményes önkéntes rendőri munkája elismeréséül a

20 ÉVES ÖNKÉNTES RENDŐRI SZOLGÁLATÉRT

kitüntető jelvényt adományozta.

SZERVEZETI HÍREK – KOZLEMÉNYEK

Vezetőváltás. *I. D. Rüzsov*, a KGST Titkárság Statisztikai Osztályának vezetője hosszú, eredményekben gazdag szolgálati idő után nyugállományba vonult. *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a KGST Statisztikai együttműködési Állandó Bizottságban részt vevő magyar delegáció és a magyar Központi Statisztikai Hivatal dolgozói nevében levélben méltatta *I. D. Rüzsov* érdemeit, kiemelve a KGST Titkárság Statisztikai Osztályán vezetése során kifejtett aktív és cél tudatos tevékenységét, mellyel elősegítette a sokoldalú együttműködés fejlődését a szocialista országok között a statisztika területén. *I. D. Rüzsov* hivatalát *Mihail Georgievics Nazarov* vette át.

KGST tudományos értekezlet Várnában. 1984. május 28. és június 1. között KGST tudományos értekezletet tartottak Várnában „A társadalmi termelés hatékonysága vizsgálatának statisztikai módszerei” címmel. Az értekezleten a társadalmi termelés hatékonyságának aktuális kérdésein kívül tudományos és általános módszertani problémák megoldására, valamint a hatékonysági mutatók egyeztetésére tettek javaslatot. A magyar delegáció két tanulmánnyal vett részt az értekezlet munkájában.

Juhász Jánosné: „A hatékonyság mutatószám-rendszere”, *dr. Harsányi László:* „A komplex hatékonysági mutató mint a népgazdasági hatékonyság-számítás központi eleme” címmel nyújtott be dolgozatot, melyeket élénk vita követett.

A magyar delegáció tagjai *Juhász Jánosné*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztály-vezetője, *dr. Harsányi László*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője, *Farkas Gizella*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese, valamint *dr. Drechsler László*, az OT Tervgazdasági Intézet igazgatóhelyettese voltak.

Magyar statisztikusok Berlinben. A társadalmi jelzőszámok sokoldalú összehasonlításával foglalkozó KGST-program keretében szakértői konzultációt tartottak 1984. június 19. és 22. között Berlinben, a Német Demokratikus Köztársaság Központi Statisztikai Hivatalában. A konzultáción a társadalombiztosítási, egészségügyi, lakásellátási, oktatási és kulturális statisztikai adatok nemzetközi összehasonlításának kérdéseit vitatták meg. A konzultáción a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Miltényi Károly* statisztikai főtanácsos, főosztályvezető-helyettes és *Csizmazia Károlyné* statisztikai tanácsos, osztályvezető-helyettes vett részt.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

NOURNEY, M.:

AZ IDŐSORELEMZÉS ÚJ ALAPOKRA FEKTETÉSE

(Umstellung der Zeitreihenanalyse.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1983. 11. sz. 841–852. p.

A tanulmány – a témával foglalkozó korábbi publikációk folytatásaképpen, amelyek ugyanebben a folyóiratban (1973-ban és 1975-ben) jelentek meg – a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal programját perspektivikusan tekinti át. Bevezetőül röviden ismerteti az idősorelemzés lényegét: az idősorelemzés célja az idősor szerkezeti jellemvonásainak, a benne érvényesülő szabályszerűségnek a kimutatása, és mindenek alapján az idősor jövőbeli értékeinek az előrejelzése.

Az idősorelemzési módszerek az utóbbi évtizedekben nagy fejlődésen mentek keresztül. A fejlődés elsősorban a komponensek egyre pontosabb szűrőfüggvények segítségével való meghatározása irányába halad. A Szövetségi Statisztikai Hivatalban idősorelemzésre az ún. berlini eljárást (Berliner Vorfahren) használják. A módszer az idősor komponensei között additív kapcsolatot tételez fel. Az együttesen „síma” komponensnek nevezett trend-ciklus komponens, amely az idősor hosszú távú fejlődését befolyásolja, valamint a szezonális komponens fokozatosan, de szimultán módon becsüli szűrőfüggvény segítségével. Így jut el az idősorban maradó szabálytalan komponens megragadásáig. Ezután már csak az eljárás hatékonyságának a vizsgálata marad hátra a spektrálemzés módszerével.

A berlini eljárásnak a módszerbeli finomítások folytán egyre fejlettebb változatai alakultak ki. A korábbi eljárások során a trend-konjunktúra komponens általában másod- vagy harmadfokú polinommal közelítet-

ték; így például a 2. számú változat általában harmadfokú polinomot alkalmazott hároméves időszakot átfogó idősorra; havi adatok esetén ez összesen 36 megfigyelést fogott át.

A továbbiakban azt is meg kellett állapítani, hogy meghatározott jelenségeket tükröző egyes idősor típusok elemzésére milyen szűrőfüggvények alkalmasak. Ez irányban lépett tovább a Szövetségi Statisztikai Hivatal, amikor 1975-ben áttért a berlini eljárás 3. számú változatára. Ennek alkalmazásakor a „síma” komponens öt különböző szűrőfüggvény segítségével határozták meg; egyes idősorok esetében pedig a polinom szerkesztés még két további esztendő megfigyeléseire támaszkodva (összesen tehát öt-éves időszakot átfogva) történt. A polinom szerkesztéséhez szükséges „optimális” sorhosszúság annak az ismérvnek a figyelembevételével történt, hogy az eredeti és a kiigazított sor eltéréseinek a négyzetösszege a szűrőfüggvény egész tartományában minimális legyen. A mintegy háromszáz, rendszeresen kiigazított idősor elemzése 47 szűrőfüggvény-kombinációt tett szükségessé. A teszteredmények az eljárás sikeressége mellett tanúskodtak, ugyanakkor bizonyos számítási többletet kívántak, minthogy minden egyes idősor esetében a szűrőfüggvény-kombinációt s ezzel az optimális sorhosszúságot egyedenként kellett felülvizsgálni. A tapasztalatok továbbá azt mutatták, hogy a sor végén álló utolsó hat megfigyelés esetében némi bizonytalanság áll fenn. A szűrőfüggvény rendszerint a trend-ciklus komponens súlyának „túlbecslését” eredményezte”, amin alternatív szűrőfüggvény-kombinációk sem tudtak mindig segíteni. Ez elsősorban az idősor előrejelzését (extrapolációját) tette bizonytalanná.

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

Több éves kutatómunka és kísérletezés eredményeképpen jött létre a berlini eljárás 4. számú változata, amely az előzők fejlettebb variánsaként értékelhető. A tervek szerint a Szövetségi Statisztikai Hivatal 1983 végével ezt a változatot kívánja alkalmazni idősorelemzési tevékenységében. Nourney tanulmánya kellő részletezettséggel ad áttekintést az új változat sajátosságairól. Bemutatja a szűrőfüggvényt, elemzi ennek tulajdonságait, konkrét példával illusztrálja az előadottakat. Külön kitér az idősornak olyan torzításoktól való megtisztítására, amelyet egyszeri hatások okoznak. Ilyenek az ún. naptári változások (a munkanapok eltérő száma az egyes hónapokban), valamint a „kiugró” értékek.

A berlini eljárás 4. számú változata a trend-ciklus komponens harmadfokú polinom segítségével közelíti. A korábbi feltételezésekkel megegyezően a „síma” komponens becsült értéke (g) a megfigyelési időszakok számának (t) függvénye, és a

$$g = a_0 + a_1t + a_2t^2 + a_3t^3$$

harmadfokú polinomban szereplő a együtthatók ($i = 0, 1, 2, 3$) időben változó véletlen nagyságok. Az eljárás eredményességének feltétele, hogy az x_t eredeti megfigyelések és a g_t regresszió-értékek között az eltérések négyzetösszege minimális legyen. A

módszerből eredően a paraméterek stabilitására vonatkozó követelménynek az egész becslési időszakra nézve fenn kell állnia. Minthogy az idősor centrumától távolabb eső együtthatókra vonatkozólag a távolság növekedésével ez a feltétel egyre kevésbé teljesül, a módszer ezt olyan súlyrendszer kialakításával kívánja megelőzni, amely a középponttól egyre távolodó együtthatóértékeknek fokozatosan csökkenő súlyt tulajdonít. Minthogy ez sem ad minden esetben eléggé megnyugtató eredményt, és lehetséges, hogy a trend-ciklus komponens torzító hatása még így is érvényesül, a bázisfüggvényhez még egy lineáris függvényt (elsőfokú polinomot) illesztnek, s így kombinált szűrőfüggvény szerkeszthető a két függvény együtthatói alapján.

A továbbiakban a tanulmány a szűrőfüggvények hatékonyságát vizsgálja. A függvény „jóságának” vizsgálata az idődimenzióban nem lehetséges, ezért annak a gyakorisági dimenzióba való transzformációjára van szükség (Fourier-transzformációval) amikor is az idősorban mutatkozó mozgásokat intenzitásuk, illetve fellépésük gyakorisága szerint elemzik.) A szerző a mondottak illusztrálására a közúti közlekedési eszközök gyártása nettó termelési értékindexének idősorát használja fel.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

A JOVEDELMEK ALAKULÁSA KANADÁBAN 1970 ÉS 1980 KÖZÖTT

(Changes in income in Canada: 1970–1980.)
Statistics Canada. 1981. Census Series. Ottawa.
1984. 24 p.

A kiadvány az 1971. és az 1981. évi kanadai népszámlálás adatai alapján elemzi a családok jövedelmében 10 év alatt végbement változásokat és azok okait. Családnak az egy lakásban élő házaspárt gyermek nélkül vagy nem házas gyermekkel, egyedülálló szülőt nem házas gyermekkel, valamint az élettársi közösségben élőket tekintették. A jövedelembe beleszámítottak a bérek és fizetések, a mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági magántevékenységből származó jövedelmek, a tőkejövedelmek, a kormány által történő kifizetések stb.

A kanadai családok évi átlagjövedelme, amely 1970-ben 9600 dollár volt, 1980-ban 26700 dollárra emelkedve csaknem megháromszorozódott. A dollár vásárlóerejének csökkenését figyelembe véve azonban a növekedés csak 28 százalékos volt: az 1970. évi átlagjövedelem értéke 1980. évi dollárban számítva 20800 dollárt tesz ki. A növe-

kedés nem volt egyenletes a tíz év során. A hetvenes évek első felében mind a folyó, mind a reáljövedelmek tekintetében szignifikáns növekedés volt megfigyelhető, az évtized második felében azonban a jövedelmek emelkedése éppen csak meghaladta a 10 százalékos körül ingadozó infláció növekedését.

1970 és 1980 között a családok jelentős része mozdult el az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező csoportjából a magasabb jövedelemcsoportok irányába. A családok száma 25 százalékkal nőtt tíz év során, ez a növekedés azonban nem oszlott el egyenletesen a különböző jövedelemkategóriák között. 1970 és 1980 között a 20000 dollárnál kisebb jövedelemmel rendelkező családok száma 13 százalékkal csökkent, míg a 20000 dollárnál magasabb jövedelmű családoké 73 százalékkal nőtt. A legalább 35000 dollárral rendelkező családok száma csaknem megháromszorozódott a vizsgált tíz év során.

1970 és 1980 között jelentős változások következtek be a családok szerkezetében. A házaspárokat tartalmazó családok száma 22

Több éves kutatómunka és kísérletezés eredményeképpen jött létre a berlini eljárás 4. számú változata, amely az előzők fejlettebb variánsaként értékelhető. A tervek szerint a Szövetségi Statisztikai Hivatal 1983 végével ezt a változatot kívánja alkalmazni idősorelemzési tevékenységében. Nourney tanulmánya kellő részletezettséggel ad áttekintést az új változat sajátosságairól. Bemutatja a szűrőfüggvényt, elemzi ennek tulajdonságait, konkrét példával illusztrálja az előadottakat. Külön kitér az idősornak olyan torzításoktól való megtisztítására, amelyet egyszeri hatások okoznak. Ilyenek az ún. naptári változások (a munkanapok eltérő száma az egyes hónapokban), valamint a „kiugró” értékek.

A berlini eljárás 4. számú változata a trend-ciklus komponens harmadfokú polinom segítségével közelíti. A korábbi feltételezésekkel megegyezően a „síma” komponens becsült értéke (g) a megfigyelési időszakok számának (t) függvénye, és a

$$g = a_0 + a_1t + a_2t^2 + a_3t^3$$

harmadfokú polinomban szereplő a együtthatók ($i = 0, 1, 2, 3$) időben változó véletlen nagyságok. Az eljárás eredményességének feltétele, hogy az x_t eredeti megfigyelések és a g_t regresszió-értékek között az eltérések négyzetösszege minimális legyen. A

módszerből eredően a paraméterek stabilitására vonatkozó követelménynek az egész becslési időszakra nézve fenn kell állnia. Minthogy az idősor centrumától távolabb eső együtthatókra vonatkozólag a távolság növekedésével ez a feltétel egyre kevésbé teljesül, a módszer ezt olyan súlyrendszer kialakításával kívánja megelőzni, amely a középponttól egyre távolodó együtthatóértékeknek fokozatosan csökkenő súlyt tulajdonít. Minthogy ez sem ad minden esetben eléggé megnyugtató eredményt, és lehetséges, hogy a trend-ciklus komponens torzító hatása még így is érvényesül, a bázisfüggvényhez még egy lineáris függvényt (elsőfokú polinomot) illesztnek, s így kombinált szűrőfüggvény szerkeszthető a két függvény együtthatói alapján.

A továbbiakban a tanulmány a szűrőfüggvények hatékonyságát vizsgálja. A függvény „jóságának” vizsgálata az idődimenzióban nem lehetséges, ezért annak a gyakorisági dimenzióba való transzformációjára van szükség (Fourier-transzformációval) amikor is az idősorban mutatkozó mozgásokat intenzitásuk, illetve fellépésük gyakorisága szerint elemzik.) A szerző a mondottak illusztrálására a közúti közlekedési eszközök gyártása nettó termelési értékindexének idősorát használja fel.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

A JOVEDELMEK ALAKULÁSA KANADÁBAN 1970 ÉS 1980 KÖZÖTT

(Changes in income in Canada: 1970-1980.)
Statistics Canada. 1981. Census Series. Ottawa.
1984. 24 p.

A kiadvány az 1971. és az 1981. évi kanadai népszámlálás adatai alapján elemzi a családok jövedelmében 10 év alatt végbement változásokat és azok okait. Családnak az egy lakásban élő házaspárt gyermek nélkül vagy nem házias gyermekkel, egyedülálló szülőt nem házias gyermekkel, valamint az élettársi közösségben élőket tekintették. A jövedelembe beleszámítottak a bérek és fizetések, a mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági magán-tevékenységből származó jövedelmek, a tőkejövedelmek, a kormány által történő kifizetések stb.

A kanadai családok évi átlagjövedelme, amely 1970-ben 9600 dollár volt, 1980-ban 26700 dollárra emelkedve csaknem megháromszorozódott. A dollár vásárlóerejének csökkenését figyelembe véve azonban a növekedés csak 28 százalékos volt: az 1970. évi átlagjövedelem értéke 1980. évi dollárban számítva 20800 dollárt tesz ki. A növe-

kedés nem volt egyenletes a tíz év során. A hetvenes évek első felében mind a folyó, mind a reáljövedelmek tekintetében szignifikáns növekedés volt megfigyelhető, az évtized második felében azonban a jövedelmek emelkedése éppen csak meghaladta a 10 százalékos körül ingadozó infláció növekedését.

1970 és 1980 között a családok jelentős része mozdult el az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező csoportjából a magasabb jövedelemcsoportok irányába. A családok száma 25 százalékkal nőtt tíz év során, ez a növekedés azonban nem oszlott el egyenletesen a különböző jövedelemkategóriák között. 1970 és 1980 között a 20000 dollárnál kisebb jövedelemmel rendelkező családok száma 13 százalékkal csökkent, míg a 20000 dollárnál magasabb jövedelmű családoké 73 százalékkal nőtt. A legalább 35000 dollárral rendelkező családok száma csaknem megháromszorozódott a vizsgált tíz év során.

1970 és 1980 között jelentős változások következtek be a családok szerkezetében. A házaspárokat tartalmazó családok száma 22

százalékkal, míg az egyedülálló apák családjainak száma 25 százalékkal, az egyedülálló anyák családjaié pedig 59 százalékkal nőtt.

E három családtípus jövedelmi viszonyai is különbözőképpen alakultak. A házaspárok családjainak átlagjövedelme 30, az egyedülálló apák családjaié 35, az egyedülálló anyák családjai pedig csupán 18 százalékkal nőtt. Mivel az egyedülálló anyák családjainak aránya igen jelentős mértékben nőtt 1970 és 1980 között, jövedelmük viszonylag kis mértékű növekedése lenyomta a családok összességére vonatkozóan számított átlagjövedelem szintjét.

Bár az általános tendencia folytán mindhárom előbb említett családtípus jövedelmi helyzete javult a vizsgált tíz év során, a javulás mértéke különböző volt a családok szerkezetétől függően. Így például a 35 000 dollárnál nagyobb jövedelemmel rendelkező családok aránya a házaspárt magában foglaló családokat tekintve 12 százalékról 26 százalékra, az egyedülálló anyák családjai vonatkozásában csupán 3 százalékról 5 százalékra nőtt. Másfelől, a 10 000 dollárnál kisebb jövedelmű családok aránya az előbbi család kategóriát tekintve 18 százalékról 11 százalékra, az utóbbi esetben pedig 54 százalékról 47 százalékra csökkent. Az egyedülálló férfiak családjainál az arány 30 százalékról 20 százalékra csökkent.

A hetvenes évek során folyamatosan nőtt az egynél több keresővel rendelkező családok száma. Míg 1970-ben a családok több mint kétötöde egykeresős volt, addig 1980-ban az ilyen családok száma csak kevesebb mint egyharmadát tette ki az összes családnak. Azoknak a családoknak az átlagjövedelme, amelyekben a férj munkaképes korú, az 1970. évi 22 500 dollárról 1980-ra 29 500 dollárra nőtt, ami 31 százalékos növekedést jelent. Ennek egyik oka a családon belüli keresők számának növekedése volt. Az egy családra jutó keresők átlagos száma az 1970. évi 1,69-ről 1980-ra 1,88-ra nőtt. E változás fő oka a nők növekvő mértékű munkába állása volt: míg 1970-ben 47 százalékuk, 1980-ban már 62 százalékuk dolgozott. 1970-ben a családok 46 százalékában dolgozott mind a férj, mind a feleség, 1980-ban pedig a családok 60 százalékában. Az olyan családok aránya, amelyekben csak a férj dolgozott, az 1970. évi 51 százalékról 1980-ra 35 százalékra csökkent. E családok átlagjövedelme 23 százalékkal nőtt a vizsgált tíz év során, míg azoké a családoké, amelyekben mind a férj, mind a feleség dolgozott, 32 százalékkal. E különbség két tényezővel magyarázható. Egyrészt, 1980-ban a nők nagyobb aránya (25%) dolgozott teljes munkaidőben és egész

éven át, mint tíz évvel korábban (18%). Másrészt, a nők jövedelme a férfiakénál gyorsabban nőtt.

A házaspárt magában foglaló családok jóléte nagyobb mértékben növekedett, mint ahogyan azt az átlagjövedelem 31 százalékos növekedése mutatja. Az átlagos családlétszám ugyanis az 1970. évi 3,97-ről 1981-re 3,48-ra csökkent, így az egy családtagra jutó jövedelem növekedése 48 százalékos volt az 1970-es évek során.

Növekedett azoknak a családoknak az átlagjövedelme is, amelyekben a férj 65 éves vagy idősebb; az 1970. évi 14 700 dollárról 1980-ra 19 100 dollárra, azaz 30 százalékkal. Ezen idősebb korú családok tekintetében a foglalkoztatásból származó jövedelem másodlagos jelentőségű a kormány által fizetett nyugdíjakhoz és egyéb juttatásokhoz viszonyítva.

Az egyszülős családok száma jelentősen megnövekedett az évtized során. Az egyedülálló apák családjainak aránya viszonylag stabil maradt, jövedelmi viszonyaik változásai hasonlóak a házaspárt magában foglaló családokéihez.

Lényeges változások következtek be azonban az egyedülálló anyák családjait tekintve. Az ilyen családok száma 59 százalékkal növekedett, szemben a kétszülős családok számának 22 s az egyedülálló apák családjainak 25 százalékos növekedésével. Az egyedülálló anyák családjai – az évtized során bekövetkezett változások ellenére – még mindig az alacsonyabb jövedelemcsoportokban koncentrálnak. 1970-ben minden negyedik ilyen család jövedelme volt 5000 dollárnál kevesebb, 1980-ban pedig minden ötödiké. 1970-ben és 1980-ban egyaránt e családok több mint egynegyede rendelkezett 5000 és 10 000 dollár közötti jövedelemmel.

Az egyedülálló anyák családjainak átlagjövedelme csak mintegy 18 százalékkal nőtt a vizsgált időszakban. A lassú növekedés elsősorban jövedelmük összetételével magyarázható. A nem foglalkoztatásból származó jövedelmek, elsősorban a kormányzati juttatások e családok jövedelmének nagyobb részét teszik ki, mint más családok esetében. Az egyedülálló anyák családjainak jövedelmi helyzete a többi családokéhoz viszonyítva romlott. Míg 1970-ben az ilyen családok átlagjövedelme az átlagos családok jövedelmének 56 százaléka volt, addig 1980-ra 52 százalékára csökkent.

Bár a népesség többsége családban él, egy meghatározott részük a szorosabb értelemben vett családon „kívül”. A nem családban élő személyek, rokonok (például sógor, unokatestvér) vagy rokonságban nem levő albérlők, társbérlők stb. E kategóriába tartoznak az egyedülélők is.

A nem családban élők átlagjövedelme 1970-ben 8200 dollár, 1980-ban pedig 11 000 dollár volt, ami 34 százalékos növekedést jelent. Míg 1970-ben e személyek kevesebb mint egynegyede rendelkezett 12 000 dollárnál nagyobb jövedelemmel, 1980-ban már több mint egyharmaduk.

A kanadai családok átlagjövedelme tekintetében mind 1970-ben, mind 1980-ban igen jelentős területi különbségek figyelhetők meg. 1970-ben a családok átlagjövedelme például Új-Foundlandban 14 500, Yukonban pedig 24 300 dollár volt. A hetvenes évek során bekövetkezett jövedelemnövekedés különböző mértékű volt az egyes tartományokban. Az egész Kanadát jellemző 28 százalékos átlagjövedelem-emelkedéssel szemben Ontario tartományban 21, Saskatchewan tartományban pedig 60 százalékkal növekedett a családok átlagjövedelme 1970 és 1980 között.

1980-ban – akárcsak 1970-ben – az atlanti óceáni régióban voltak a legalacsonyabbak a családok jövedelmei, bár Új-Foundland és Prince Edward-sziget jelentős mértékben közeledett az országos átlaghoz. A régióhoz tartozó négy tartomány a családok jövedelmét tekintve közelebb került egymáshoz.

Quebecben és Ontarióban az országos átlagnál kisebb mértékben nőtt a családok jövedelme. A quebeci családok jövedelme 1970-ben az országos átlag alatti volt, és 25 százalékkal nőtt az évtized során. Az átlagosnál kisebb mértékű növekedés következtében a tartomány relatív helyzete 1980-ban kissé romlott. Ontario az átlagosnál jóval alacsonyabb, 21 százalékos növekedés folytán az egyetlen olyan tartomány, amelyben az országos átlaghoz viszonyítva visszaesés következett be a családok jövedelmében.

Nyugat-Kanadában, Saskatchewan és Alberta tartományban igen jelentős, 60, illetve 48 százalékos növekedés volt megfigyelhető a tíz év során. Saskatchewanban 1970-ben a családok átlagjövedelme mintegy háromnegyede volt az országos átlagnak, 1980-ban azonban már alig 5 százalékkal maradt el ettől. Az albertai családok átlagjövedelme 1970-ben az országos átlag körüli volt, 1980-ban azonban annál jóval magasabb. Brit Kolumbiában és Yukonban 1980-ban csakúgy, mint 1970-ben az országos átlagnál jóval nagyobb jövedelmet élveztek a családok. Végül, az északnyugati területeken élő családok átlagjövedelme, mely 1970-ben még 12 százalékkal maradt el az országos átlagtól, 1980-ra igen közel került ahhoz.

Az évtized során a családi jövedelmek vonatkozásában változások következtek be az egyes tartományok egymáshoz viszonyított helyzetét illetően is. Saskatchewan, Al-

berta és Új-Foundland előretörése a legszembetűnőbb.

Az egyes tartományok és területek közötti területi aránytalanságok csak kismértékben csökkentek az évtized folyamán. Míg 1970-ben a legalacsonyabb családi átlagjövedelem (Új-Foundland) mintegy 60 százaléka volt a legmagasabbnak: (Yukon), 1980-ban a Prince Edward-szigetre jellemző legalacsonyabb érték még mindig csupán 65 százaléka volt az ugyancsak Yukonban megfigyelt legmagasabbnak. Mindazonáltal az országos átlagnál alacsonyabb családi jövedelmű területek nagyobb része 1980-ban közelebb került a kanadai átlaghoz.

(Ism.: Szvitecz Zsuzsa)

FIGURNOV, É.:

A TERMELÉS INTENZIFIKÁLÁSÁNAK STATISZTIKAI MÉRÉSE

(Sztatiszticeszkoe izmerenie intenzifikacii proizvodstva.) – *Vesznik Sztatisztiki*. 1983. 10. 10–18. p.

Az intenzifikálás – a szerző meghatározása szerint – a hatékonyság növekedését biztosító források intenzívebb felhasználása és e források minőségi változása következtében elért termelésnövekedés. Az extenzív növekedés során a többlettermelést munkaerő és termelőeszközök pótlólagos bevonásával érik el. A többlettermék előállításának hatékonysága, a termékegység értéke nem változik, csupán a termelés méretei növekednek. Az intenzív növekedés esetében azonban a többlettermék a termelési folyamat hatékonyságának növekedése, a termékegységre jutó ráfordítások csökkenése révén jön létre. A termelés intenzív bővítésének forrásait a hatékonyabb munkaeszközök és munkatárgyak alkalmazásában, a termelés technológiájának korszerűsítésében, a tudományos–technikai haladásban látja a szerző. Ha tehát e termelési eredmények növekedését a források változatlan nagysága mellett, azok hatékonyságának növelésével érik el, akkor a termelés intenzív bővítéséről van szó. Ennek mutatói a következők:

1. az erőforrás-felhasználás (munkaerő, anyagok, állóeszközök) hatékonyságának növelése, azaz a korszerűsítés révén elért többlettermék-volumen és a korszerűsítés utáni, illetve az azt megelőző erőforrás-szükséglet különbségének aránya;

2. a hatékonysági ütem növekedése a termelés-korszerűsítő intézkedések bevezetésének eredményeképpen;

3. a termelés intenzifikálása következtében elért relatív erőforrás-megtakarítás.

Megjegyezzük, hogy extenzív bővítés esetén mind a felhasznált erőforrások hatékonyságának növekedése, mind a relatív megtakarítás nullával egyenlő. A gyakorlat-

A nem családban élők átlagjövedelme 1970-ben 8200 dollár, 1980-ban pedig 11 000 dollár volt, ami 34 százalékos növekedést jelent. Míg 1970-ben e személyek kevesebb mint egynegyede rendelkezett 12 000 dollárnál nagyobb jövedelemmel, 1980-ban már több mint egyharmaduk.

A kanadai családok átlagjövedelme tekintetében mind 1970-ben, mind 1980-ban igen jelentős területi különbségek figyelhetők meg. 1970-ben a családok átlagjövedelme például Új-Foundlandban 14 500, Yukonban pedig 24 300 dollár volt. A hetvenes évek során bekövetkezett jövedelemnövekedés különböző mértékű volt az egyes tartományokban. Az egész Kanadát jellemző 28 százalékos átlagjövedelem-emelkedéssel szemben Ontario tartományban 21, Saskatchewan tartományban pedig 60 százalékkal növekedett a családok átlagjövedelme 1970 és 1980 között.

1980-ban – akárcsak 1970-ben – az atlanti óceáni régióban voltak a legalacsonyabbak a családok jövedelmei, bár Új-Foundland és Prince Edward-sziget jelentős mértékben közeledett az országos átlaghoz. A régióhoz tartozó négy tartomány a családok jövedelmét tekintve közelebb került egymáshoz.

Quebecben és Ontarióban az országos átlagnál kisebb mértékben nőtt a családok jövedelme. A quebeci családok jövedelme 1970-ben az országos átlag alatti volt, és 25 százalékkal nőtt az évtized során. Az átlagosnál kisebb mértékű növekedés következtében a tartomány relatív helyzete 1980-ban kissé romlott. Ontario az átlagosnál jóval alacsonyabb, 21 százalékos növekedés folytán az egyetlen olyan tartomány, amelyben az országos átlaghoz viszonyítva visszaesés következett be a családok jövedelmében.

Nyugat-Kanadában, Saskatchewan és Alberta tartományban igen jelentős, 60, illetve 48 százalékos növekedés volt megfigyelhető a tíz év során. Saskatchewanban 1970-ben a családok átlagjövedelme mintegy háromnegyede volt az országos átlagnak, 1980-ban azonban már alig 5 százalékkal maradt el ettől. Az albertai családok átlagjövedelme 1970-ben az országos átlag körüli volt, 1980-ban azonban annál jóval magasabb. Brit Kolumbiában és Yukonban 1980-ban csakúgy, mint 1970-ben az országos átlagnál jóval nagyobb jövedelmet élveztek a családok. Végül, az északnyugati területeken élő családok átlagjövedelme, mely 1970-ben még 12 százalékkal maradt el az országos átlagtól, 1980-ra igen közel került ahhoz.

Az évtized során a családi jövedelmek vonatkozásában változások következtek be az egyes tartományok egymáshoz viszonyított helyzetét illetően is. Saskatchewan, Al-

berta és Új-Foundland előretörése a legszembetűnőbb.

Az egyes tartományok és területek közötti területi aránytalanságok csak kismértékben csökkentek az évtized folyamán. Míg 1970-ben a legalacsonyabb családi átlagjövedelem (Új-Foundland) mintegy 60 százaléka volt a legmagasabbnak: (Yukon), 1980-ban a Prince Edward-szigetre jellemző legalacsonyabb érték még mindig csupán 65 százaléka volt az ugyancsak Yukonban megfigyelt legmagasabbnak. Mindazonáltal az országos átlagnál alacsonyabb családi jövedelmű területek nagyobb része 1980-ban közelebb került a kanadai átlaghoz.

(Ism.: Szvitecz Zsuzsa)

FIGURNOV, É.:

A TERMELÉS INTENZIFIKÁLÁSÁNAK STATISZTIKAI MÉRÉSE

(Sztatiszticeszkoe izmerenie intenzifikacii proizvodstva.) – *Vesznik Sztatisztiki*. 1983. 10. 10–18. p.

Az intenzifikálás – a szerző meghatározása szerint – a hatékonyság növekedését biztosító források intenzívebb felhasználása és e források minőségi változása következtében elért termelésnövekedés. Az extenzív növekedés során a többlettermelést munkaerő és termelőeszközök pótlólagos bevonásával érik el. A többlettermék előállításának hatékonysága, a termékegység értéke nem változik, csupán a termelés méretei növekednek. Az intenzív növekedés esetében azonban a többlettermék a termelési folyamat hatékonyságának növekedése, a termékegységre jutó ráfordítások csökkenése révén jön létre. A termelés intenzív bővítésének forrásait a hatékonyabb munkaeszközök és munkatárgyak alkalmazásában, a termelés technológiájának korszerűsítésében, a tudományos–technikai haladásban látja a szerző. Ha tehát e termelési eredmények növekedését a források változatlan nagysága mellett, azok hatékonyságának növelésével érik el, akkor a termelés intenzív bővítéséről van szó. Ennek mutatói a következők:

1. az erőforrás-felhasználás (munkaerő, anyagok, állóeszközök) hatékonyságának növelése, azaz a korszerűsítés révén elért többlettermék-volumen és a korszerűsítés utáni, illetve az azt megelőző erőforrás-szükséglet különbségének aránya;

2. a hatékonysági ütem növekedése a termelés-korszerűsítő intézkedések bevezetésének eredményeképpen;

3. a termelés intenzifikálása következtében elért relatív erőforrás-megtakarítás.

Megjegyezzük, hogy extenzív bővítés esetén mind a felhasznált erőforrások hatékonyságának növekedése, mind a relatív megtakarítás nullával egyenlő. A gyakorlat-

ban azonban ritkán fordul elő tisztán extenzív vagy tisztán intenzív termelésbővítés, sokkal gyakoribb a két típus együttes érvényesülése.

Az ilyen kombinatív erőforrások esetén a termelés intenzifikálásának mennyiségi jellemzőit az alábbiak szerint vizsgálják:

– vizsgálják az erőforrások felhasználási hatékonyságának növekedését, ahol a már üzemelő egység korszerűsítése előtti termék- és erőforrás-mennyiséget és az új korszerű termelési egységben elért termék- és forrásmennyiséget viszonyítják az ágazat korábbi átlagos erőforrás-felhasználásához;

– az erőforrás-felhasználás hatékonyságának ütemnövekedését és a relatív erőforrás-megtakarítást az általánosan alkalmazott számítás szerint állapítják meg;

– a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés jellemzésére figyelembe veszik az intenzívebb termelési rendszer segítségével nyert többletermék mennyiségét és arányát.

A felsorolt mutatók alkalmazását megnehezíti, hogy a termelés korszerűsítésére hozott intézkedések eredményeképpen időnként nem mindhárom erőforrás hatékonysága nő meg, hanem közülük csak egyetlen vagy kettőé. Sőt gyakran megfigyelhető, hogy az egyik erőforrás felhasználási hatékonysága csak a másik hatékonyságának némi csökkenésével növelhető. A termelékenység növekedését például sokszor a termelőeszközök hatékonyabbakra cserélésével segítik, bár ezek drágábbak.

A korszerűbb módszerek alkalmazása csak abban az esetben intenzifikálja a termelést, ha csökkenti a termékek egyedi értékét. Új gépek használatba vétele révén úgy nő a munka termelékenysége, hogy a termék egységnyi értéke – az eszközmegtérülés csökkenése következtében növekvő amortizáció ellenére – kisebb lesz, mint korábban, s ez a termelőfolyamat intenzifikálásának tekinthető.

Az intenzifikálást ilyen esetekben a következők fejezik ki: a termelékenység egyedi értékcsökkenésének abszolút nagysága; az értékcsökkenés üteme; az összes termék egyedi értékcsökkenésének relatív nagysága; a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés; a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés aránya a teljes kibocsátáshoz viszonyítva.

Minthogy a statisztikai gyakorlatban általában nem a termékek egyedi értékét számítják ki, a cikk a továbbiakban azokat a módszereket vizsgálja, amelyekkel a bemutatott elméleti módszerekről át lehet térni a statisztikában használatos módszerekre.

A társadalmi termelés egészének intenzifikálását a nemzeti jövedelemre vonatkoztatva tartja célszerűnek a szerző kiszámítani. Az összefüggések feltárásához az ágazati kapcsolatok mérlegét (ÁKM) használja fel.

Az ÁKM-modellből vezeti le a termelékenység előállítására jutó összes munkaráfordingítás és élőmunka-ráfordingítás kapcsolatát és a bruttó társadalmi termék létrehozásának élőmunka-ráfordingítását, kimutatva, hogy a bruttó társadalmi termék létrehozásának élőmunka-ráfordingításai egyenlők a nemzeti-jövedelem-termelés munkaráfordingításával.

A bruttó (teljes) társadalmi termék intenzifikálására tehát a következők jellemzők:

- a) az önköltségnek a termelés korszerűsítésére tett intézkedések eredményeképpen elért csökkenése (a társadalmi munka termelékenységének növekedése;
 - a fentiek átváltozásának üteme;
 - a relatív munkáslétszám-megtakarítás az anyagi termelés szférájában, a változatlan áras megtermelt nemzeti jövedelem és az anyagi szférában dolgozók létszámának figyelembevételével;
 - a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért nemzetijövedelem-növekedés;
 - a növekmény aránya a nemzeti jövedelem teljes növekedésén belül.

A nemzeti jövedelem egységének létrehozásához szükséges munkaráfordingításnak és a társadalmi munka termelékenységi mutatójának az ágazatok, egyesülések és a vállalatok szintjén a munkaigényességi és a munkatermelékenységi mutatók felelnek meg, amelyeket a nettó termelés alapján változatlan árakon számítanak ki. Eszerint gyakorlati célokra a termelés intenzifikálását megközelítően a következő mutatókkal is lehet jellemezni:

- a) az önköltségnek a termelés korszerűsítésre tett intézkedése eredményeképpen elért csökkenése (a termékegységre jutó nyereség növekedése) változatlan árak és bérek mellett;
- b) az önköltség csökkenésének és a termék jövedelmezőségének növekedési üteme;
- c) a termelés önköltségének relatív csökkenése;
- d) a nyereségnek a jövedelmezőség fokozódása eredményeképpen elért emelkedése, amit változatlan árak, bértarifák stb. segítségével számítanak ki;
- e) a jövedelmezőség javulása következtében elért nyereségnövekedés aránya a teljes nyereségnövekedésen belül;
- f) a termelés önköltségének csökkenésével elért termelési többlet;
- g) az önköltségcsökkenés eredményeképpen elért termelésnövekedés aránya a teljes termelésnövekedésben.

(Ism.: *Lenotti Sándorné*)

LAGANIER, J.:

NEMZETGAZDASÁGI MÉRLEGEK A KÖRNYEZETSTATISZTIKÁBAN

(The possible impact of national accounts and balances on the development of frameworks for environment statistics.) – *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*. 1984. évi 1. sz. 43–61. p.

Az emberi gazdaság a természet része, következésképpen a gazdaság működése alá van vetve a természet törvényeinek. A közgazdászok már régen bevezették a fizikai

ban azonban ritkán fordul elő tisztán extenzív vagy tisztán intenzív termelésbővítés, sokkal gyakoribb a két típus együttes érvényesülése.

Az ilyen kombinatív erőforrások esetén a termelés intenzifikálásának mennyiségi jellemzőit az alábbiak szerint vizsgálják:

– vizsgálják az erőforrások felhasználási hatékonyságának növekedését, ahol a már üzemelő egység korszerűsítése előtti termék- és erőforrás-mennyiséget és az új korszerű termelési egységben elért termék- és forrásmennyiséget viszonyítják az ágazat korábbi átlagos erőforrás-felhasználásához;

– az erőforrás-felhasználás hatékonyságának ütemnövekedését és a relatív erőforrás-megtakarítást az általánosan alkalmazott számítás szerint állapítják meg;

– a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés jellemzésére figyelembe veszik az intenzívebb termelési rendszer segítségével nyert többletermék mennyiségét és arányát.

A felsorolt mutatók alkalmazását megnehezíti, hogy a termelés korszerűsítésére hozott intézkedések eredményeképpen időnként nem mindhárom erőforrás hatékonysága nő meg, hanem közülük csak egyetlen vagy kettőé. Sőt gyakran megfigyelhető, hogy az egyik erőforrás felhasználási hatékonysága csak a másik hatékonyságának némi csökkenésével növelhető. A termelékenység növekedését például sokszor a termelőeszközök hatékonyabbakra cserélésével segítik, bár ezek drágábbak.

A korszerűbb módszerek alkalmazása csak abban az esetben intenzifikálja a termelést, ha csökkenti a termékek egyedi értékét. Új gépek használatba vétele révén úgy nő a munka termelékenysége, hogy a termék egységnyi értéke – az eszközmegtérülés csökkenése következtében növekvő amortizáció ellenére – kisebb lesz, mint korábban, s ez a termelőfolyamat intenzifikálásának tekinthető.

Az intenzifikálást ilyen esetekben a következők fejezik ki: a termelékenység egyedi értékcsökkenésének abszolút nagysága; az értékcsökkenés üteme; az összes termék egyedi értékcsökkenésének relatív nagysága; a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés; a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért termelésnövekedés aránya a teljes kibocsátáshoz viszonyítva.

Minthogy a statisztikai gyakorlatban általában nem a termékek egyedi értékét számítják ki, a cikk a továbbiakban azokat a módszereket vizsgálja, amelyekkel a bemutatott elméleti módszerekről át lehet térni a statisztikában használatos módszerekre.

A társadalmi termelés egészének intenzifikálását a nemzeti jövedelemre vonatkoztatva tartja célszerűnek a szerző kiszámítani. Az összefüggések feltárásához az ágazati kapcsolatok mérlegét (ÁKM) használja fel.

Az ÁKM-modellből vezeti le a termelékenység előállítására jutó összes munkaráfordítás és élőmunka-ráfordítás kapcsolatát és a bruttó társadalmi termék létrehozásának élőmunka-ráfordítását, kimutatva, hogy a bruttó társadalmi termék létrehozásának élőmunka-ráfordításai egyenlők a nemzeti-jövedelem-termelés munkaráfordításával.

A bruttó (teljes) társadalmi termék intenzifikálására tehát a következők jellemzők:

- a) az önköltségnek a termelés korszerűsítésére tett intézkedések eredményeképpen elért csökkenése (a társadalmi munka termelékenységének növekedése;
 - a fentiek átváltozásának üteme;
 - a relatív munkáslétszám-megtakarítás az anyagi termelés szférájában, a változatlan áras megtermelt nemzeti jövedelem és az anyagi szférában dolgozók létszámának figyelembevételével;
 - a termelés intenzifikálásának eredményeképpen elért nemzetijövedelem-növekedés;
 - a növekmény aránya a nemzeti jövedelem teljes növekedésén belül.

A nemzeti jövedelem egységének létrehozásához szükséges munkaráfordításnak és a társadalmi munka termelékenységi mutatójának az ágazatok, egyesülések és a vállalatok szintjén a munkaigényességi és a munkatermelékenységi mutatók felelnek meg, amelyeket a nettó termelés alapján változatlan árakon számítanak ki. Eszerint gyakorlati célokra a termelés intenzifikálását megközelítően a következő mutatókkal is lehet jellemezni:

- a) az önköltségnek a termelés korszerűsítésre tett intézkedése eredményeképpen elért csökkenése (a termékegységre jutó nyereség növekedése) változatlan árak és bérek mellett;
- b) az önköltség csökkenésének és a termék jövedelmezőségének növekedési üteme;
- c) a termelés önköltségének relatív csökkenése;
- d) a nyereségnek a jövedelmezőség fokozódása eredményeképpen elért emelkedése, amit változatlan árak, bértarifák stb. segítségével számítanak ki;
- e) a jövedelmezőség javulása következtében elért nyereségnövekedés aránya a teljes nyereségnövekedésen belül;
- f) a termelés önköltségének csökkenésével elért termelési többlet;
- g) az önköltségcsökkenés eredményeképpen elért termelésnövekedés aránya a teljes termelésnövekedésben.

(Ism.: *Lenotti Sándorné*)

LAGANIER, J.:

NEMZETGAZDASÁGI MÉRLEGEK A KÖRNYEZETSTATISZTIKÁBAN

(The possible impact of national accounts and balances on the development of frameworks for environment statistics.) – *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*. 1984. évi 1. sz. 43–61. p.

Az emberi gazdaság a természet része, következésképpen a gazdaság működése alá van vetve a természet törvényeinek. A közgazdászok már régen bevezették a fizikai

vagy természetes szűkösség fogalmát, újabban pedig kialakultak a gazdaságot érő külső hatások endogén tényezőkként való felfogásának elméletei. A természet és a gazdaság kapcsolatának elemzésében ez egyrészt azoknak a módozatoknak a meghatározását jelenti, amelyek révén a gazdasági rendszer figyelembe tudja venni a természeti törvényeket, másrészt jelenti az elméleti következtetésekből származtatott gazdasági intézkedéseket.

A nemzetgazdasági mérlegek rendszere – konkrétan az ENSZ nemzeti számlarendszere (System of National Accounts – SNA) szolgálhat keretül a környezeti statisztikai integrálására a makroökonómiai elemzésben.

A tanulmány a gazdaság és a környezet kapcsolatrendszeréből a természeti források használatát és a szennyezőanyagok kibocsátását emeli ki. Vizsgálati módszere a következő: sorra veszi az SNA osztályozási rendszereit, értékelési elveit és aggregátumképzési eljárásait, és mindegyikhez hozzárendeli azokat a módosító vagy bővítő javaslatokat, melyek révén a környezeti tényezők vizsgálata beépülhet a meglévő rendszerbe, illetve egységbe kerülhet a gazdaságelemzés más aspektusaival.

A tevékenységi osztályozásban (International Standard Industrial Classification – (ISIC) a gazdasági szempontok dominálnak a termelés technikájával szemben, márpedig környezeti oldalról ez utóbbinak van nagyobb jelentősége. Környezeti szempontból például a papírgyártásnak és a bőrcserzésnek több a közös jegye, mint a bőrcserzésnek és a cipőgyártásnak, amelyek az ISIC azonos osztályába tartoznak. A tevékenységek és technikai folyamatok olyan kombinált osztályozása volna kívánatos, amely a tevékenység szerinti tagolásból indul ki, és ennek minden szintjét tovább részletezi a technikai folyamat jellege szerint.

Szükség lenne a környezetvédelmi tevékenység olyan kimutatására, amelyben a közvetlen környezetvédelem mellett azok a tevékenységek is megjelenének, amelyeknek, bár nem ez az elsődleges céljuk, környezetvédelmi hatásuk is van.

A gazdaság- környezetelemzés termékösztályozási szemléletben részint egybeesik a tevékenységi szemlélettel, részint nem. Egy kompresszor gyártása során fellépő szennyeződés például egyértelműen hozzárendelhető a megfelelő termelőtevékenységhez; ez a környezeti ártalom azonban nem azonos avval, amellyel a kompresszor működése jár (például zaj). Ez egyben arra is példa, hogy környezeti szempontból nemcsak a termelés, hanem a felhasználás technikája is meghatározó.

A kormányzati kiadások osztályozása nem tartalmaz környezetvédelmi tételt; az ilyen

célú kiadások számos más tételben, más kiadásokkal összevontan szerepelnek. Kívánatos lenne az SNA-ben egy explicit „környezetvédelem” célt létrehozni.

A pénzügyi műveletek és transzferek könnyen felbonthatók lennének oly módon, hogy a környezet mint cél önállóan megjelenjék. Ennél is általánosabb azonban az értékelés kérdése, mindenekelőtt egyes nem monetáris műveletek értékelése. A természeti források felhasználásánál általánosan javasolt értékelési mód szerint az ásványi források (feltárással együtt) újratermelési költségeit javasolják. Ez a mód azonban azon a feltételezésen alapul, hogy e források korlátlanul állnak rendelkezésre és ki-termelésük egyszerűen költségkérdés. A nemzeti számlákkal foglalkozók ellenállnak egy ezen túlmenő, a nem monetáris műveleteket bekapcsoló értékelésnek, mert ettől a nemzeti számlarendszer érvényességét féltik. A példa viszont éppen a jelenlegi elszámolási mód helyességét kérdőjelezi meg.

Abból az általános elvből kiindulva, hogy a gazdaság a fizikai világ része, olyan gondolat is felmerül, hogy az emberi tevékenységet a természettudomány koncepciójának megfelelően kellene mérni és monetáris mértékegység helyett az energiát alkalmazni. A szerző nagyon vonzónak találja az elképzelést, és csak a rendszer ehhez szükséges számottevő koncepcionális átalakítása miatt áll el a további tárgyalásától.

(Ism.: Szilágyi György)

SZTEPIN, V.:

A MELIORÁCIÓ HATÉKONYSÁGA
AZ OSZSZSZK NEM FEKETEFÖLD ÖVEZETÉBEN

(Effektivnoszt' melioracii zemel' v Necsernozernoj zone RSZSZSZR.) – *Voproszű Ekonomiki*. 1983. 12. sz. 51–60. p.

A szövetségi köztársaság nem feketeföld övezetének mezőgazdasági területe 47 millió hektár, amelynek kétharmada szántó. A javításra szoruló terület legnagyobb része savanyú talajú, illetve vizenyős, bokros. Az élelmiszerprogram előirányozta a területek termékenységének javítását. Meliorációra 1976–1980-ban több mint 4 milliárd rubelt fordítottak, ami lényegesen meghaladja az előző tervidőszakét. Ennek ellenére az előirányzott talajjavítást nem végezték el, mert jelentősen drágultak e munkálatok.

A nem feketeföld övezet hatalmas térségében a növénytermelés bruttó termelése az utóbbi tíz évben csökkent, 1976–1980-ban alacsonyabb volt, mint 1966 és 1970 között. A gabonafélék termés hozama valamelyest emelkedett ugyan a fenti időszakban – hektáronként 11,8 mázsáról 13,3 mázsára –, de

vagy természetes szűkösség fogalmát, újabban pedig kialakultak a gazdaságot érő külső hatások endogén tényezőkként való felfogásának elméletei. A természet és a gazdaság kapcsolatának elemzésében ez egyrészt azoknak a módozatoknak a meghatározását jelenti, amelyek révén a gazdasági rendszer figyelembe tudja venni a természeti törvényeket, másrészt jelenti az elméleti következtetésekből származtatott gazdasági intézkedéseket.

A nemzetgazdasági mérlegek rendszere – konkrétan az ENSZ nemzeti számlarendszere (System of National Accounts – SNA) szolgálhat keretül a környezeti statisztikai integrálására a makroökonómiai elemzésben.

A tanulmány a gazdaság és a környezet kapcsolatrendszeréből a természeti források használatát és a szennyezőanyagok kibocsátását emeli ki. Vizsgálati módszere a következő: sorra veszi az SNA osztályozási rendszereit, értékelési elveit és aggregátumképzési eljárásait, és mindegyikhez hozzárendeli azokat a módosító vagy bővítő javaslatokat, melyek révén a környezeti tényezők vizsgálata beépülhet a meglévő rendszerbe, illetve egységbe kerülhet a gazdaságelemzés más aspektusaival.

A tevékenységi osztályozásban (International Standard Industrial Classification – (ISIC) a gazdasági szempontok dominálnak a termelés technikájával szemben, márpedig környezeti oldalról ez utóbbinak van nagyobb jelentősége. Környezeti szempontból például a papírgyártásnak és a bőrcserzésnek több a közös jegye, mint a bőrcserzésnek és a cipőgyártásnak, amelyek az ISIC azonos osztályába tartoznak. A tevékenységek és technikai folyamatok olyan kombinált osztályozása volna kívánatos, amely a tevékenység szerinti tagolásból indul ki, és ennek minden szintjét tovább részletezi a technikai folyamat jellege szerint.

Szükség lenne a környezetvédelmi tevékenység olyan kimutatására, amelyben a közvetlen környezetvédelem mellett azok a tevékenységek is megjelenének, amelyeknek, bár nem ez az elsődleges céljuk, környezetvédelmi hatásuk is van.

A gazdaság- környezetelemzés termékösztályozási szemléletben részint egybeesik a tevékenységi szemlélettel, részint nem. Egy kompresszor gyártása során fellépő szennyeződés például egyértelműen hozzárendelhető a megfelelő termelőtevékenységhez; ez a környezeti ártalom azonban nem azonos avval, amellyel a kompresszor működése jár (például zaj). Ez egyben arra is példa, hogy környezeti szempontból nemcsak a termelés, hanem a felhasználás technikája is meghatározó.

A kormányzati kiadások osztályozása nem tartalmaz környezetvédelmi tételt; az ilyen

célú kiadások számos más tételben, más kiadásokkal összevontan szerepelnek. Kívánatos lenne az SNA-ben egy explicit „környezetvédelem” célt létrehozni.

A pénzügyi műveletek és transzferek könnyen felbonthatók lennének oly módon, hogy a környezet mint cél önállóan megjelenjék. Ennél is általánosabb azonban az értékelés kérdése, mindenekelőtt egyes nem monetáris műveletek értékelése. A természeti források felhasználásánál általánosan javasolt értékelési mód szerint az ásványi források (feltárással együtt) újratermelési költségeit javasolják. Ez a mód azonban azon a feltételezésen alapul, hogy e források korlátlanul állnak rendelkezésre és ki-termelésük egyszerűen költségkérdés. A nemzeti számlákkal foglalkozók ellenállnak egy ezen túlmenő, a nem monetáris műveleteket bekapcsoló értékelésnek, mert ettől a nemzeti számlarendszer érvényességét féltik. A példa viszont éppen a jelenlegi elszámolási mód helyességét kérdőjelezi meg.

Abból az általános elvből kiindulva, hogy a gazdaság a fizikai világ része, olyan gondolat is felmerül, hogy az emberi tevékenységet a természettudomány koncepciójának megfelelően kellene mérni és monetáris mértékegység helyett az energiát alkalmazni. A szerző nagyon vonzónak találja az elképzelést, és csak a rendszer ehhez szükséges számottevő koncepcionális átalakítása miatt áll el a további tárgyalásától.

(Ism.: Szilágyi György)

SZTEPIN, V.:

A MELIORÁCIÓ HATÉKONYSÁGA
AZ OSZSZSZK NEM FEKETEFÖLD ÖVEZETÉBEN

(Effektivnoszt' melioracii zemel' v Necsernozernoj zone RSZSZSZR.) – *Voproszű Ekonomiki*. 1983. 12. sz. 51–60. p.

A szövetségi köztársaság nem feketeföld övezetének mezőgazdasági területe 47 millió hektár, amelynek kétharmada szántó. A javításra szoruló terület legnagyobb része savanyú talajú, illetve vizenyős, bokros. Az élelmiszerprogram előírányozta a területek termékenységének javítását. Meliorációra 1976–1980-ban több mint 4 milliárd rubelt fordítottak, ami lényegesen meghaladja az előző tervidőszakét. Ennek ellenére az előírányzott talajjavítást nem végezték el, mert jelentősen drágultak e munkálatok.

A nem feketeföld övezet hatalmas térségében a növénytermelés bruttó termelése az utóbbi tíz évben csökkent, 1976–1980-ban alacsonyabb volt, mint 1966 és 1970 között. A gabonafélék termés hozama valamelyest emelkedett ugyan a fenti időszakban – hektáronként 11,8 mázsáról 13,3 mázsára –, de

még mindig igen alacsony, és elmarad a tervben előirányzottól. A zöldségfélék és a burgonya termésátlaga csökkent.

A szerző a legutóbbi három tervidőszak átlagában mutatja be 6 kultúra (gabonafélék, burgonya, zöldség, silókukorica, évelő füvek és természetes kaszálók) termésátlagát a nem öntözött, az öntözött és a vízmentesített területeken. Az adatokból kitűnik, hogy az öntözött területek hozamai 50–100 százalékkal nagyobbak, mint a száraz művelésű területeké. Az öntözött területeken azonban a hozamok növekedése megrekedt, néhány esetben pedig csökkent az átlagtermés.

Sok még a javításra váró terület, az eddig elvégzett munkák a javítandó terület 7 százalékára terjedtek ki. A földalap gyarapításának – egyes körzetekben megőrzésének – a melioráció az egyetlen útja. Hatására nemcsak a talaj termékenysége javult, hanem nőttek a parcellaméretek is, bár még mindig alacsonyak (többnyire a 10 hektárt sem érik el).

1980-ig a savanyú talajoknak csak 80 százalékát meszelték, és hektáronként mindössze 5 tonna szerves trágyát juttattak ki. Emiatt a talajok humusztartalma alacsony, és a műtrágyázás sem eredményes. A takarmánynövények inkább meghalálták a talajjavítást, mint a gabonák.

Az 1980-ig megjavított területnek valamivel több mint a fele rét és legelő, fennmaradó része szántó. A rét- és legelőterületek egytizedén végezték el a meliorációt, a szántóterületnek csak 5 százalékán. A javított szántóföldön főként takarmánynövényeket és gabonát termelnek a rekultivációt követően.

A meliorációs költségek és a növénytermelés hozama közötti összefüggéseket lineáris regresszióval vizsgálták. Megállapították, hogy a ráfordítások nem elégségesek (igen kicsi hányadát teszik ki a növénytermelési ráfordításoknak) és nem koncentráltak, 50 százalékuk pedig a legkevésbé eredményes vízrendezési tevékenység.

A melioráció után a talajok termékenysége csökken. Ennek legfőbb oka, hogy a javítást követően szükséges nagy adagú szerves trágyázás (80–100 tonna hektáronként) nem történik meg. A kiegészítő ráfordítás 2–3-szorosan meghaladja a talajjavítás költségét. A tervek azonban ezzel a költséggel már nem számoltak.

A megjavított földek hozamnövekménye csak 2 százalékkal járult hozzá az összes termés növekményéhez. Csak a zöldségféléknél volt jelentős, a hozamnövekmény felét ezek a területek adták. A magas kiegészítő ráfordítások miatt a megjavított területek vetésszerkezetét ezek figyelembevételével kell alakítani. A talajjavítási ráfordítások meg-

térülése a gabonatermelésben 50–100 év, a zöldségféléknél, burgonyánál, répánál 8–10 év, egyes körzetekben 3–5 év.

A vízmentesítési munkálatok legkevésbé a fűtermelésnél térülnek meg. Az öntözés termésfokozó hatása sem egyértelmű. Az öntözött területeken a termésátlag ingadozása nagyobb, mint a nem öntözött területeké. A talajjavítás tervezését és irányítását ellátó szervezetek nem voltak tekintettel a termelés területi elhelyezkedésére. Emiatt az állattenyésztő telepek közelében nincs elég javított terület.

A vízügyi szervek nem voltak érdekelve a mezőgazdasági termelés hatékonyságának javításában, a termelés növelésében. Nemrégiben határozatot hoztak arról, hogy a vízügyi talajjavító szervezetek munkáját a körzetükbe tartozó mezőgazdasági területek termelésnövelése alapján minősítsék.

A talajjavítás hatékonyságának mérése sem volt megfelelő. Ez ideig az öntözött területek bruttó termelési értékét viszonyították az összes bruttó termeléshez, illetve a javított területek kiterjedését az összes területhez. Ez a mutató torzított, mivel az öntözött területeken magasabb hozamú növényeket termeltek (zöldségfélék, burgonyát). Így a termelés értéki arányai meghaladták a területi arányokat. Azonos termelési struktúrát feltételezve a javított területek hozama kevésbé kedvező. Az eszközhatékonyság pedig csak fele a nem öntözött területekének. A szerző véleménye szerint csak komplex statisztikai mutatók rendszerével mérhető össze az öntözött és a száraz területek hozama. Ilyenek: eszközhatékonyság, munkatermelékenység, jövedelmezőség.

A szerző jól összehangolt tervezési, végrehajtási célprogramot javasol a meliorációs munkák hatékonyságának növelése érdekében, a következő elveknek megfelelően.

1. A földalap felhasználásában a mezőgazdasági termelés számára kell prioritást biztosítani. Meg kell akadályozni a szántóterületek indokolatlan csökkenését és a korábban nem mezőgazdasági termelésre használt területeket vissza kell adni a termelőnek.

2. A talaj termékenységét ésszerű – a talaj minőségétől függő – felhasználással is növelni kell. Emellett gondoskodni kell a megfelelő tápanyag-utánpótlásról.

3. A termékeny talajokon kizárólag intenzív növényeket célszerű termelni, amelyek magas hozamokkal hálálják meg a jó föld mellett a nagyobb anyagi ráfordításokat is.

4. A talajvédelem és a talajjavítás munkálatait komplex módon – a talaj további hasznosítását szem előtt tartva – kell végezni. A meliorációval érintett területeken a szükséges szerves és szervesetlen anyagoknak, a javítási munkáknak legalább a minimumát meg kell adni.

5. A természeti erőforrásokkal is jobban kell a jövőben számolni. Hosszú távú vetésszerkezetet kell készíteni, amely a talajminőségen kívül figyelembe veszi az éghajlati tényezőket is.

A hosszú távú meliorációs programot gazdaságonként, körzetenként és megyénként

kell összeállítani. Ezekben a programokban a területek távlati fejlesztésével, a mezőgazdasági termelés koncentrációjával és specializációjával is számolni kell. Mindezek figyelembevételével csak azokon a területeken kerülhet sor talajjavításra, amelyeken a hozamok növekedése kompenzálja a melioráció igen magas befektetését.

A legkevesebb ráfordítással a szervezési intézkedések járnak. Ezért ezeket az intézkedéseket haladéktalanul meg kell hozni. Ilyenek: a meliorációs munkák tervezésének és végrehajtásának a megrendelői a mezőgazdasági termelők legyenek. A meliorációval egyidejűleg területrendezést is végre kell hajtani, hogy a korszerű technika alkalmazásához megfelelő méretű tömböket (táblákat) alakítsanak ki. A gabonatermelést inkább a gabonaövezetekben célszerű fejleszteni, a javított és öntözött talajokat nagy hozamú kultúrákkal kell hasznosítani.

(Ism.: Hajdú István)

SCHÄFER, D. – SCHMIDT, L.:

AZ AMORTIZÁCIÓ ÉRTÉKELÉSI
ÉS SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREI

(Abschreibungen nach verschiedenen Bewertungs- und Berechnungsmethoden.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1983. 12. sz. 919–931. p.

A leírásoknak (magyar terminológiával: az értékcsökkenési leírásnak, illetve az amortizációnak) igen nagy a jelentőségük – az egész gazdaság és a gazdasági egységek szintjén egyaránt – mind az állóeszközvágyon, mind a vállalkozók által létrehozott nyereség s az állami bevétel szempontjából. A leírásoknak nincs közvetlenül mérhető nagysága (értéke). A leírás makro- és mikroökonómiai szinten is kalkulált tétel, de a kalkuláció pontosan meghatározott alapelvek szerint történik. Ezek az alapelvek eltérők az ún. nemzetgazdasági számításokban azoktól, amelyeket az adózás, a kereskedelem vagy a vállalati költségvetés céljaira alkalmaznak. A tanulmány célja ezeknek az eltérő elveknek és módszereknek részletes bemutatása, továbbá a különböző módon számított leírások több évi (az 1960-tól 1981-ig terjedő időszakra vonatkozó) számszerű értékének összehasonlítása és elemzése.

A leírások szükségességét kétféle szemlélettel lehet megközelíteni. Az egyik az ún. dinamikus nézőpont, eszerint az aktivált termelő állóeszközök a termelési folyamatban fokozatosan elhasználódnak, s ezt az időszaknak megfelelő ráfordításként kell elfogadni. A statikus álláspont szerint a leírások az állóeszközvágyon adott periódusban fennálló értékcsökkenését jelzik.

Mivel a leírás kalkulált tétel, nagysága az értékelési módtól, az állóeszköz élettartamától, a konkrét leírási eljárástól függ. A felsoroltakat pedig a leírást alkalmazó szervek különféle, olykor egymástól eltérő céljai befolyásolják. Nem mindegy például, hogy az állóeszközök értéke esetében csak nominális „tőkemegtartásról” vagy reális tőkenagyságról van-e szó. Az előbbi esetben az állóeszközök eredeti beszerzési, az utóbbinál pedig újrabszerzési vagy újraelőállítási árát vesszük alapul. Az sem közömbös, hogy az élettartam meghatározása az állóeszköz reális, normális lefolyású vagy pedig kockázatokkal, üzemzavarral stb. összefüggő használatából indul-e ki. Más-más célok és elképzelések vezetnek továbbá arra is (bár ezt nagyrészt központilag szabályozzák), hogy a leírások egyenletesen (lineárisan) vagy degresszív, esetleg progresszív kulcsokkal történnek-e.

A tanulmány előbb a nemzetgazdasági szintű leírásokkal foglalkozik, majd a mikroökonómiai szintű, a vállalkozások (gazdasági egységek) által végzett leírások módját és fajtáit tárgyalja.

1. A nemzetgazdasági szintű számításokban a leírásokkal a reprodukálható állóeszközvágyon adott időszakban bekövetkezett – elhasználódás és gazdasági elavulás okozta – értékcsökkenését mérik. A társadalmi termék kiszámításakor a leírások a nemzetgazdasági jövedelem megállapításához feltétlenül szükségesek, mégpedig az állóeszközök reális (újrabszerzési, illetve újraelőállítási) értéke alapján, s ez a jövedelemszámítási koncepció eltér a kereskedelmi és az adózási szemlélettől: annak a nominális (az áremelkedés nélkül számított) tőkemegtartás (-biztosítás) a kiinduló pontja.

A tanulmány konkrét, 1981. évi adatok alapján mutatja be a Német Szövetségi Köztársaság bruttó nemzeti termékének értékét, abból a különféle csökkentő tételket – kiemelve a leírásokat –, végül a nemzetgazdaság jövedelmét (a $c+v+m$ -ből az m -et, tehát a magyar terminológia szerint a nemzeti jövedelem összegét). Számszerű adatok felhasználásával szemlélteti továbbá a nemzetgazdasági nettó állóeszközvágyon 1981. évi értékét, amelynek összetevői: nettó állóeszközérték az év elején (a bruttó értékből az addig felhalmozott leírást levonva), gyarapodás az év folyamán (+), a tárgyévi leírás (-), az év folyamán bekövetkezett állóeszköz-áremelkedés (+). A nettó állóeszköz-állományt – az említett módon – beszerzési, újrabszerzési és állandó (1976. évi) áron számítják ki.

Az üzemgazdasági szintű számításokban a leírásra kerülő eszközök körébe mindazok a reprodukálható állóeszközök tartoz-

kell összeállítani. Ezekben a programokban a területek távlati fejlesztésével, a mezőgazdasági termelés koncentrációjával és specializációjával is számolni kell. Mindezek figyelembevételével csak azokon a területeken kerülhet sor talajjavításra, amelyeken a hozamok növekedése kompenzálja a melioráció igen magas befektetését.

A legkevesebb ráfordítással a szervezési intézkedések járnak. Ezért ezeket az intézkedéseket haladéktalanul meg kell hozni. Ilyenek: a meliorációs munkák tervezésének és végrehajtásának a megrendelői a mezőgazdasági termelők legyenek. A meliorációval egyidejűleg területrendezést is végre kell hajtani, hogy a korszerű technika alkalmazásához megfelelő méretű tömböket (táblákat) alakítsanak ki. A gabonatermelést inkább a gabonaövezetekben célszerű fejleszteni, a javított és öntözött talajokat nagy hozamú kultúrákkal kell hasznosítani.

(Ism.: Hajdú István)

SCHÄFER, D. – SCHMIDT, L.:

AZ AMORTIZÁCIÓ ÉRTÉKELESI
ÉS SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREI

(Abschreibungen nach verschiedenen Bewertungs- und Berechnungsmethoden.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1983. 12. sz. 919–931. p.

A leírásoknak (magyar terminológiával: az értékcsökkenési leírásnak, illetve az amortizációnak) igen nagy a jelentőségük – az egész gazdaság és a gazdasági egységek szintjén egyaránt – mind az állóeszközvagyron, mind a vállalkozók által létrehozott nyereség s az állami bevétel szempontjából. A leírásoknak nincs közvetlenül mérhető nagysága (értéke). A leírás makro- és mikroökonómiai szinten is kalkulált tétel, de a kalkuláció pontosan meghatározott alapelvek szerint történik. Ezek az alapelvek eltérők az ún. nemzetgazdasági számításokban azoktól, amelyeket az adózás, a kereskedelem vagy a vállalati költségvetés céljaira alkalmaznak. A tanulmány célja ezeknek az eltérő elveknek és módszereknek részletes bemutatása, továbbá a különböző módon számított leírások több évi (az 1960-tól 1981-ig terjedő időszakra vonatkozó) számszerű értékének összehasonlítása és elemzése.

A leírások szükségességét kétféle szemlélettel lehet megközelíteni. Az egyik az ún. dinamikus nézőpont, eszerint az aktivált termelő állóeszközök a termelési folyamatban fokozatosan elhasználódnak, s ezt az időszaknak megfelelő ráfordításként kell elfogadni. A statikus álláspont szerint a leírások az állóeszközvagyron adott periódusban fennálló értékcsökkenését jelzik.

Mivel a leírás kalkulált tétel, nagysága az értékelési módtól, az állóeszköz élettartamától, a konkrét leírási eljárástól függ. A felsoroltakat pedig a leírást alkalmazó szervek különféle, olykor egymástól eltérő céljai befolyásolják. Nem mindegy például, hogy az állóeszközök értéke esetében csak nominális „tőkemegtartásról” vagy reális tőkenagyságról van-e szó. Az előbbi esetben az állóeszközök eredeti beszerzési, az utóbinál pedig újrabeszerzési vagy újraelőállítási árát vesszük alapul. Az sem közömbös, hogy az élettartam meghatározása az állóeszköz reális, normális lefolyású vagy pedig kockázatokkal, üzemzavarral stb. összefüggő használatából indul-e ki. Más-más célok és elképzelések vezetnek továbbá arra is (bár ezt nagyrészt központilag szabályozzák), hogy a leírások egyenletesen (lineárisan) vagy degresszív, esetleg progresszív kulcsokkal történnek-e.

A tanulmány előbb a nemzetgazdasági szintű leírásokkal foglalkozik, majd a mikroökonómiai szintű, a vállalkozások (gazdasági egységek) által végzett leírások módját és fajtáit tárgyalja.

1. A nemzetgazdasági szintű számításokban a leírásokkal a reprodukálható állóeszközvagyron adott időszakban bekövetkezett – elhasználódás és gazdasági elavulás okozta – értékcsökkenését mérik. A társadalmi termék kiszámításakor a leírások a nemzetgazdasági jövedelem megállapításához feltétlenül szükségesek, mégpedig az állóeszközök reális (újrabeszerzési, illetve újraelőállítási) értéke alapján, s ez a jövedelemszámítási koncepció eltér a kereskedelmi és az adózási szemlélettől: annak a nominális (az áremelkedés nélkül számított) tőkemegtartás (-biztosítás) a kiinduló pontja.

A tanulmány konkrét, 1981. évi adatok alapján mutatja be a Német Szövetségi Köztársaság bruttó nemzeti termékének értékét, abból a különféle csökkentő tételket – kiemelve a leírásokat –, végül a nemzetgazdaság jövedelmét (a $c+v+m$ -ből az m -et, tehát a magyar terminológia szerint a nemzeti jövedelem összegét). Számszerű adatok felhasználásával szemlélteti továbbá a nemzetgazdasági nettó állóeszközvagyron 1981. évi értékét, amelynek összetevői: nettó állóeszközérték az év elején (a bruttó értékéből az addig felhalmozott leírást levonva), gyarapodás az év folyamán (+), a tárgyévi leírás (-), az év folyamán bekövetkezett állóeszköz-áremelkedés (+). A nettó állóeszköz-állományt – az említett módon – beszerzési, újrabeszerzési és állandó (1976. évi) áron számítják ki.

Az üzemgazdasági szintű számításokban a leírásra kerülő eszközök körébe mindazok a reprodukálható állóeszközök tartoz-

nak, amelyeket az állománynyilvántartásban kimutatnak. A tanulmány ezek összetételét részletesen felsorolja, s pontosan meghatározza a leírás alól kivont eszközöket is. Megemlíti, hogy külön kezelik a gépi berendezéseket és az építményeket.

Az állóeszköz-állomány élettartama a beruházás üzembe helyezésétől a berendezés (állóeszköz) termelési folyamatból való végleges kiiktatásáig tart. A beruházás időpontjának megállapítása viszont csak jelentős bizonytalansággal történik. Külön gondot fordítanak arra, ha az állóeszközt – bár még működőképes – gazdasági okok miatt kivonják a használatból.

2. A gazdasági egységeknél (üzemekben) alkalmazott leírások három fajtáját különböztetik meg: az adózási, a kereskedelmi jogszabályok szerinti és a kalkulatív (költségszámítási) leírásokat, amelyek mindegyike más-más célt szolgál. Az adózási célra a nominális érték elvét veszik alapul. A kereskedelmi mérlegekben főként a hitelezők védelme a szempont. A kalkulatív leírásokat a költségszámítás és az árképzés üzemi érdekei szabják meg. A továbbiakban részletesebben csak az adózási célú leírások fajtáit és módszereit tárgyalja a tanulmány részben azért, mert ezek a leginkább jellemzők (üzemi szinten), részben azért, mert ezeknek a nemzetgazdasági szintű leírásoknak számszerű összehasonlítását végezték el szimulációs számításokkal.

Az adózási törvény szerint leírás alá esnek azok az állóeszközök, amelyeket a gazdasági egység tulajdonosa jövedelemszerzés céljából több mint egy évig használ, s amelyek beszerzési, illetve újrabszerzési (-előállítási) ára 800 márkánál magasabb. Ezek igen sokfélék, s közülük jó néhányat nem kell a leírásba vonni. Mindezt részletesen bemutatja a tanulmány. A leírások alapjául szolgáló állóeszközértéket beszerzési és újrabszerzési (-előállítási) áron egyaránt megállapítják, s a leírások is eszerint különböznek.

Az állóeszközök élettartamának becslésében mind a műszaki, mind a gazdasági elhasználódást figyelembe veszik. A szövetségi pénzügyminisztérium – a területi pénzügyi szervekkel s a gazdasági egységek szakmai érdekképviselőivel összhangban – 1955 óta élettartam táblákat (Absetzungen für Abnutzung – AFA) állít össze, külön a minden gazdasági ágban használatos és külön az ágazonkénti speciális állóeszközökre. A gazdasági egységeknek ezeket kell alapul venniük, különleges – és méltányolt – körülmények és esetek kivételével.

A leírások formák közül a gazdasági egységek általában a lineáris és a degresszív leírási kulcsok között választhatnak. A választási lehetőség azonban erősen korláto-

zott részben aszerint, hogy helyhez nem kötött (gépek és berendezések), illetve helyhez kötött (építmények) állóeszközökről van-e szó, részben pedig a központi előírások változásától függően.

Említésre érdemes az ún. kalkulált leírások módja azért is, mert ez áll legközelebb a magyar vállalati gyakorlathoz, s azért is, mert erősen hasonlít a nemzetgazdasági szintű metodikához. Ezt a módszert az ún. üzemgazdasági költségszámításoknál alkalmazzák az állóeszköz-ráfordítás, periodikus felosztására, s a leírást költségként kezelik, többek között az árképzés céljára. A számítás csak az üzemeléshez szükséges állóeszközökre terjed ki, s azok újrabszerzési árát veszik alapul. A leírási kulcs általában lineáris. Azokra az eszközökre is számítanak amortizációt, amelyeket már teljesen leírtak, de még üzemeltetnek (0-ra leírt állóeszközök).

A leírásokra vonatkozó, az adatszolgáltatástól származó statisztikai dokumentumok (költségszerkezet-adatfelvételek, mérlegek) olyan adatokat tartalmaznak, amelyeknek összeállítása az adózási vagy a kereskedelmi leírás számítási módszere alapján történt. Ezeket igen nehéz lenne nemzetgazdasági koncepció szerint átszámítani, részben az állóeszközök különböző élettartama, részben az újrabszerzési áron történő értékelés problémái miatt. További elháríthatatlan nehézség az, hogy az adatokat a vállalkozások (vállalatok) egy része köteles jelenteni. Ezért a nemzetgazdasági szintű számításokat mind az állóeszközvagyonra, mind a leírásokra közvetett módon, az ún. Perpetual-Inventory-módszerrel végzik. A múltba visszanyúló beruházási adatsorokból indulnak ki, s minden beruházási „évjárat” üzembe helyezett állóeszközeinek élettartamát – az eszközök viszonylag mély tagolásában – becslik, különválasztva a gépi berendezéseket az építményektől. E becslés alapján, lineáris kulcsot alkalmazva, évenként és kumulálva is meg tudják határozni a leírás összegét. A beszámolási időszakban a termelésből kilépő, illetve az abba belépő eszközökre csak a leírási kulcs felét alkalmazzák. Az állóeszközök értékét beszerzési és újrabszerzési (-előállítási) áron is számba veszik.

A tanulmány részletesen foglalkozik a számítások nehézségeivel, a hosszú beruházási adatsor bizonytalanságaival, a gyakran alkalmazott becslések szükségességével és pontosságuk fokával. Megemlíti a szerzők, hogy az 1980 előtti időszakra csak durva becslésekkel tudtak adatokat összeállítani. Arról is szólnak, hogy még nem eléggé széles, illetve mély az eszközök olyan csoportokra bontása, amely lehetővé tenné egy csoport átlagos élettartamának megbíz-

ható számítását, bár e téren jelentős az előrehaladás (utalnak az AFA-táblákra).

A korábban mondottakból következik, hogy a különféle módszerrel végzett számítások eredményeit közvetlenül nem lehet összehasonlítani. Mivel az összehasonlításnak nagy a jelentősége, a Német Szövetségi Köztársaság statisztikai szervei ehhez szimulációs számításokat végeztek és végeznek. Ennek lényege: a gazdasági szintű módszer bázisát jelentő beruházási adat-sorokra az adózási célú módszer leírásait, árait stb. alkalmazva képeznek leírás-összegeket. A tanulmány részletesen bemutatja a szimulációs számítások menetét, egyes fázisait, az alkalmazott becslések fajtáit és hibahatárait.

A szimulációs számítások eredménye azt mutatja, hogy az összegazdasági szintű az adózási célú módszerrel számított 1960. és 1981. évi leírások összege viszonylag kevésbé tér el.

A tanulmány befejező részében a szerzők a nemzetgazdasági adatokat kilenc gazdasági ág szerinti bontásban táblában is közlik, s rövid szöveges elemzést is adnak. A kilenc ágat a következő: 1. mező- és erdőgazdaság, halászat, 2. villamosenergia-, gáz-, távhő- és vízszolgáltatás, 3. bányászat, 4. feldolgozó ipar, 5. építőipar, 6. kereskedelem, 7. közlekedés és hírközlés, 8. hitel- és biztosító intézetek (vállalkozások), 9. egyéb szolgáltatások.

(Ism.: *Lacfalvi József*)

ZAHAROV, A. H.:

A SZOVHOZOK FEJLESZTÉSÉRE NYÚJTOTT ÁLLAMI BERUHÁZÁSOK

(Éffektivnee iszpol'zovat' goszudarsztvennue kapitalovlozsenija, vudeljaemue na razvitie szovhozov.) — *Dengi i Kredit*. 1984. 1. sz. 39–41. p.

A szerző véleménye szerint az állami beruházások a Szovjetunióban nem eléggé hatékonyak, nem felelnek meg teljesen az élelmiszerprogramban kitűzött céloknak. Növekszik a befejezetlen beruházások állománya, 1982 végén például elérte az évi üzembe helyezés felét. Az építkezések elhúzóda miatt előfordul, hogy a tervezett átfutási idő négyszerese alatt sem készül el az objektum. Emiatt az előirányzott költségek mintegy 10 százalékkal emelkednek. Az anyag- és munkaerőhiány miatt több építkezést leállítottak. További probléma, hogy a beruházásokat hiányosan adják át (például állattenyésztési komplexumokat takarmányfeldolgozó üzemek nélkül), ezért az új létesítmények hatékonysága alacsony. A szerző több példát említ a szovhozok beruházásainak hiányosságairól.

Nem megfelelő a beruházások tervezése sem. A tervek irreálisan rövid megvalósítási időt, gyors megtérülést irányoznak elő. Nem számolnak a gazdaságok eszközeinek technikai színvonalával, volumenével. Nem fordítanak kellő figyelmet a veszteséges és az alacsony jövedelmezőségű állami gazdaságok eszközellátottságának kiegyenlítésére. 1982-ben a veszteségesnek és alacsony jövedelműnek minősített és nyilvántartott szovhozokban száz hektár mezőgazdasági területre 21.100 rubel állóeszköz jutott, a többi szovhozban 35.900. Az új beruházásokat is hasonló arányban osztották el, ami nyilvánvalóan az ellátottság további differenciálódását vonja maga után.

Már a tervekben is, de még inkább a megvalósításban a pénzügyi és anyagi eszközök szétforgácsolódnak. Túl sok új beruházást kezdenek meg anélkül, hogy a folyamatban levőket befejeznék. Az egyik körzetben például 1982-ben a terv szerint 128 építkezés volt folyamatban, amiből 65-öt abban az évben kezdtek el. A tervszerűtlenségre hozza fel példaként a szerző azt a tényt is, hogy a szovhozok inkább új termelőkapacitásokat építenek a meglévők befejezése helyett. A bank által gabonaszárítóra nyújtott hitelből például új tehénistálló építésébe fogtak bele.

A költségvetési eszközök a szovhozok beruházásainak jelentős forrásai. Ezeknek az eszközöknek igen nagy hányada az állattenyésztés fejlesztését szolgálja. Az új állattenyésztési létesítmények kihasználtsága alacsony. (Orenburg megye 17 állattenyésztési komplexuma közül egynek a kihasználtsága sem érte el a tervezettet.) Az istállók benépesítése a terv szerintinek csak 58 százaléka volt. A szerző ezt a beruházások tervszerűségén kívül a tartós forgóeszközhiánnyal magyarázza.

Az öntözhető területek kihasználtsága is alacsony.

Az üzembe helyezett mezőgazdasági gépek nem mindig eredményezik a termelés növelését. Ezért előfordul, hogy a gépek vásárlására és üzemben tartására fordított összeg nagyobb, mint az elért bruttó terméktöbbség. A gépek nem felelnek meg a talajadottságoknak és a mezőgazdasági növények sajátosságainak, hamarabb tönkremennek a megállapított amortizációs időnél. A más irányú szakosítás miatt feleslegessé vált gépeket a szovhozok — az anyagi érdekeltség hiányában — nem értékesítik vagy adják át más gazdálkodó szervnek.

A magas jövedelmezőségű szovhozokban elegendő eszköz képződik az új beruházásokhoz. Egyrészt azért, mert jobb az eszközellátottságuk, és ezért az amortizáció volumene is nagyobb, mint a gyengébb szovhozokban. Másrészt a nyereségági fej-

ható számítását, bár e téren jelentős az előrehaladás (utalnak az AFA-táblákra).

A korábban mondottakból következik, hogy a különféle módszerrel végzett számítások eredményeit közvetlenül nem lehet összehasonlítani. Mivel az összehasonlításnak nagy a jelentősége, a Német Szövetségi Köztársaság statisztikai szervei ehhez szimulációs számításokat végeztek és végeznek. Ennek lényege: a gazdasági szintű módszer bázisát jelentő beruházási adat-sorokra az adózási célú módszer leírásai kulcsait, árait stb. alkalmazva képeznek leírás-összegeket. A tanulmány részletesen bemutatja a szimulációs számítások menetét, egyes fázisait, az alkalmazott becslések fajta- és hibahatárait.

A szimulációs számítások eredménye azt mutatja, hogy az összegazdasági szintű az adózási célú módszerrel számított 1960. és 1981. évi leírások összege viszonylag kevésbé tér el.

A tanulmány befejező részében a szerzők a nemzetgazdasági adatokat kilenc gazdasági ág szerinti bontásban táblában is közlik, s rövid szöveges elemzést is adnak. A kilenc ágat a következő: 1. mező- és erdőgazdaság, halászat, 2. villamosenergia-, gáz-, távhő- és vízszolgáltatás, 3. bányászat, 4. feldolgozó ipar, 5. építőipar, 6. kereskedelem, 7. közlekedés és hírközlés, 8. hitel- és biztosító intézetek (vállalkozások), 9. egyéb szolgáltatások.

(Ism.: *Lacfalvi József*)

ZAHAROV, A. H.:

A SZOVHOZOK FEJLESZTÉSÉRE NYÚJTOTT ÁLLAMI BERUHÁZÁSOK

(Éffektivnee iszpol'zovat' goszudarsztvennue kapitalovlozsenija, vudeljaemue na razvitie szovhozov.) — *Dengi i Kredit*. 1984. 1. sz. 39–41. p.

A szerző véleménye szerint az állami beruházások a Szovjetunióban nem eléggé hatékonyak, nem felelnek meg teljesen az élelmiszerprogramban kitűzött céloknak. Növekszik a befejezetlen beruházások állománya, 1982 végén például elérte az évi üzembe helyezés felét. Az építkezések elhúzóda miatt előfordul, hogy a tervezett átfutási idő négyszerese alatt sem készül el az objektum. Emiatt az előirányzott költségek mintegy 10 százalékkal emelkednek. Az anyag- és munkaerőhiány miatt több építkezést leállítottak. További probléma, hogy a beruházásokat hiányosan adják át (például állattenyésztési komplexumokat takarmányfeldolgozó üzemek nélkül), ezért az új létesítmények hatékonysága alacsony. A szerző több példát említ a szovhozok beruházásainak hiányosságairól.

Nem megfelelő a beruházások tervezése sem. A tervek irreálisan rövid megvalósítási időt, gyors megtérülést irányoznak elő. Nem számolnak a gazdaságok eszközeinek technikai színvonalával, volumenével. Nem fordítanak kellő figyelmet a veszteséges és az alacsony jövedelmezőségű állami gazdaságok eszközellátottságának kiegyenlítésére. 1982-ben a veszteségesnek és alacsony jövedelműnek minősített és nyilvántartott szovhozokban száz hektár mezőgazdasági területre 21.100 rubel állóeszköz jutott, a többi szovhozban 35.900. Az új beruházásokat is hasonló arányban osztották el, ami nyilvánvalóan az ellátottság további differenciálódását vonja maga után.

Már a tervekben is, de még inkább a megvalósításban a pénzügyi és anyagi eszközök szétforgácsolódnak. Túl sok új beruházást kezdenek meg anélkül, hogy a folyamatban levőket befejeznék. Az egyik körzetben például 1982-ben a terv szerint 128 építkezés volt folyamatban, amiből 65-öt abban az évben kezdtek el. A tervszerűtlenségre hozza fel példaként a szerző azt a tényt is, hogy a szovhozok inkább új termelőkapacitásokat építenek a meglévők befejezése helyett. A bank által gabonaszárítóra nyújtott hitelből például új tehénistálló építésébe fogtak bele.

A költségvetési eszközök a szovhozok beruházásainak jelentős forrásai. Ezeknek az eszközöknek igen nagy hányada az állattenyésztés fejlesztését szolgálja. Az új állattenyésztési létesítmények kihasználtsága alacsony. (Orenburg megye 17 állattenyésztési komplexuma közül egynek a kihasználtsága sem érte el a tervezettet.) Az istállók benépesítése a terv szerintinek csak 58 százaléka volt. A szerző ezt a beruházások tervszerűségén kívül a tartós forgóeszközhiánnyal magyarázza.

Az öntözhető területek kihasználtsága is alacsony.

Az üzembe helyezett mezőgazdasági gépek nem mindig eredményezik a termelés növelését. Ezért előfordul, hogy a gépek vásárlására és üzemben tartására fordított összeg nagyobb, mint az elért bruttó terméktöbblet. A gépek nem felelnek meg a talajadottságoknak és a mezőgazdasági növények sajátosságainak, hamarabb tönkremennek a megállapított amortizációs időnél. A más irányú szakosítás miatt feleslegessé vált gépeket a szovhozok — az anyagi érdekeltség hiányában — nem értékesítik vagy adják át más gazdálkodó szervnek.

A magas jövedelmezőségű szovhozokban elegendő eszköz képződik az új beruházásokhoz. Egyrészt azért, mert jobb az eszközellátottságuk, és ezért az amortizáció volumene is nagyobb, mint a gyengébb szovhozokban. Másrészt a nyereségági fej-

lesztési eszközök volumene is magasabb. Ennek ellenére ezek a szovhozok is anynyi vagy még több költségvetési eszközt kapnak beruházásaikhoz, mint a gyengék. Belorussziában a magas jövedelmű vállalatok szabad pénzeszközeit elvonják, és átcsoportosítják az alacsony jövedelmű vagy veszteséges szovhozokba. A beruházási hiteleket, a költségvetési juttatásokat pedig a vállalatok saját pénzeszközeinek volumenétől teszi függővé. Az Állami Bank vizsgálja felül a vállalati fejlesztési eszközök volumenét, és ítéli meg a hitel vagy az állami pénzeszközök szükségességét. A gyakorlat

azt mutatja, hogy ez a példa jól bevált, alkalmazni kellene az ország más vidékein is.

Az állami beruházások hatékonyabb felhasználása érdekében a mezőgazdaság irányítási rendszerét is változtatni kell. Az agráripari egyesülések ellenőrizhetik nem csupán a mezőgazdasági, hanem az agráripari komplexum más ágazatainak tervezését és tervteljesítését is. Ez lehetőséget ad arra, hogy az eszközöket centralizáltabban és hatékonyabban használják fel az élelmiszerprogram megvalósítása érdekében.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ROY, C.:

A VÁROSLAKÓK NAPI TEVÉKENYSÉGE FRANCIAORSZÁGBAN

(Les journées des citadins.) – *Économie et Statistique*. 1983. 158. sz. 51–60. p.

A szerző, a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézetben (INSEE) végzett időmérleg-felvétel adatai alapján elemzi a 18 éves és idősebb városiak egész napi tevékenységét. A felvétel során az adatszolgáltatók részletesen beszámoltak egy ad nap 24 órájában végzett napi tevékenységeikről, továbbá néhány, nem rendszeres tevékenységről. Ez utóbbi információ alapján kiszámították e tevékenységek hosszú távú gyakoriságát.

A tevékenységek csoportosítása érthető módon nem volt egyértelmű. Kérdés lehet például, hogy a lakásban végzett javítások vagy a háziasszony által végzett ruhavarrás miért tartozik a házi munkák körébe, ugyanakkor, amikor a barkácsolás vagy a kötés szabadidős tevékenység. A tánc valamely nyilvános helyen a „házon kívüli szórakozás” csoportjába sorolandó, ugyanez baráti társaságban, egy lakásban a „játékok” közé számít. Mint minden csoportosítás, az e felvételnél alkalmazott is bizonyos mértékig szubjektív.

A tevékenységeket 6 fő csoportba sorolták: kereső tevékenység, házi munka, tanulás, alvás–étkezés–testápolás, televíziózás, egyéb szórakozás. Az egyes csoportok tartalma a következő.

A kereső tevékenység magába foglalja a munkahelyre történő közlekedést is.

A házi munka körébe tartoznak a főzés, a mosogatás, a takarítás, a mosás, az egyéb karbantartási munkák (a lakás javítása, a gépkocsi karbantartása, a fűtés, a kert rendbentartása, a háztartási adminisztráció stb.), a gyermekek anyagi és szellemi ellátása (beleértve a velük való játékot, tanu-

lást, sétát stb.), a bevásárlások, a családi ügyintézkedések.

A tanulási idő felöleli az egyetemi tanuláson kívül az egyéb folyamatos tanulókat is.

Az egyéb szórakozás csoportja a következő tevékenységekre fordított időt tartalmazza, további alcsoportos tagolásban: vendéglőkben, szórakozóhelyeken töltött idő, beszélgetés (telefon is), olvasás, barkácsolás, varrás, kézimunka, séta, kirándulás, rádió- és zenehallgatás, játékok (kártyázás, tánc otthon vagy barátoknál, muzsikálás stb.), színház, mozi, egyéb rendezvények, levélírás, egyéb kikapcsolódás, közéleti tevékenység, hitelet stb. tevékenységekre fordított idő, továbbá mindezen tevékenységekkel kapcsolatos közlekedési idő.

A kereső tevékenységet folytatók napi időbeosztása a városiaké franciáknál nagy vonásokban hasonló ritmusú: a munkavégzés zöme reggel 6 óra és este 8 óra között, ezen belül többségükönél reggel 9 óra és délután 5 óra között bonyolódik. Este 11 óra és hajnali 4 óra között általában csak férfiak dolgoznak, számuk azonban mindössze 5 százaléka az összes kereső férfiakénak. A nők éjszakai foglalkoztatását a törvény tiltja, kivéve egyes speciális munkaterületeket (például ápolónők).

Jóllehet több férfi folytat kereső tevékenységet, hajnaltól a késő esti órákig mindig a nők dolgoznak nagyobb arányban, a házi munkát is figyelembe véve.

A francia férfiak munkájuk után esetleg némi időt szentelnek a háztartási munkának és a gyermeknevelésnek, esti pihenésre azonban lényegesen több idejük marad, mint a nőknek. Az otthoni tevékenység és a vacsorázás után a férfiak szabadideje nagyrészt este 9-kor kezdődik; ez kétharmaduknál televíziózást jelent. A nők ilyen jelentős arányban csak háromnegyed 10 után néznek televíziót.

lesztési eszközök volumene is magasabb. Ennek ellenére ezek a szovhozok is anynyi vagy még több költségvetési eszközt kapnak beruházásaikhoz, mint a gyengék. Belorussziában a magas jövedelmű vállalatok szabad pénzeszközeit elvonják, és átcsoportosítják az alacsony jövedelmű vagy veszteséges szovhozokba. A beruházási hiteleket, a költségvetési juttatásokat pedig a vállalatok saját pénzeszközeinek volumenétől teszi függővé. Az Állami Bank vizsgálja felül a vállalati fejlesztési eszközök volumenét, és ítéli meg a hitel vagy az állami pénzeszközök szükségességét. A gyakorlat

azt mutatja, hogy ez a példa jól bevált, alkalmazni kellene az ország más vidékein is.

Az állami beruházások hatékonyabb felhasználása érdekében a mezőgazdaság irányítási rendszerét is változtatni kell. Az agráripari egyesülések ellenőrizhetik nem csupán a mezőgazdasági, hanem az agráripari komplexum más ágazatainak tervezését és tervteljesítését is. Ez lehetőséget ad arra, hogy az eszközöket centralizáltabban és hatékonyabban használják fel az élelmiszerprogram megvalósítása érdekében.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ROY, C.:

A VÁROSLAKÓK NAPI TEVÉKENYSÉGE FRANCIAORSZÁGBAN

(Les journées des citadins.) – *Économie et Statistique*. 1983. 158. sz. 51–60. p.

A szerző, a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézetben (INSEE) végzett időmérleg-felvétel adatai alapján elemzi a 18 éves és idősebb városiak egész napi tevékenységét. A felvétel során az adatszolgáltatók részletesen beszámoltak egy ad nap 24 órájában végzett napi tevékenységeikről, továbbá néhány, nem rendszeres tevékenységről. Ez utóbbi információ alapján kiszámították e tevékenységek hosszú távú gyakoriságát.

A tevékenységek csoportosítása érthető módon nem volt egyértelmű. Kérdés lehet például, hogy a lakásban végzett javítások vagy a háziasszony által végzett ruhavarrás miért tartozik a házi munkák körébe, ugyanakkor, amikor a barkácsolás vagy a kötés szabadidős tevékenység. A tánc valamely nyilvános helyen a „házon kívüli szórakozás” csoportjába sorolandó, ugyanez baráti társaságban, egy lakásban a „játékok” közé számít. Mint minden csoportosítás, az e felvételnél alkalmazott is bizonyos mértékig szubjektív.

A tevékenységeket 6 fő csoportba sorolták: kereső tevékenység, házi munka, tanulás, alvás–étkezés–testápolás, televíziózás, egyéb szórakozás. Az egyes csoportok tartalma a következő.

A kereső tevékenység magába foglalja a munkahelyre történő közlekedést is.

A házi munka körébe tartoznak a főzés, a mosogatás, a takarítás, a mosás, az egyéb karbantartási munkák (a lakás javítása, a gépkocsi karbantartása, a fűtés, a kert rendbentartása, a háztartási adminisztráció stb.), a gyermekek anyagi és szellemi ellátása (beleértve a velük való játékot, tanu-

lást, sétát stb.), a bevásárlások, a családi ügyintézkedések.

A tanulási idő felöleli az egyetemi tanuláson kívül az egyéb folyamatos tanulókat is.

Az egyéb szórakozás csoportja a következő tevékenységekre fordított időt tartalmazza, további alcsoportos tagolásban: vendéglőkben, szórakozóhelyeken töltött idő, beszélgetés (telefon is), olvasás, barkácsolás, varrás, kézimunka, séta, kirándulás, rádió- és zenehallgatás, játékok (kártyázás, tánc otthon vagy barátoknál, muzsikálás stb.), színház, mozi, egyéb rendezvények, levélírás, egyéb kikapcsolódás, közéleti tevékenység, hitélet stb. tevékenységekre fordított idő, továbbá mindezen tevékenységekkel kapcsolatos közlekedési idő.

A kereső tevékenységet folytatók napi időbeosztása a városiaké franciáknál nagy vonásokban hasonló ritmusú: a munkavégzés zöme reggel 6 óra és este 8 óra között, ezen belül többségükönél reggel 9 óra és délután 5 óra között bonyolódik. Este 11 óra és hajnali 4 óra között általában csak férfiak dolgoznak, számuk azonban mindössze 5 százaléka az összes kereső férfiakénak. A nők éjszakai foglalkoztatását a törvény tiltja, kivéve egyes speciális munkaterületeket (például ápolónők).

Jóllehet több férfi folytat kereső tevékenységet, hajnaltól a késő esti órákig mindig a nők dolgoznak nagyobb arányban, a házi munkát is figyelembe véve.

A francia férfiak munkájuk után esetleg némi időt szentelnek a háztartási munkának és a gyermeknevelésnek, esti pihenésre azonban lényegesen több idejük marad, mint a nőknek. Az otthoni tevékenység és a vacsorázás után a férfiak szabadideje nagyrészt este 9-kor kezdődik; ez kétharmaduknál televíziózást jelent. A nők ilyen jelentős arányban csak háromnegyed 10 után néznek televíziót.

A háztartásban tevékenykedő 18–65 éves nők valamivel később kelnek fel és valamivel korábban fekszenek le, mint a kereső tevékenységet folytatók. Délelőttjük általában háztartási munkával, mosogatással, főzéssel, bevásárlással, takarítással, gyermekneveléssel telik. Csak kevesüknek jut ideje délelőtti pihenésre. Erre inkább délután kerül sor, bár az ebéd utáni mosogatás és a vacsorakészítés ugyancsak időt igényel. Ha a családban 14 éven aluli gyermekek is élnek, ez alapvetően nem változtatja meg a kereső tevékenységet nem folytató nők napi időbeosztási ritmusát, csak a napirend kevésbé rugalmas, kevesebb a szabad idő.

A 65 éven felüli franciák között kevesen folytatnak kereső tevékenységet. Napirendjükben nagyobb hangsúlyt kap a pihenéssel töltött idő, pihenésnek tekintve a kifejezetten olvasással töltött időn kívül a napközbeni szundikálással vagy alvás nélküli fekvéssel töltött idő is. A pihenésre fordított idő a 65–74 éves nőknél átlagosan 9 és fél óra, az ugyanilyen korú férfiaknál 10 óra, míg a 75 éves és idősebb mindkét nembeliéknél már 11 óra.

Hasonló különbségek mutatkoznak a testápolásra és öltözködésre felhasznált időt tekintve is: ez a 65–74 éveseknél átlagosan napi 1 óra 25 perc, a 75 éves és idősebb nőknél 1 óra 35 perc, a hasonló korcsoport-hoz tartozó férfiaknál 1 óra 50 perc.

A 65 éven felüli nők nagyobb hányada a délelőttjét házi munkával tölti; a férfiaknak csak 45 százaléka folytat hasonló tevékenységet. Ebéd után a nők 30 százaléka mosogat és rendet csinál, a férfiak ilyenkor inkább televíziót néznek. A kora délutáni órák ebben a korosztályban mindkét nemnél a pihenésé. A késő délutánt a férfiak 50 százaléka valamilyen szórakozás-

sal tölti, 10 százaléuk házi munkát végez, a nőknél ez utóbbiak aránya 40 százalék.

Az idős embereknél az este mindkét nem tekintetében hasonlóan zajlik. Általában jóval korábban vacsoráznak, mint a fiatalok. Este 9-kor az idős férfiak 60 százaléka, a nők 50 százaléka a televízió előtt ül. Mindössze 10 százaléuk tölti más szórakozással az idejét. Korábban is fekszenek le, mint a fiatalabbak: minden második idős ember fél 11-kor fejezi be a napját.

A hétfői időbeosztás természetesen eltér a munkanapokétól. Hétfőtől péntekig a kereső tevékenységet folytató francia férfiak fele fél 7-kor már ébren van, szombaton ez az arány csak negyed 8-kor, vasárnap csak 9-kor tapasztalható. A lefekvés ideje ugyancsak eltérő. Hét közben éjfélkor a férfiak 94 százaléka már alszik; ez az arány pénteken 90 százalék, szombatról vasárnapra virradóra éjjel 12-kor a férfiak 20–30 százaléka még ébren van.

A kereső tevékenységet folytató francia nők szombati napja nagymértékben a házi munkáé. Szombat délelőtt e nők fele, délután kétötöde háztartási munkával foglalkozik. Vasárnap mind az aktív, mind az otthon levő nők időbeosztása nagyjából hasonló.

A televíziózás Franciaországban is a fő szórakozási forma. Szombaton, de még inkább vasárnap erősen megnő a televízió-nézéssel töltött idő. Ez főként 12 és este 8, pontosabban délután 2 és 7 óra között szembetűnő. Az esti „nézettség” a hét végén sem különbözik számottevően más napokétól, minthogy az estét hét közben is sokan töltik televíziózással. Az egyéb szórakozással töltött idő számottevőbb a hét végén.

(Ism.: Nádas Magdolna)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 5. SZÁM

Csobanu, K.: A végső népgazdasági eredmények statisztikai mutatószám-rendszere.

Perepeccin, I.: A beruházások koncentrációja és a befejezetlen építkezések elemzési módszerei.

Vajradjan, N.: A termelő állóalapot felújítása. Borhunov, N.: Mérlegmódszer a mezőgazdasági vállalatok tevékenységének elemzésében.

Kimasz, G. – Csizs, V.: A közhasználatú számítóközpontok fejlődésének távlatai.

Makszimenko, V. – Medvedev, N.: A perifériák elosztása a mikroprocesszor-rendszerben.

СТАТИСТИКА

A BOLGÁR MINISZTERTANÁCS
EGYSÉGES TÁRSADALMI INFORMÁCIÓ RENDSZER
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 6. SZÁM

Dr. D. Balevski professzor ünnepi beszéde.
30 esztendő a statisztika szolgálatában.

Csalukov, S. T.: A Minisztertanács Egységes Társadalmi Információs Rendszer Bizottságának tapasztalatai a társadalmi-gazdasági elemzések esetenkénti vizsgálatairól.

Jordanov, K.: A munkások munkakörülményeivel foglalkozó statisztikai vizsgálat leírása.

Hrisztokov, J.: A társadalmi termelés infrastruktúrája mint a statisztikai vizsgálat tárgya.

A háztartásban tevékenykedő 18–65 éves nők valamivel később kelnek fel és valamivel korábban fekszenek le, mint a kereső tevékenységet folytatók. Délelőttjük általában háztartási munkával, mosogatással, főzéssel, bevásárlással, takarítással, gyermekneveléssel telik. Csak kevesüknek jut ideje délelőtti pihenésre. Erre inkább délután kerül sor, bár az ebéd utáni mosogatás és a vacsorakészítés ugyancsak időt igényel. Ha a családban 14 éven aluli gyermekek is élnek, ez alapvetően nem változtatja meg a kereső tevékenységet nem folytató nők napi időbeosztási ritmusát, csak a napirend kevésbé rugalmas, kevesebb a szabad idő.

A 65 éven felüli franciák között kevesen folytatnak kereső tevékenységet. Napirendjükben nagyobb hangsúlyt kap a pihenéssel töltött idő, pihenésnek tekintve a kifejezetten olvasással töltött időn kívül a napközbeni szundikálással vagy alvás nélküli fekvéssel töltött idő is. A pihenésre fordított idő a 65–74 éves nőknél átlagosan 9 és fél óra, az ugyanilyen korú férfiaknál 10 óra, míg a 75 éves és idősebb mindkét nembeliéknél már 11 óra.

Hasonló különbségek mutatkoznak a testápolásra és öltözködésre felhasznált időt tekintve is: ez a 65–74 éveseknél átlagosan napi 1 óra 25 perc, a 75 éves és idősebb nőknél 1 óra 35 perc, a hasonló korcsoport-hoz tartozó férfiaknál 1 óra 50 perc.

A 65 éven felüli nők nagyobb hányada a délelőttjét házi munkával tölti; a férfiaknak csak 45 százaléka folytat hasonló tevékenységet. Ebéd után a nők 30 százaléka mosogat és rendet csinál, a férfiak ilyenkor inkább televíziót néznek. A kora délutáni órák ebben a korosztályban mindkét nemnél a pihenésé. A késő délutánt a férfiak 50 százaléka valamilyen szórakozás-

sal tölti, 10 százaléuk házi munkát végez, a nőknél ez utóbbiak aránya 40 százalék.

Az idős embereknél az este mindkét nem tekintetében hasonlóan zajlik. Általában jóval korábban vacsoráznak, mint a fiatalok. Este 9-kor az idős férfiak 60 százaléka, a nők 50 százaléka a televízió előtt ül. Mindössze 10 százaléuk tölti más szórakozással az idejét. Korábban is fekszenek le, mint a fiatalabbak: minden második idős ember fél 11-kor fejezi be a napját.

A hétfői időbeosztás természetesen eltér a munkanapokétól. Hétfőtől péntekig a kereső tevékenységet folytató francia férfiak fele fél 7-kor már ébren van, szombaton ez az arány csak negyed 8-kor, vasárnap csak 9-kor tapasztalható. A lefekvés ideje ugyancsak eltérő. Hét közben éjfélkor a férfiak 94 százaléka már alszik; ez az arány pénteken 90 százalék, szombatról vasárnapra virradóra éjjel 12-kor a férfiak 20–30 százaléka még ébren van.

A kereső tevékenységet folytató francia nők szombati napja nagymértékben a házi munkáé. Szombat délelőtt e nők fele, délután kétötöde háztartási munkával foglalkozik. Vasárnap mind az aktív, mind az otthon levő nők időbeosztása nagyjából hasonló.

A televíziózás Franciaországban is a fő szórakozási forma. Szombaton, de még inkább vasárnap erősen megnő a televízió-nézéssel töltött idő. Ez főként 12 és este 8, pontosabban délután 2 és 7 óra között szembetűnő. Az esti „nézettség” a hét végén sem különbözik számottevően más napokétól, minthogy az estét hét közben is sokan töltik televíziózással. Az egyéb szórakozással töltött idő számottevőbb a hét végén.

(Ism.: Nádas Magdolna)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 5. SZÁM

Csobanu, K.: A végső népgazdasági eredmények statisztikai mutatószám-rendszere.

Perepecsin, I.: A beruházások koncentrációja és a befejezetlen építkezések elemzési módszerei.

Vajradjan, N.: A termelő állóalapot felújítása. Borhunov, N.: Mérlegmódszer a mezőgazdasági vállalatok tevékenységének elemzésében.

Kimasz, G. – Csizs, V.: A közhasználatú számítóközpontok fejlődésének távlatai.

Makszimenko, V. – Medvedev, N.: A perifériák elosztása a mikroprocesszor-rendszerben.

СТАТИСТИКА

A BOLGÁR MINISZTERTANÁCS
EGYSÉGES TÁRSADALMI INFORMÁCIÓ RENDSZER
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 6. SZÁM

Dr. D. Balevski professzor ünnepi beszéde.
30 esztendő a statisztika szolgálatában.

Csalukov, S. T.: A Minisztertanács Egységes Társadalmi Információs Rendszer Bizottságának tapasztalatai a társadalmi-gazdasági elemzések esetenkénti vizsgálatairól.

Jordanov, K.: A munkások munkakörülményeivel foglalkozó statisztikai vizsgálat leírása.

Hrisztokov, J.: A társadalmi termelés infrastruktúrája mint a statisztikai vizsgálat tárgya.

1984. ÉVI 1. SZÁM

Az állami statisztika időszerű feladatai és a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésének összefüggései a Szovjetunióban.

Anasztazov, P.: Az állampolgárok részére történő adatszolgáltatás szabályozása.

Jameva, N.: A főkomponensek módszerének alkalmazása a multikollineáris rendszerek vizsgálatában.

Vuzharov, Hr.: Kísérlet egyes „indexelt” közgazdasági feladatok megoldására.

Horu, K.: Az indexmódszer felhasználási lehetőségei a hatékonyságvizsgálatban.

Gsesev, N.: Országos értekezlet a Minisztertanács Egységes Társadalmi Információs Rendszer Bizottságának elemző és kiadói tevékenységéről.

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 1–2. SZÁM

Jasinski, L. J.: Egy konstans kifejezés torzítatlan becslésének módszere a Cobb-Douglas-féle ökonometriai modellben.

Kosiorowska, M.: Egy matrix általános inverzének alkalmazása az ökonometriai modell becslésére multikollinearitás esetében.

Nowak, E.: Szimultán egyenletmodell hatóváltozóinak kiválasztása.

Rocki, M.: A hatóváltozó kiválasztási eljárásának koincidenciája és katalitikus változói a lineáris bináris programozás segítségével.

Szmigiel, Cz.: Ökonometriai modellek hatóváltozói kiválasztásának gráf módszere.

Jakubczyc, J.: A maximum-likelihood módszer szemben a legkisebb abszolút eltérés módszerével.

Domanski, Cz. – Markowski, K. – Tomaszewicz, A.: A Kendall-féle tau statisztikai kritikai értékei.

Kowalski, J.: Kísérlet a ciklikus ingadozás rangelemzésére az idősorokban.

Wywiał, J.: A multinormális eloszlástól való eltérés normalizált koefficiensei.

Galanc, T. – Mikus, J.: Az innovációs folyamat matematikai modellje.

Gurgul, H.: A sztochasztikus differenciálegyenlet megoldásainak problémái.

Jurek, W.: Megjegyzések a késleltetett eloszlási modellek becslésének B. V. Sedlev módszeréről.

Hussain, M.: Szimulációs eljárás a taxonómiai módszerek vizsgálatának hatékonyságáról.

Stanek, St.: M csoportok (G)1 típusának sorbanállási rendszere.

Barczak, A.: Zb. Pawlowski professzor műveinek bibliográfiája.

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

Dubsky, S. – Blatná, D.: A társadalomgazdasági tájékoztatás és automatizálás kutatási feladatai a gazdasági kutatások újjászervezése után Csehszlovákiában.

Matejka, M.: Statisztikai modellképzés a méret-, idő- és térrugalmasság szempontjából.

Pácha, J. – Zeipel, R.: A szövetkezeti gazdaságok és a foglalkoztatottság objektív mintájának innovációja.

Vlásek, J. – Pecháček, S.: Az építési munkák mérlege, 1982.

Stickeš, J. – Válek, Z.: A KGST-tagországok együttműködése a környezetvédelem terén.

Senderáková, L.: A munkaerőforrások és megoszlásuk Szlovákiában.

Melléklet: A Központi Statisztikai Hivatal jelentése a népgazdaság fejlődéséről és a tervteljesítésről Csehszlovákiában 1983-ban.

1984. ÉVI 4. SZÁM

Hauska, V.: A gazdasági felszerelések és viszonyok változásának hatása a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági üzemek eredményeire.

Cerny, L.: Az ágazati kapcsolati mérleg alkalmazásának lehetőségei a termelésfejlesztés és -felhasználás vizsgálatában.

Pecka, J.: Csehszlovákia 1982. évi helységnévtárának gépi feldolgozása.

Pistora, L.: Nem foglalkozási balesetek.

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG
KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALÁNAK
FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 9. SZÁM

Az állóeszközmérleg módszertana.

A lakosság pénzbeli jövedelmének és kiadásainak statisztikai mérlege.

Georgescu, G.: A gazdasági hatékonyság aspektusa az új gazdasági és pénzügyi mechanizmus viszonyai között.

Pesican, E. – Dobrica, S.: Az iparvállalatok anyaggal való ellátása sorrendjének optimalása.

Ioan, C.: A gépek és felszerelések extenzív kihasználása mutatószámainak pontosabb értelmezése, feljegyzése és meghatározása.

Resa, I. D. – Epuran, M.: A villamosenergia-fogyasztás hatékonyságának strukturális elemzése.

Szép, A.: A szövetkezeti mezőgazdaság fejlődése és megszilárdulása Maros megyében az 1965–1981. években.

Voda, V. Gh.: A technológiai eljárások statisztikai vizsgálata.

1983. ÉVI 10. SZÁM

A termékek és szolgáltatások egységes osztályozása a statisztikai számbavétel, megfigyelés és elemzés megjavításának hasznos eszköze.

Meggondolások a beruházások lépcsőzetes eloszlásának matematikai modelljéről.

Răfiroiu, M.: Megjegyzések a termelési rendszerek entrópiájáról.

Carlan, M. – Filip, A.: Monte Carlo szimulációs módszer felhasználása egy szakterület közvetlen termelő személyzete optimális létszámának megállapítására.

Topirceanu, A.: Gazdasági–matematikai modell az agráripari és ipari tanácsok termelési profitjának meghatározására Alba megyében.

Amaritei, S.: A környezetvédelemre fordított kiadások gazdasági hatékonyságának meghatározása.

Nihaila, V. – Mihaila, N. – Telniceanu, L.: A halálokok elemzése.

Voda, R. C.: A Weibull-féle eloszlásra alapozott minőségellenőrzés tervezete.

Cristea, M.: Az időtartam kvantifikálása a beruházások hatékonysági számításánál.

1983. ÉVI 11. SZÁM

Marian, I.: Meggondolások a népgazdasági arányok elemzésére szolgáló statisztikai mutatószám-rendszerről.

Saganai, R. – Gilceava, I.: Az 1983. és az 1984. évi állami statisztikai beszámolási rendszer.

Bordea, D.: Vezetés és ellenőrzés.

Rafiroiu, M.: A népgazdasági tervszámok meghatározása lehetőségének jobb módszerei.

1983. ÉVI 12. SZÁM

Ghimbulut, P.: Az állattenyésztés fejlesztésének nagy horderejű akciója az állatszámítás.

Bradescu, C.: A termelőerők területi elosztásának kérdései Romániában, a Román Kommunista Párt IX. kongresszusa után.

Sandru, D.: Az állóeszköz-hatékonyság kérdései.

Lungu, Gh.: Az urbanizáció hatása a népesség-strukturára Romániában.

Marinescu, Gh.: A mezőgazdaság gépesítése és az új mezőgazdasági statisztikai követelmények.

1984. ÉVI 1. SZÁM

Gogoneata, E. – Iacob, I.: 1984. a Román Szocialista Köztársaság gazdasági-társadalmi fejlődésének új szakasza.

Romanu, I. – Iotici, C.: Műszaki vélemények a haladás hatékonyságának méréséről az új és tökéletesebb gazdasági-pénzügyi mechanizmus szemszögéből.

Marian, I.: Statisztikai mutatószám-rendszer a népgazdasági arányok elemzésére.

Ilinca, M. – Prisacaru, C.: A reálbérek számítása.

Brinzai, N. – Firicica, M.: A gimnáziumban, a szakközépiskolában és a szakmunkásképzőben végzett tanulók számának alakulása és strukturája.

Greavu, N.: A mezőgazdaság műszaki-anyagi alapjának fejlődése 1976 és 1982 között.

A közlekedési, a kereskedelmi, az egészségügyi dolgozók és pedagógusok új bruttó-bér-kategóriái.

1984. ÉVI 2. SZÁM

Közlemény a Román Szocialista Köztársaság 1983. évi egységes gazdasági-társadalmi tervének teljesítéséről.

Dumitrescu, V. V. – Sandru, S.: Földvagyon – nemzeti vagyon.

Staicu, Fl.: A beruházási és a termelési volumen meghatározásának és előrejelzésének modellje az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával.

Jica, P.: Az összesített munkatermelékenység meghatározásának problémái és mutatói.

Theiler, G. – Tövissi, L.: A relatív koncentráció vagy diverzifikáció módszerei egyes rendszerek esetében.

**Schweizerische Zeitschrift
für Volkswirtschaft und Statistik**

**Revue suisse d'Economie politique
et de Statistique**

**A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA**

1984. ÉVI 1. SZÁM

Reetz, N.: Osztrák tőkeelmélet, neoklasszikus növekedés és konjunktúra.

Carlberg, M.: Nemzetközi faktormobilitás, allokáció és árak.

Jaeger, F. – Schips, B.: Drágulási kiegyenlítés és funkcionális jövedelemelosztás.

Horner, M.: A postai betétek kereslete és kínálata.

STATISTISK TIDSKRIFT

**A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA**

1984. ÉVI 2. SZÁM

Wahlström, S.: A rendelkezésre álló jövedelem és a tulajdonos által használt lakásokból származó jövedelem a svéd statisztikában.

Ohlén, S. L.: Tervek és magatartások a fogyasztói vásárlási elvárások felvételéből a teljes svéd magánfogyasztás előrejelzésére.

Granquist, L.: A felvételek közzétételének szerepe.

Lundström, S.: Kis területek becslése: két tanulmány, amelyek cenzusokból, felvételekből és nyilvántartásokból származó kombinált adatokat használnak fel.

Swensson, B.: A válaszadók megterhelése és a nem válaszolás.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 3. SZÁM

Girard, A.: Az életkorok. A VII. Francia Demográfiai Kollokvium anyaga (Strasbourg, 1982. május).

Gutierrez, H. – Houdaille, J.: Ikerszülések a XVIII–XIX. századi Franciaországban.

Le Bras, H.: Az École Polytechnique egyik évfolyama hallgatóinak társadalmi származása.

Ekert, O.: A nők gazdasági aktivitása, családi pótlékok és újraelosztás.

Paillat, P.: A magánszektor alkalmazottainak családi helyzete a nyugdíjbavonulás küszöbén, I. A családi hálózat.

Véron, J.: A francia parlament demográfiája 1958 és 1980 között.

Schwarcz, K.: A háztartások a Német Szövetségi Köztársaságban, 1961–1972–1981.

Paillat, P. – Parant, A.: A nyugdíjas mezőgazdasági népesség életkörülményei és jövedelmi forrásai. Egy UNED-kiadvány.

Cartier, M.: A születési arányszám emelkedése Kínában.

Houdaille, J.: Ivry-sur-Seine 1601 és 1686 között élt családjainak rekonstrukciója.

Videlier, Ph.: A népszámlálások megbízhatóságának problémái a két világháború közötti időben (Véniseieux példáján).

1983. ÉVI 4–5. SZÁM

Tizenkettedik jelentés Franciaország demográfiai helyzetéről.

Clignet, R.: A kohorsz fogalmának befolyása a fejlődő országok demográfiájára, Nyugat-Kamerun példája.

Sardon, J-P.: Lehetetlen-e mérni a csecsemőhalandóság szezonális mozgását?

Henry, L. – Blanchet, D.: Anglia népesedése 1541-től 1871-ig.

Monnier, A.: A demográfiai helyzet alakulása Európában és a tengerentúli fejlett országokban.

Houdaille, J.: A forradalom hadserege a katonai lajstromok nyilvántartása szerint.

Veron, J.: Egy város virágzása és hanyatlása: Berlin.

Calot G.: Országos szeminárium Kínában a népszámlálás és a népességelőrejelzések módszertanának kiértékeléséről és elemzéséről.

Sauvy, A.: Megemlékezés Frank Notesteinről.

ALLGEMEINES STATISTISCHES ARCHIV

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
(NÉMET SZÖVETSÉGI KOZTÁRSASÁG)

1983. ÉVI 3. SZÁM

Bomsdorf, E. – Schwabl, M.: Gyakorisági táblák levezetése nyers adatokból elektronikus adatfeldolgozás segítségével.

Gabler, S.: A mintavétel megfelelő voltának vizsgálata és a rétegződés.

Gerss, W.: A szövetségi tartományok nemzetgazdasági elszámolásainak pontossága a bruttó beruházások példáján.

Krämer, W.: Ökonometriai hibamodellek legkisebb négyzetes becslése az exogén változók trendjével.

Kuhlmann, W.: „Ridge” regresszió-becslés mint a multikollinearitási probléma megoldási lehetősége a lineáris modellben.

Schaich, E.: Mintavétel alkalmazása leltáraknál.

Hake, L.: A hivatalos munkabér-statisztika aktuális kérdései.

Poser, G.: CIRET – a Gazdasági Tendencia Felvételek Nemzetközi Kutatási Központja.

1983. ÉVI 4. SZÁM

Flaschel, P.: Nemzetgazdasági munkatermelékenység.

Forst, Th.: Korspecifikus termékenységi arányszámok előrebecslése exponenciális függvénnyel.

Merz, J.: Mikroadatok konzisztens teljeskörűsítése a minimális információvesztés elve alapján.

Erhard, U.: A vállalatok és a gazdasági ágak homogeneitása a feldolgozó iparban.

Schüler, K.: Magánháztartások társadalmi-gazdasági jellemzők szerint, a nemzetgazdasági elszámolásokban; a Szövetségi Statisztikai Hivatal modellje.

Stecker, H.: Günter Menges emlékezete.

JASA

Journal of the
American Statistical Association

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 383. SZÁM

Ashenfelter, O.: A részesedés meghatározása a jövedelemtől függő szociális támogatási akciókban.

Bell, W. B. – Hillmer, S. C.: A naptári változásokat tartalmazó idősorok modellezése.

DuMouchel, W. H. – Duncan, G. J.: Mintavételes adatgyűjtésből származó súlyok felhasználása a rétegzett minták többszörös regressziós elemzésében.

Kadane, J. B.: A halálbüntetés lehetőségét is felvető esetekkel foglalkozó esküdtbíróságok; egy jogi eljárás statisztikai elemzése.

Fowlkes, E. B. – Mallow, C. L.: Módszer két hierarchikus klaszterezés összehasonlítására.

Heilberger, R. M. – Velleman, P. F. – Ypelaar, M. A.: Függetlenül ellenőrizhető tulajdonságokkal rendelkező tesztelési adatok előállítására többváltozós általános lineáris formulák számára.

Little, R. J. A.: Véges sokaságú átlag becslése egyenlőtlen valószínűségi mintákból.

Duan, N.: Kiegyenlítő becslés; egy nem paraméteres újratranszformálási módszer.

Schervish, M. J.: Felhasználóra orientált következtetés.

Goldstein, M.: Általános variancia-módosítások a Bayes-féle lineáris becslőfüggvényeknél.

Noorbaloochi, S. – Beeden, G.: A torzítatlanság mint a Bayes-féle becslés tartozéka.

Lehmann, E. L.: Becslés pontatlan információ alapján.

Dickey, J. M.: Többszörös hipergeometrikus függvények; valószínűségi értelmezés és statisztikai felhasználások.

Uusipaikka, E.: Pontos konfidenciasávok becslése a lineáris regresszió számára a konfidencia-intervallumok felhasználásával.

Benjamini, Y.: Valóban konzervatív-e a T-próba, amikor az alapeloszlás hosszan elnyúlik?

Rinaman, W. C.: Kétdimenziós szerkezetek esetén használt eloszlástól független rangtesztek.

Iwase, K. – Seo, N.: Egységesen minimális varianciájú torzítatlan becslés a Gauss-féle inverz-eloszlás számára.

Saunders, S. C. – Myrhe, J. M.: Csökkenő kockázati arányt tartalmazó kétparaméteres eloszlások maximum likelihood becslése ellenőrzött adatok felhasználásával.

Shafer, G. – Olkin, I.: A dichotómiakon keresztül történő kiválasztás során számba veendő P érték módosítása.

Fatti, L. P.: A véletlen hatások modellje a diszkriminancia-elemzésben.

Casella, G. – Hwang, J. T.: Empirikus Bayes-féle konfidencia-tartományok egy többváltozós normális eloszlás átlaga számára.

Bierens, H. J.: Egy regressziós függvény Kernel-féle becslőfüggvényeinek egységes konzisztenciája általánosított feltételek mellett.

Albert, J. H. – Gupta, A. K.: A 2×2-es kontingencia-táblák Bayes-féle becslési módszerei a Dirichlet-eloszlások keverékeinek felhasználásával.

Tanaka, K.: A futó események becslése a gyakorisági mezőben.

Wei, L. J.: A kölcsönös megváltoztathatóság tesztjei hiányos páros megfigyelések mellett.

statistische nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Ladstätter, J.: 1981. évi népszámlálás: Karintia strukturális eredményei.

Ladstätter, J.: 1981. évi népszámlálás: Burgenland strukturális eredményei.

Findl, P.: Regionális különbségek a gyermekszámokban és a gyermekek iránti vágyban. Az 1981. júniusi mikrocenzus eredményei községtípusok és tartományok szerint.

Gisser, R.: Születések és halálozások, 1982.

Meixner, J.: Nyugdíjasok személyi és háztartási jövedelmei.

Wolf, W.: Munkások, alkalmazottak és közalkalmazottak háztartásainak jövedelme háztartástípusok szerint.

Hölzl, E.: A lakások fűtésére szolgáló tüzelőanyagok.

- Görtl, F.: Borszüret, borkészletek és borrhaktározási kapacitás, 1983.
 Görtl, F.: Allatvágási statisztika, 1983.
 Baromfistatisztika, 1983.
 Ondrasch, F.: Tartományi zárszámadások, 1982.
 Rohrböck, J.: A mező- és erdőgazdaság energiafogyasztása, 1981.
 Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítkezés, 1983.
 Haiderer, F.: Nagy- és kiskereskedelmi statisztika, 1983. Forgalom és árubeérkezés.

1984. ÉVI 4. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Ladstätter, J.: 1981. évi népszámlálás: Stájerország strukturális eredményei.

Findl, P.: Gyermekszám és gyermekek iránti vágy társadalmi rétegek szerint. Az 1981. júniusi mikrocenzus eredményei, foglalkozási rétegek és képzettségi szint szerint.

Friedl, H. P. – Dober, V.: Az iskolás gyermekek egészségi állapota az 1981/1982. tanévben.

Pichler, B.: Szakmai továbbképzésre és átképzésre fordított idő. Az 1982. decemberi mikrocenzus eredményei.

Meixner, J.: A nem önálló foglalkozásúak jövedelme tartományok, valamint községtípusok és szakmai rétegek szerint. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.

Wolf, W.: Jövedelemegyenlőtlenség a nem önálló között a foglalkozás időtartama szerint. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.

Janik, W.: Lakásröfordítások és üzemi költségek 1982 és 1983-ban. A mikrocenzus eredményei, 1982. március–1983. szeptember.

Rohrböck, G. J.: Bormérleg, 1982/1983.

Görtl, F.: Sertésszámlálás, 1984. március 3.

Görtl, F.: Tejtermelés és -fogyasztás, 1982.

Görtl, F.: Az osztrák erdők hozadéka, 1983.

Grünauer, E.: A háztartások energiafogyasztása, 1982. Az 1983. márciusi mikrocenzus eredményei.

Enge, J.: Dologi javak termelése, magas- és mélyépítkezés, nagy- és kiskereskedelem, szállás és vendéglátás, energiaellátás 1983 negyedik negyedében.

- Zajic, H.: Nemzetközi áruforgalom, 1983.
 Dietl, E.: Személyi sérülések, közúti közlekedési balesetek, 1983.
 Ondrasch, F.: Községi zárszámadások, 1982.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 164. SZÁM

Cuneo, Ph.: A kutatás és fejlesztés hatása az ipari termelékenységre.

Cuneo, Ph. – Passeron, H.: A kutatás és fejlesztés makroökonómiai haszna a villamos és elektronikai iparban.

Desprez, N. – L'Hardy, Ph.: Az infláció formái.
 Vlassenko, E. – Willard, J.-Ch.: A munkakerülés: a kollektív tényezők súlya.

Az új energiamérleg.

1984. ÉVI 165. SZÁM

Muller, P.: Az iparvállalatok számláinak értékcsökkenése az első olajválság óta.

Desrosières, A. – Fouquet, A. – Rotbart, G.: „Szociális adatok”: a válság.

Denat, J.-L.: – Duchemin, Ch.: A környezetre fordított állami kiadások tizenöt éve.

Morin, J.: A választók részvétele a nagyvárosokban az 1983. évi törvényhatósági választásokon.

Reynaud-Cressent, B.: A „munkanélküli” kategóriájának felbukkanása a XIX. század végén.